

**ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»**

**ПРОБЛЕМИ ЯДЕРНОЇ БЕЗПЕКИ
СУЧАСНОГО СВІТУ І УКРАЇНА**

**ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»**

ПРОБЛЕМИ ЯДЕРНОЇ БЕЗПЕКИ СУЧАСНОГО СВІТУ І УКРАЇНА

Збірник наукових праць

За загальною редакцією доктора історичних наук, професора

А.І. Кудряченка

КИЇВ 2016

УДК 327.8+327.5
ББК Ф4(0)30
П-78

Рекомендовано до друку Вченою радою Державної установи
«Інститут всесвітньої історії НАН України»
(протокол № 8 від 17 листопада 2016 року)

Рецензенти:

Матвієнко В.М. – доктор історичних наук, професор
Мартинов А.Ю. – доктор історичних наук, професор
Дудко І.Д. – доктор політичних наук, професор

Редакційна колегія:

Кудряченко А.І., д.і.н., проф. (загальна редакція)
Розумюк В.М., к.політ.н., с.н.с. (відповідальний редактор)

Проблеми ядерної безпеки сучасного світу і Україна: збірник наукових праць / За загальною редакцією доктора історичних наук, професора Кудряченка А.І.; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» – К.: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. – 140 с.

ISBN 978-966-02-8114-1

У збірнику наукових праць представлені статті учасників Міжнародної наукової конференції «Проблеми ядерної безпеки сучасного світу та Україна», проведеної Державною установою «Інститут всесвітньої історії НАН України» у травні 2015 року.

Автори статей збірника досліджують актуальні проблеми міжнародної безпеки у сфері протидії нерозповсюдженню ядерної зброї та виклики національній безпеці України. Проаналізовано головні складові ядерної безпеки та її міжнародно-правові аспекти, вказано основні напрями теоретичної рефлексії ядерної проблематики, визначено роль ядерного стримування в сучасній стратегії НАТО та системі Європейської безпеки, здійснено дескриптивну характеристику різноманітних загроз режиму нерозповсюдження ядерної зброї.

УДК 327.8+327.5
ББК Ф4(0)30

*За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах,
відповідальність несуть автори.*

Передрук можливий у разі посилання на автора і видання.

© Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016
ISBN 978-966-02-8114-1

ЗМІСТ

ЧАСТИНА I

ТРАНСФОРМАЦІЯ ДОКТРИН НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

<i>Кудряченко А.І., Чекаленко Л.Д.</i> Головні складові ядерної безпеки Франції ...	4
<i>Потехін О.В.</i> Ядерне стримування у сучасній стратегії НАТО: проблеми й перспективи.....	15
<i>Метельова Т.О.</i> Ядерна безпека: міфологізація проблеми та її наслідки (на прикладі аварій на АЕС у другій половині ХХ – початку ХХІ століття)	24
<i>Вонсович О.С.</i> Система Європейської безпеки: сучасні реалії та перспективи розвитку	40
<i>Вовк В.М.</i> Міжнародні угоди і ризики ядерного протистояння	48

ЧАСТИНА II

ВИКЛИКИ І ЗАГРОЗИ РЕЖИМУ НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ ТА ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ СКОРОЧЕННЯ НАСТУПАЛЬНИХ ЯДЕРНИХ ОЗБРОЄНЬ

<i>Бобро Д.Г.</i> Високозбагачені ядерні матеріали як одна із загроз режиму нерозповсюдження	54
<i>Лоссовський І.Є.</i> Ядерна проблема Північної Кореї: чи є перспективи розв'язання?	58
<i>Розумюк В.М.</i> Основні напрями теоретичної рефлексії проблем ядерної безпеки.....	67
<i>Новицька О.В.</i> Роль ізраїльської ядерної програми в національній системі підтримання безпеки: міжнародний аспект	74
<i>Вонсович О.С.</i> Сучасні проблеми нерозповсюдження ядерної зброї та шляхи їх розв'язання	80

ЧАСТИНА III

ЦИВІЛЬНІ ТА ВІЙСЬКОВІ ВИКЛИКИ ЯДЕРНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

<i>Лоссовський І.Є.</i> Будапештські «гарантії» Україні як фактор ерозії міжнародно-правового режиму нерозповсюдження ядерної зброї	89
<i>Шморгун О.О.</i> Фактор ядерної зброї у сучасній геополітиці та Україна.....	98
<i>Вітер І.І.</i> Економічна складова національної безпеки України.....	106
<i>Скаленко О.К.</i> Глобальна духовно-інформаційна доктрина антиядерних міжнародних відносин.....	114
<i>Ветринський І.М.</i> Стратегічні імперативи для України в контексті регіональних геополітичних трансформацій	121
<i>Островська О.О.</i> Проблеми ядерної безпеки України.....	130
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	138

ЧАСТИНА I

ТРАНСФОРМАЦІЯ ДОКТРИН НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

УДК 327.8+94(44)

Кудряченко А.І., Чекаленко Л.Д.

ГОЛОВНІ СКЛАДОВІ ЯДЕРНОЇ БЕЗПЕКИ ФРАНЦІЇ

У статті проаналізовано становлення та утвердження Франції у якості ядерної держави, засади її стратегії у цій сфері. Також розглянуто французькі національні підходи щодо власної безпеки, її воєнно-політичного змісту, концептуалізація глобального і європейського підходів, роль у цьому голлізму та виміри сучасних підходів зміцнення ядерного потенціалу держави.

Ключові слова: Франція, ядерний потенціал, стратегія, «Біла книга», НАТО, Європейський Союз, безпека, національні інтереси, регіональне лідерство.

В статье проанализированы процессы становления и утверждения Франции в качестве ядерной державы, принципы ее стратегии в этой сфере. Также рассмотрены французские национальные подходы в отношении собственной безопасности, ее военно-политического содержания, концептуализация глобального и европейского подходов, роль в этом голлизма и измерения современного видения укрепления ядерного потенциала страны.

Ключевые слова: Франция, ядерный потенциал, стратегия, «Белая книга», НАТО, Европейский Союз, безопасность, национальные интересы, региональное лидерство.

The article analyses the formation and strengthening of France as a nuclear state, principles of its strategy in this area. The French national approaches to the national security, its military and political content, conceptualization of global and European approaches, the role of Gaullism and modern vision dimensions of the strengthening of nuclear state potential are considered.

Keywords: France, nuclear potential, strategy, "White Paper", NATO, European Union, security, national interests, regional leadership.

Франція є однією із високорозвинених держав сучасності, яка доволі відчутно впливає на безпекову конфігурацію і розклад сил не лише в Європі, але і в нинішньому світі. Величезні випробовування випали на її долю у першій половині ХХ століття. Події двох світових воєн безпосередньо вплинули на політичну еліту, змусивши її змінити свої погляди на шляхи забезпечення національної та міжнародної безпеки. Трагічна поразка у Другій світовій війні похитнула традиційний французький пацифізм, обмежила незалежність зовнішньополітичних рішень, продемонструвала неспроможність Франції посісти провідне місце в Європі у протистоянні з нацистською Німеччиною. Водночас, гіркий досвід поразок сформував своєрідний підхід до майбутнього розвитку. Якщо для фундаторів зовнішньої політики Франції упродовж її історії спонукальним імперативом було прагнення величі своєї держави, то лідери повоєнної країни, зокрема П'ятої Республіки, прагнули і

домагалися довготермінової послідовності та безперервності зростання впливу держави не лише в Європі, але і загалом у світі. Все це нині є складовими чинниками національної політичної стратегії. Виправданням глобалізму Франції служить як її статус постійного члена Ради Безпеки ООН, так і могутній ядерний потенціал.

Питанням зовнішньої політики, проблемам безпеки, місцю і ролі Франції у світовому балансі сил присвячено чимало досліджень. Серед них французькі розвідки дослідників Паризького університету (Пантеон-Сорбонна) Ф. Ейсбура, І. Бойера, П.-І. де Сен-Жермена, А. Содера, Д. Муазі, І. Факон, Ж.-Л. Мате, Д. Берне, Л. Сфеза, Ф. Бозо, Д. Давида, Ж. Клайна, Р. Тьєрскі; праці науковців Інституту дослідження проблем безпеки ЄС Н. Гнессотто, С. Меньє, Дж. Ліндлі-Френча, М. Ортеги, а також дослідження Р. Донована, Ж. Дюкло, Ж.Б. Дюрозеля, М. Женеста, Е. Равеналія, С. Ріале. Вагомий внесок у дослідження цієї проблематики зроблено англійськими й американськими дослідниками Н. Вінером, М. Маклюеном, А. Вендтом, П. Каценстейном, Т. Террифом, Т. Фаррелом, Х. Ларсеном, У. Холмом, Б. Хіндесом, Т. Ріссе, Л. Хансеном, Н. Хомским, Н. Гулд-Дувісом, С. Робертсом, П. ван Хемом, Л. Кеслером. Для радянської і російської школи досліджень політики Франції притаманний здебільшого оціночний рівень французьких реалій, порівняно з прагматичними англо-американськими роботами, тож розвідки Е.О. Обичкіної, Ю.А. Борко, М.М. Лебедевої, А.Д. Богатурова, Н.В. Бородкіної, К.П. Зуєвої, Н.А. Косолапова, І.Г. Тюліна, Г.А. Арбатова, П.А. Циганкова несуть на собі беззаперечний авторський відбиток. Значний інтерес становлять також роботи українських дослідників В.А. Манжоли, О.В. Гараня, О.О. Мітрофанової та інших.

Традиційно об'єктивними джерелами досліджуваного питання стали внутрішні та міжнародні документи зі сфери безпеки. До числа внутрішніх документів відносяться: Конституція Франції, концепція зовнішньої політики країни, «Білі книги» з оборони і безпеки, Концепція застосування сили (1982 і 1997 років), міжвійськова доктрина операційного застосування сили Генштабу Франції (1999 р.), закони про розвиток збройних сил країни (Закон № 96-589, 2 липня 1996 р. про розвиток збройних сил у 1997-2002 роках) та рішення щодо воєнного бюджету Франції відповідного терміну. Із кола міжнародних документів слід вказати Договір про Європейський Союз (Маастрихт, ратифікований 1993 р.), Амстердамський і Ніццький договори, нову стратегічну концепцію НАТО, прийняту на ювілейному саміті Альянсу у Вашингтоні в 1999 році. Особливий інтерес становлять рішення щодо Спільної зовнішньої і безпекової політики ЄС (СЗБП ЄС) Кельнського саміту (червень 1999 р.) і Гельсінкського саміту (грудень 1999 р.), рішення щодо Спільної європейської безпекової та оборонної політики, прийняті у Лісабоні в березні 2000 р., а також інші документи цих організацій, активним учасником яких є Франція.

Слід також враховувати, що французькі національні традиції щодо національної безпеки збігаються з американськими в частині, що стосується їх

ідеологічного забарвлення. Останнє пояснюється традиційною історико-літературною культурою французької дипломатії: на зовнішньополітичній службі у свій час перебували Руссо, Вольтер, Шатобріан, Стендаль та інші відомі письменники, а також глибокими революційними традиціями країни. Оскільки національні традиції перебувають у значній залежності від політичної практики, концепція національної безпеки Франції, фактично, визначається ідеологічними настановами національної доктрини.

Іншими словами, для Франції засадничими чинниками безпекового виміру були і залишаються глобалізм, європейський простір і євроцентризм. Але чи не ключовим у повоєнні десятиліття і сучасний період для офіційного Парижа є чинники глобального підходу. Французьке розуміння безпеки охоплює аспекти сталості дії – захист власної території в будь-який час, і глобальні дії – містить усі військові засоби та невійськові аспекти захисту країни від можливої агресії. Первинна концептуалізація глобального й європейського підходів, спадковість і стратегічне бачення значною мірою залежали від політичного контексту, пов'язаного з поверненням генерала де Голля до влади у 1958 р.

Європейський периметр, будучи одним з важливих в політиці республіки, обґрунтовує необхідність участі Франції, її відповідальність за формування регіонального порядку як в Середземномор'ї, Північній Африці, так і на Близькому Сході та прилеглих до нього акваторіях. Відповідно євроцентризм визначає особливу важливість стану безпеки в Європі та участь Парижу в європейських справах, де Франція традиційно розглядає себе регіональним лідером, стримуючи при цьому європейські апетити США, Великої Британії (англосаксонська група), Німеччини, а у деяких випадках і Москви. Усі теоретичні розробки мали і мають належне законодавче закріплення французької держави.

З огляду на зазначену тему, автори зосереджують увагу на складових ядерної безпеки Франції у контексті її політики глобалізму та зміцнення позицій у міжнародному співтоваристві. Адже повоєнна Франція, зокрема П'ята Республіка, утвердилася могутньою державою, яка потужно впливає на безпекову конфігурацію і розклад сил не лише в Європі, але і в навколишньому світі, у всі доленосні періоди сучасної цивілізації.

Не вдаючись у подробиці та деталі, зазначимо, що вельми бурхлива, насичена, змістовна і не менш складна історія повоєнного розвитку Європи пов'язана й у багато чому спричинена політикою видатних особистостей провідних країн. І серед них особливе місце та роль належали президенту Франції Шарлю де Голлю. Навіть поняття «голлізм» назавжди увійшло в політичну історію і посіло провідне місце в європейському і світовому ландшафті політичних перетворень та новацій міжнародних відносин. Саме завдяки чи всупереч голлізму склався відповідний розклад у міжнародних відносинах, а також процес європейської інтеграції відбувся за відомим, уже реалізованим сценарієм. Без сумніву, генерал де Голль сформував Францію, вивів її на провідні європейські і світові позиції. Основне своє покликання він

вбачав у прискоренні поновлення величі Франції на міжнародній арені, яка була сплюндрована гітлерівською Німеччиною. З цією метою президент де Голль наполегливо сприяв перебудові та модернізації у відповідності до вимог науково-технічної революції національної економіки, яка стала запорукою відродження могутності держави і спрямовувалася на потужне захоплення економічної і політичної експансії Франції. Голлізм сприяв рішучій активізації зовнішньої політики Франції, намагаючись послабити позиції США і Великої Британії. Іншим аспектом курсу президента стала орієнтація на посилення західноєвропейської складової французької політики та безсумнівне лідерство в регіоні. Невипадково, що Франція стала активним прихильником франко-німецького примирення і формування об'єднаної Європи. Результати не забарилися: Франція увійшла до числа найрозвиненіших країн світу за узагальненими показниками соціальних індикаторів: національний дохід на душу населення, витрати на охорону здоров'я, рівень освіти, тривалість життя тощо. У сучасній Франції реалізована одна з найпередовіших систем соціального захисту, що сприяло покращенню демографічної ситуації в країні. За абсолютними вимірами ВВП країна випереджає Велику Британію і виходить на четверту позицію у світі (після США, Японії і Німеччини), а за розміром доходу на душу населення поділяє місце з Німеччиною і США.

Проте конкретний перебіг подій на континенті повоєнних десятиліть мав власні імперативи. Біполярне протистояння протилежних блоків часів холодної війни диктувало відповідну поведінку їх учасників. Показовим було те становище, що Франція не задовольнилася американською ядерною парасолькою, а реально спромоглася розвивати власний ядерний потенціал. Більшість дослідників спонукальні мотиви такого підходу Парижа виводять із побоювань і небажання генерала Шарля де Голля бути втягнутим у можливий ядерний конфлікт США – СРСР. З іншого боку, дане рішення може бути також пов'язане з боротьбою за лідерство в Європі з Великою Британією. Опосередковано це підтверджують і негативні оцінки французьким керівництвом політики цієї країни, що була оснащена ядерними американськими боєголовками і отже залежна від ядерної стратегії США. І ще однією, чи не найважливішою спонукою було намагання Парижа зробити Францію першою з перших не тільки в Європі, а й у світі. Адже Франція самостійно створила свій міцний ядерний потенціал і небезпідставно пишається цим досягненням. Водночас, сама Франція здійснювала неадекватну вимогам світової безпеки ядерну політику, відмовившись у свій час приєднатися до міжнародних конвенцій про відмову випробування ядерної зброї у повітрі, на землі і під землею [1].

Керівництво П'ятої Республіки на чолі з де Голлем поза суто ідеологічних і стратегічних міркувань про безпеку і захист суверенітету Франції розглядало ядерну зброю інструментом реалізації національних зовнішньополітичних цілей [2]. Головними з них вважалися: вивільнення країни з-під опіки Вашингтона, здобуття самостійної позиції в НАТО, підвищення престижу Франції в Західній Європі. Французьку ядерну доктрину

розробляли провідні військові теоретики, такі як генерали П. Галлуа, Л. Пуарье і адмірал А. Сангінетті. Концептуальні положення національної безпекової доктрини під назвою «стримування слабким сильного» [3] полягали в переконанні, що слабка у військовому відношенні держава, яка володіє ядерним потенціалом, може шляхом погрози його застосування стримати сильного агресора від розв'язання війни або конфлікту. Така концепція, як з'ясується, актуальна й сьогодні [4].

У зовнішньополітичній площині французька доктрина мала яскраво виражену антирадянську спрямованість, а у внутрішньому вимірі – абсолютний пріоритет національних ядерних сил у військовому будівництві, що врешті-решт привело до незалежності Франції від потуги НАТО. Військово-політичне керівництво Франції визначило для своїх стратегічних ядерних сил основну мету – стримування війни. Як можливу форму застосування ядерних сил було обрано тактику завдання всіма наявними носіями масованого ядерного удару (концепція «все або нічого») по об'єктах промислового потенціалу противника (концепція «удару по містах»). До кінця 1956 р. у Франції були сформовані всі необхідні структури для реалізації атомного військово-політичного проекту і прийнята відповідна державна програма на 1957–1961 роки. Остання передбачала безперервне фінансування всіх теоретичних і практичних розробок. Просуванню атомного проекту Франції багато в чому сприяла прийнята в 1958 р. і нова Конституція, положення якої істотно розширили права президента Французької Республіки. Ядерний потенціал став гордістю генерала де Голля – затятого прихильника ядерної незалежності Франції. 3 листопада 1959 р. у Центрі вищих військових досліджень де Голль заявив, що основна мета ядерної програми Франції полягає у створенні національних ударних сил на основі ядерної зброї, яка могла бути задіяна в будь-якій точці земної кулі. 13 лютого 1960 р. потужний вибух (60–70 кт) на полігоні Регган переконливо підтвердив про входження Французької Республіки до кола «клубу ядерних держав».

У підсумку, політика Парижу щодо розвитку атомної зброї наближала розв'язування завдання посилення впливу Франції на міжнародній арені в статусі великої світової держави. Найбільш вдало цим настановам сприяла концепція «пуризму». Вона вбирала систему концептуальних поглядів та практичних рекомендацій, які наприкінці 1950-х років обстоювали засади ядерного націоналізму (модель стримування через очищення). Винятковою рисою пуристів було прагнення відшукати таку формулу стримування, яка б уможливлювала стримування слабшим сильнішого. Політика ядерного націоналізму призвела до виходу Франції з військової структури НАТО. Франція відкинула американську стратегію «гнучкого реагування», яка з 1962 р. стала офіційною доктриною Альянсу. Париж відмовився також підписати «Пакт Нассау», схвалений в грудні 1962 р. президентом США Дж. Кеннеді і прем'єр-міністром Великої Британії Г. Макмілланом. Суть цього документу полягала у дотриманні паритету Великої Британії і Франції у

ядерній політиці НАТО і в поступовому інтегруванні ядерних потенціалів цих держав до ядерних сил Сполучених Штатів під командуванням Альянсу.

Де Голль також вважав стратегічною помилкою політику протистояння НАТО і Варшавського договору, саме він запропонував створити єдину Європу від Атлантики до Уралу. Фактично позиція генерала дала поштовх процесові розрядки в Європі і світі, пошуку компромісу між двома антагоністичними таборами, обміну візитами на вищому рівні, підписанню перших міждержавних французько-радянських договорів про дружбу тощо. Така політика у довготерміновій перспективі сприяла формуванню Організації з безпеки і співробітництва в Європі НБСЄ/ОБСЄ.

Важливим наслідком розвитку атомної зброї Францією став її вихід з-під американської залежності. Ще наприкінці 1950-х років американцям було заборонено мати на військових французьких базах ядерну зброю: у 1958 р. уряду США було відмовлено в наданні можливості розгорнути балістичні ракети середньої дальності на французькій території. З-під командування НАТО було виведено французький флот: спочатку в Середземному морі, а влітку 1963 р. – в Атлантиці. Тому вже на початку 1963 р. американсько-французькі суперечності в ядерній сфері набули вкрай гострого характеру. 31 березня 1966 р. був опублікований меморандум уряду Франції про вихід з військової організації НАТО.

Прийняті рішення були обумовлені теоретичними розробками ортодоксальних пуристів. Так, центральною політичною концепцією доктрини Айєре стала відмова від орієнтації збройних сил Франції на окремого супротивника. Цей план дістав назву оборони по всіх азимутах. Шлях до реалізації даної доктрини представник Генерального штабу республіки Ш. Айєре вбачав у здійсненні військової стратегії глобального стримування на основі власної термоядерної стратегічної зброї із світовим радіусом дії [5]. Доктрина була сприйнята світовою спільнотою як офіційне проголошення нового зовнішньополітичного курсу Франції на засадах військового озброєного нейтралітету.

Для Альянсу в умовах непрогнозованої в'єтнамської кампанії США рішення Парижа стало важким і несподіваним викликом. Усі керівні органи НАТО були прискореними темпами перебазовані в Брюссель. До 1 квітня 1967 р. США вивели з Франції 29 баз із 33 тисячами військовослужбовців. Французи з того часу брали участь лише в політичній діяльності НАТО.

З приходом Ж. Помпіду на посаду президента французька влада видала свою першу генеральну інструкцію стратегії безпеки: Білу книгу стратегії національної оборони (фр. Livre Blanc sur la Défense Nationale) 1972 року [6]. Цей важливий для національної безпеки Франції документ розроблявся в часи і під сильним впливом атмосфери холодної війни. Основне положення документа – обґрунтування національного бачення політики ядерного стримування. Зазначимо, що на цей час – з 1959 по 1972 роки – Франція реалізувала свою ядерну програму. І вже після відставки генерала де Голля

Франція зосередила увагу на розробці національної доктрини застосування ядерної зброї, яка і була покладена в основу Білої книги 1972 р.

У наступний період основні принципи де-голлівської ядерної стратегії збереглися, однак намітилися й перші новації зовнішньополітичного курсу країни, спрямовані на зближення зі США та НАТО. Тепер уже керівництво Франції вважало, що ядерна зброя не може бути застосована як відповідь на будь-яку форму агресії, але тільки в разі атомного нападу. За оцінками офіційних осіб, до 1978 р. Францією вже був досягнутий запланований рівень кількісного розвитку зброї ядерного стримування відповідно до принципу «достатності». У результаті двадцятирічних зусиль всіх французьких урядів стратегічні ядерні сили Франції (до 1983 р.) мали 33 стратегічні бомбардувальники, 18 БРСД S-3 та 5 ПЛАРБ із вісімдесятьма балістичними ракетами M20. В арсеналах Франції зберігався 131 ядерний заряд сумарною потужністю 103,9 Мт. Нагадаємо, що ударні атомні авіаносці є тільки у США та Франції. Ця вражаюча військова міць стала основою суверенітету і безпеки останньої, всіма видами озброєння готової відстоювати свою територіальну цілісність.

Відповідно і ядерна доктрина Франції – національна доктрина стратегічного ядерного стримування означала, що французькі боеголовки більше не спрямовані тільки на країни, що мають ядерну зброю. Тепер удару стратегічних сил може бути піддана будь-яка країна (ядерна або неядерна), яка загрожує національній безпеці чи стратегічним інтересам Франції. Зміни у французькій доктрині, що передбачають використання сил ядерного стримування, розроблялися також з середини 1990-х років за президентства Франсуа Міттерана.

Нова французька Біла книга стратегії національної оборони була видана вже у 1994 року [7]. Кардинально іншою рисою документа стало, на відміну від ядерного стримування 1972 р., уведення засад проєкції – перенесення французьких зусиль за кордоном на миротворчі місії. Цьому сприяла і нова геополітична ситуація постолокового періоду. Акцент був зроблений на нові загрози і регіональні протистояння, в той час як можливість ядерного конфлікту на території самої Франції вважалася малоімовірною. Однак війна в Перській затоці 1991 р. і криза 1990-х років на Балканах дали зрозуміти, що і локальні конфлікти мають потенційно шкідливі наслідки для французьких національних інтересів. Привертає увагу той факт, що під час підготовки Білої книги 1994 р. внутрішні питання безпеки в межах Національної стратегії оборони обговорювалися вперше. Хоча сама ця ідея була відкинута, в документі зазначено існування зростаючої вразливості в результаті диверсифікації ризиків і посилення невизначеності. Як висновок, внутрішня і зовнішня безпека стають дедалі більше взаємозалежними. Проте основний акцент, як і попередні варіанти, було зосереджено на зовнішніх загрозах.

Активне переосмислення Францією завдань ядерного озброєння спостерігаємо на початку XXI століття. Виступаючи перед експертами Міністерства оборони, президент Жак Ширак говорив про небезпеку, яка

загрожує Франції, і фактично застерігав деякі країни, які намагаються створити свій власний ядерний потенціал, у разі, «якщо ці держави приховують щодо нас ворожі наміри, то їх лідери повинні розуміти, що можуть піддатися страшному лихові». Це була перша погроза з боку французів на адресу вороже налаштованих країн. Отже, Франція залишила за собою право не лише на удар проти країни, звідки виходить можлива терористична загроза, а й законодавчо закріпила право Парижу на превентивні бомбардування центрів виробництва зброї масового знищення і баз терористів. Для цього Франція вже має арсенал так званих мініатюрних атомних бомб.

Слід зазначити, що доктрина ядерного стримування була орієнтована водночас і проти Китаю. Військові французькі аналітики уважно відстежують і прогнозують можливі виклики, пов'язані зі стрімким розвитком цієї азіатської держави, що можуть становити для Франції та її інтересів неабияку загрозу.

За президента Ніколя Саркозі з огляду на виклики, пов'язані з терористичними актами в США 11 вересня 2001 р., а також виходячи із засад формування європейської безпеки та оборонної політики Євросоюзу, Парижем було прийняте рішення щодо розробки стратегічного документа: нової Білої книги, суть доктрини якої полягала у розширенні спектра безпеки. Так з'явилося формулювання і широке тлумачення поняття національної безпеки. Комісія працювала під головуванням Жан-Клода Малле – колишнього Генерального секретаря з питань національної оборони і під керівництвом прем'єр-міністра. Консультації Комісії з підготовки Білої книги були відкриті для громадськості. Відповідні консультації були проведені з понад 250 тис. користувачами Інтернету і 52 фахівцями, з яких сім політиків, сім представників політичних партій, 10 представників громадянського суспільства (соціологи, представники великих релігійних груп, журналісти та НУО), а також понад 20 представників європейських країн 14 різних національностей. У результаті в Білу книгу з питань оборони і національної безпеки, опубліковану 17 червня 2008 р., було уведено поняття безпеки [8].

Слід враховувати, що даний документ було розроблено після 11 вересня 2001 р. у відповідь на стратегічні виклики та нові загрози глобалізації, взаємозалежності і невизначеності. Якщо у 1972 р. *Livre Blanc sur la Défense Nationale* була сконцентрована на ядерному стримуванні, а 1994 р. – на проєкції французьких зусиль на миротворчі місії за кордоном, то у Білій книзі 2008 р. підкреслюється важливість гарантування національної безпеки і проголошується нова концепція поєднання оборони і безпеки. У зазначеному документі за повною назвою «Біла книга з оборони і національної безпеки» визначені шляхи до всеосяжної стратегії боротьби з наявними загрозами і ризиками для країни в глобалізованому світі. Оборона і безпека характеризуються як спільна сфера, що складається з двох частин. Хоча вони й виокремлені, однак мають спільні зовнішні прояви, спільну межу, хоча й чітко невизначену. Отже, документ містить традиційні складові оборонного

призначення разом з першою офіційною концептуалізацією Стратегії національної безпеки Франції. Стратегія віддзеркалює французьке бачення міжнародної безпеки, роль Франції у сфері оборони і безпеки, завдання захисту французьких інтересів, політичні орієнтації для ведення, розробки і реалізації державної політики в різних напрямках. Враховуючи новизну елементів ПРО, до «Білої книги з оборони і національної безпеки» 2008 р. внесено положення відповідно до всеосяжної концепції національної безпеки.

Таким чином, стратегія французької національної безпеки спрямована на протистояння і подолання всіх ризиків, які можуть поставити під загрозу життя нації у традиційному Вестфальському розумінні. Першим завданням визначено захист населення і території. Наступним – реалізація свого внеску в європейську та міжнародну безпеку. Третє завдання лежить у площині захисту республіканського значення, що єднає французький народ зі своєю державою: захист принципів демократії, зокрема особистих і колективних свобод, повага до людської гідності, солідарності та справедливості. Водночас глобальний підхід до ризиків і погроз, що впливають на французьку націю, як підкреслюється у новій концепції, лежить у комплексному підході до безпеки, який охоплює як внутрішню і зовнішню безпеку, так цивільні і військові засоби, сили оборони та безпеки і, звичайно ж, традиційний захист у закордонних справах і зовнішній політиці разом з внутрішньою політикою безпеки та інші урядові стратегії та інструменти французької влади.

У 2008 р. президент Н. Саркозі, виступаючи перед дипломатичним корпусом, визначив п'ять зовнішньополітичних пріоритетів – складових безпеки свого президентства, а саме: зближення Франції з США та НАТО, нова політика на Близькому Сході на основі тісних відносин з Ізраїлем, зближення з Великою Британією, збалансовані відносини з Німеччиною, комерціалізація відносин з країнами Африки, а також захист прав людини, що є основним стрижнем зовнішньої політики Франції. Однак реальна зовнішня політика країни виявилася дещо іншою. За час президентського правління Н. Саркозі, який відрізнявся певною нестриманістю не лише щодо французьких дипломатів, а й до зарубіжних, а також необережною поведінкою з іноземними партнерами, «вибухнули» гучні скандали в Алжирі, Індії, Туреччині, Сенегалі, Мексиці й Китаї.

Наступні уряди Франції намагаються виправити ситуацію: розглядають розвиток відносин, зокрема з Китаєм, як пріоритетний напрям зовнішньої політики, намагаючись врегулювати двосторонні відносини з позицій стратегічного партнерства. Міністр закордонних справ Франції Лоран Фабіус у липні 2012 р. визначаючи особливу роль Китаю у світовій політиці з огляду на важливу роль у світовому управлінні країн з новими сформованими ринками, окреслив три пріоритетні напрями розвитку французько-китайського партнерства. До них він відносив: прагнення уряду надавати сприяння в досягненні балансу торгово-економічних відносин, здійснення конкретних кроків з активізації політичного партнерства і посилення гуманітарних контактів й зв'язків між народами [9]. Останнє, на наш погляд, є особливо

важливим для обох країн, оскільки супроводжується наявністю значної китайської діаспори у Франції.

До того ж, Франція і Китай мають опанувати нову сферу співробітництва в галузі захисту навколишнього середовища, урбанізації та сталого розвитку поряд зі зміцненням традиційної взаємодії в галузі ядерної енергетики і авіації тощо. Нинішній французький уряд пропонує Китаю відкритий реальний діалог на засадах поваги позицій одне одного, що дасть змогу поглибити взаєморозуміння і зміцнити взаємні інтереси [10].

Стосовно сучасного ядерного щита Франції слід звернути увагу на наступне. Хоча президент Н. Саркозі свого часу запропонував відмовитися від третини повітряного ядерного арсеналу, однак ця пропозиція не знайшла підтримки серед політиків і громадян країни. Франція продовжує вдосконалювати і нарощувати свою військову могутність. Починаючи з 2007 р. на заміну вже застарілим літакам Міраж-2000, на озброєння Франції поступово надходять нові багатоцільові винищувачі-бомбардувальники «Рафаль» (Rafale) наземного (одна ескадрилья – 20 одиниць, дані на 2006 р.) та морського (дві ескадрильї упродовж 2015-2017 років) базування. Можливо також, що при розробці зарядів TN90 і TNA буде використано досвід створення у 1990 р. боезаряду TN90 для ракети середньої дальності «Адес» (Hades). Остання була близька за своїм конструктивним рішенням до американських ракет середньої дальності «Першинг-2», ліквідованих за Договором про ліквідацію ракет середньої та малої дальності (Договір про РСМД) між СРСР і США. Заряд TN90 має регульовану потужність із максимальним значенням 80 кт. Цей найдосконаліший заряд, розроблений Францією, може зрівнятися за показниками з кращими боезарядами США. Зокрема, використовувані в ньому потужні вибухові речовини мають знижену чутливість, що збільшує тривалість зберігання, стійкість до радіаційного впливу та ударних навантажень, пожежо- і вибухобезпечність.

Сучасні засади національної безпеки Франції й сьогодні в цілому зберігають свої головні складові: глобалізм, євроцентризм і регіональне лідерство Французької Республіки. Тим самим сучасну модель національної безпеки Франції можна охарактеризувати як модель регіонального лідерства. Водночас у наукових колах цієї держави й нині помітні певні складнощі у визначеннях «політики оборони» і «політики безпеки», які часто підмінюють одна одну.

Таким чином, виняткову роль у формуванні концепції національної безпеки Франції відіграє ядерна проблематика. Французькі лідери подають ядерний потенціал своєї держави як провідний чинник, що забезпечує свободу в Європі та який спроможний забезпечити європейцям ядерний щит на заміну американського. У Франції простежується сформованість своєрідного національного ядерного націоналізму, що спирається на найважливіші зовнішньополітичні засади П'ятої Республіки: досягнення і зміцнення національної безпеки і незалежності, стабілізація міждержавних відносин, балансування між центрами сили, орієнтація на розрядку і подолання

протистояння. А процес практичної реалізації даних положень значно зміцнив авторитет Франції у світі. Зазначимо, що і Н. Саркозі, й нинішній президент Франції Ф. Олланд з багатьох стратегічних і оборонних питань мають схожі позиції. Бачення Ф. Олландом викликів національній безпеці Франції переважно збігається з положеннями «Білої книги» – доктрини з питань оборони і національної безпеки, затвердженої президентом Н. Саркозі.

Франсуа Олланд підкреслює важливість збереження французького ядерного потенціалу, підтримки боєздатності складових «ядерної тріади». Оприлюднені ним пріоритети підтверджують сказане: покращення якості стратегічного аналізу і космічних можливостей, забезпечення оперативності потреб для розгорнутих сил і зміцнення оборонної виробничої бази Франції на основі співробітництва з європейськими партнерами. Тим самим Франція прагне з урахуванням французьких національних інтересів брати участь й у розбудові майбутньої системи європейської безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Чекаленко Л.Д., Кудряченко А.І., Васильєв О.А. Ядерна енергетика Франції – найпотужніший механізм безпеки // Зовнішні справи, 2015. – №2. (Історичні науки). – С. 31 – 35.
2. Невзоров А. «Ядерный национализм» по-французски. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.apn.ru/?chapter_name=advert&data_id=369&do=view.
3. Информация. Оружие Франции. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kartinamir.ru/frantsiya/orujie-frantsii>.
4. Gallois P. The Balance of Terror: Strategy for the Nuclear Age / P. Gallois. – Boston: Houghton Mifflin, 1961. – 234 p.
5. Коломієць О.В. Концепція національної безпеки Франції як модель «регіонального лідерства». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua /portal/ Soc_Gum/Grani/2012_3/30.pdf.
6. Livre Blanc sur la Défense Nationale. 1972. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.defense-et-republique.org/1Fichiers/defense%20textes/1972_00_00_LB_V2.pdf.
7. Livre Blanc sur la Défense Nationale. 1994. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.livreblancdefenseets securite.gouv.fr/pdf/le-livre-blanc-sur-la-defense-1994.pdf>.
8. Défense et Sécurité nationale. LE LIVRE BLANC. 2008. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ladocumentationfrancaise.fr/var/storage/rapports-publics/084000341.pdf>.
9. Франция готова урегулировать двусторонние отношения с Китаем со стратегической высоты и с точки зрения перспективы – глава МИД Франции. 2012-07-08 15:58:39. // Агентство Синьхуа. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://russian.cri.cn/841/2012/07/08/1s434150.htm>
10. Чекаленко Л., Васильєва М. Виклики міграції: досвід Європи // Зовнішні справи. – 2012. – № 1. – С. 44-48.

ЯДЕРНЕ СТРИМУВАННЯ У СУЧАСНІЙ СТРАТЕГІЇ НАТО: ПРОБЛЕМИ Й ПЕРСПЕКТИВИ

У статті наголошується, що агресія Росії проти України актуалізувала проблему ядерного стримування РФ. Наведено основні теоретичні засади доктрини «стримування» та її сучасні особливості. Критично проаналізовано базові концептуальні підходи НАТО до ролі ядерної зброї в політиці колективної безпеки й оборони.

Ключові слова: ядерна зброя, НАТО, стримування, стратегія.

В статье акцентируется внимание, что агрессия России против Украины актуализировала проблему ядерного сдерживания РФ. Приведены ключевые теоретические основы сдерживания и его современные особенности. Критически анализируются базовые концептуальные подходы НАТО к роли ядерного оружия в политике коллективной безопасности и обороны.

Ключевые слова: ядерное оружие, НАТО, сдерживание, стратегия.

The Russia's aggression against Ukraine actualized the problem of nuclear deterrent policy towards the RF. Theoretical basis of deterrence is also examined as well as its contemporary peculiarities. Conceptual approach of NATO to the role of nuclear weapons in its collective security and defence policy are under author's critical investigation.

Keywords: nuclear weapon, NATO, containment, strategy.

Сучасна агресивна політика Росії, яка з часу вторгнення в Україну 20 лютого 2014 р. вдається до масштабних провокацій та погроз, сподіваючись примусити Захід капітулювати і погодитись на «Ялту-2», тобто визнати за Москвою «право» обмежувати суверенітет незалежних держав на пострадянському просторі, підірвала засади європейської та світової безпеки. Ядерний шантаж, до якого постійно вдається Росія, актуалізував для НАТО проблему її стримування.

Для встановлення і підтримання європейської стабільності в НАТО є вибір: а) втручання, яке передбачає обмежене чи повномасштабне використання сили – до нього за всі роки існування НАТО вдалося тільки одного разу – у 90-ті роки ХХ століття, щоб припинити війни та етнічні чистки на території колишньої Югославії після її розпаду; б) стримування. Зміст стримування (containment, deterrence) полягає у переконанні іншої сторони у тому, що її агресивні дії призведуть до реакції у відповідь, за якої вона зазнає неприйнятних для себе втрат, що набагато перевищать отримані або заплановані вигоди. Як зазначає дослідник з РЕНД А. Лонг, «зменшуючи вигоду або збільшуючи ціну (або те й інше водночас), ви можете переконати противника утриматися від конкретних дій. Говорячи спрощено: стримування – це генерування жаху» [1, р.7]. Термін «стримування» має спільне латинське коріння з словом «терор». Стимування набагато виходить за рамки простих розрахунків втрат чи надбань сторін-учасниць збройного конфлікту, воно є динамічним процесом, за якого мають братися до уваги не тільки

безпосередні, але й віддалені наслідки удару. З точки зору міжнародної безпеки стримування є далеко не бездоганим й може сприяти створенню ситуації «безпекової дилеми», що підштовхує необмежену гонку озброєнь, як це відбувалося протягом перших 25-30 років від початку «холодної війни» – аж до досягнення радянсько-американських домовленостей про обмеження стратегічних озброєнь (ОСО-1).

У стримуванні слід розрізняти два аспекти: 1) утримання противника від міжнародної дестабілізації, тобто спроби змінити ситуацію на власну користь, що може здійснюватися загрозою застосування військової сили чи її застосуванням не щодо противника, а проти його союзника – на периферії (Корея, В'єтнам, Близький Схід, Афганістан, Латинська Америка). При цьому зовсім не є обов'язковим застосування зброї масового знищення (containment); 2) вплив на поведінку іншої сторони загрозою нанесення абсолютно неприйнятної для неї за масштабами втрат удару у відповідь на агресію (deterrence). Ядерне стримування відноситься до другої категорії. Стимування можна було б вважати майже оптимальним варіантом підтримання безпеки у недосконалому світі, якби воно у роки «холодної війни» не супроводжувалося пошуком шляхів раціонального застосування ядерної зброї та кризами, що загрожували розв'язуванням світової ядерної війни всупереч бажанню задіяних держав (найближче сторони наблизилися до неї під час Карибської кризи 1962 року). НАТО намагалася знайти (і не знаходила) прийнятну для себе комбінацію застосування звичайних та ядерних озброєнь у можливій війні з СРСР. Водночас офіційною доктриною радянської Москви була необґрунтовано оптимістична стратегія перемоги у війні після обміну ядерними ударами, тому для позначення ядерної, хімічної та бактеріологічної зброї використовувався термін «зброя масового ураження», а не «знищення». Це передбачало здатність «ведення війни і досягнення перемоги навіть після застосування такої зброї» [2, с.36].

За Р. Нароллом, який простежив політику стримування в ретроспективі, є сім вартих уваги для оцінки його ефективності змінних факторів: позиція для оборони; могутність збройних сил; мобільність збройних сил; якість збройних сил; їх престиж (імідж); засоби оборони; військово-політичні союзи. Він доходить висновку, що «військові приготування (хочеш миру – готуйся до війни) не знижують ризику розв'язування війни» [3, р.344]. Але такий ризик може зменшувати військово-політичний інституціолізований союз, насамперед для середніх та малих країн – його членів. Нових рис до розуміння проблеми стримування в контексті союзницького співробітництва додав Р. Майерсон [4, р.18].

Цікаво, що свого часу автор доктрини «стримування комунізму» (Радянського Союзу) Дж. Кеннан наприкінці 40-х років не був схильний покладати функцію стримування на військово-політичний союз – майбутню НАТО. У своєму меморандумі державному секретарю Дж. Маршаллу від 23 листопада 1948 р. голова Департаменту політичного планування писав: «Хоча у довготерміновій перспективі є потреба для деякої формалізації оборонних

відносин країн Північної Атлантики та пакт, який зараз розглядається, матиме деяку цінність в близькій перспективі для повернення спокою європейцям, але цей пакт не повинен вважатися головною відповіддю на зусилля Москви, спрямовані на досягнення домінування над Західною Європою та не має підміняти собою інші необхідні кроки... Небезпека розповсюдження комунізму на нові регіони континенту політичними засобами була все ще більшою, ніж будь-яка воєнна небезпека, яка загрожувала їм» [5, р.409-411]. Дж. Кеннан також був проти запрошення до НАТО Туреччини і Греції, оскільки вони не відповідали стандартам демократії та свободи, й навіть Італії, зважаючи на великий вплив у ній компартії. Парадоксально, але за посадою в Державному департаменті саме Дж. Кеннан очолював практичну роботу по підготовці Вашингтонського договору про створення НАТО. Історія довела, що включення Туреччини та Греції до НАТО було корисним для обох країн та європейської безпеки в цілому. Хоча членство в Альянсі не зупинило окупацію Туреччиною північної частини Кіпру чи прихід до влади в Греції режиму «чорних полковників», які спровокували Туреччину на такі дії, але все ж попередило війну між двома країнами.

Підтримувати стабільність у Європі НАТО допомагала відома формула її призначення: «стримувати Росію (СРСР), нейтралізувати Німеччину, утримувати США в Європі». Стримування СРСР в першу чергу забезпечувалося ядерними засобами залучених до Європи Сполучених Штатів. Згодом в рамках НАТО до американських приєдналися ядерні озброєння Великої Британії та Франції. Їхня роль була подвійною – не тільки стримувати напад СРСР, але й мати гарантії залучення ядерних сил США, щоб вони не залишилися осторонь у разі обміну ядерними ударами у Європі. Нейтралізація Німеччини забезпечувалася тим, що в Бундесверу не було Генерального штабу, тобто військово-стратегічне планування було тільки спільне – у НАТО. «Правило Люксембургу», тобто право вето на будь-яке рішення щодо спільних дій Альянсу та самостійне рішення про спосіб участі кожної країни у відсічі агресії зменшувало, але не заперечувало роль НАТО у рішенні трьох ядерних держав-членів про застосування ядерної зброї.

Ефективне стримування вимагає адекватного розуміння логіки противної сторони, тобто яким чином опонент сприймає заходи і засоби стримування. Тут, навіть за якомога кращої інформованості про оцінку ситуації об'єктом стримування, завжди залишається місце для припущень, які згодом можуть виявитися хибними. Як зазначає К. Пейн, «очікування щодо міркувань і поведінки інших країн часто є упередженими й невірними, і такі помилки можуть мати жахливі наслідки. Озброєним непередбачливістю легко вважати, що кожна вдумлива, добре інформована людина має бути приголомшена кожного разу, коли це трапляється. Втім, прогнозування у реальному часі – важке завдання. Помилки, які здаються очевидними, коли подія вже відбулася, могли видаватись зовсім не такими очевидними заздалегідь» [6, р.6]. Суб'єкт стримування тією чи іншою мірою проектує на об'єкт власну логіку сприйняття ситуації. Але ж об'єкт стримування може

дотримуватися й принципово відмінної логіки, або діяти алогічно, ірраціонально, навіть на шкоду собі [7, с.30-32].

Про ірраціоналізм в міжнародних відносинах в нинішньому столітті свідчать висновки групи західних військових експертів [8, р.38-40], хоча вони штучно обмежили його джерело мусульманським екстремізмом. Пояснити це можна хіба що тим, що їхній аналіз було підготовлено та опубліковано ще до вторгнення РФ до Грузії у серпні 2008 р. Експерти пропонують виокремити клас держав, яких неможливо або надзвичайно важко стримувати. Приклади надають Ірак (за С. Хусейна); Іран (після ісламської революції); Лівія (за М. Каддафі), Югославія (Сербія після Й.Б. Тіто, за правління С. Мілошевіча); Пакистан (хоча Індії час від часу вдавалося його стримувати); Афганістан та інші азійські й африканські країни, які лише номінально контролюються центральними урядами (failed states). Росія за часів В. Путіна доклала надзвичайних зусиль, щоб потрапити до категорії держав, стримувати які «неможливо», та вдається до ядерного шантажу з метою довести свою здатність до ірраціональних самогубних рішень. Втім, на думку П. Моргана, відмінну від загальнопоширених «реалістичних» підходів, «раціональність не є передумовою, щоб стримування (deterrence) працювало. Воно може діяти проти ірраціональних лідерів так само, як і проти раціональних (це залежить від того, в який спосіб вони є раціональними чи ірраціональними)... Питання полягає в тому, наскільки країни-парії, або фанатики-фундаменталісти, або надегоїстичні лідери (до яких, безперечно, належить В. Путін) з готовністю сприймуть все більше покарання, а отже, загрозу такого покарання, ніж США або колективний актор (НАТО) дійсно бажають завдати. Відсутній спосіб визначити це заздалегідь, чи надати точні вказівки щодо застосування стримування в таких випадках. Все, що можна стверджувати – немає стійкого логічного чи емпіричного зв'язку між «бути ексцентричним» та готовністю платити «високу ціну». Пристосувати стримування до конкретної цілі (target) у цьому випадку надзвичайно складно» [9, р.274-276]. Але це не заперечує необхідність стримування, коли в нього є єдина альтернатива – війна.

Дослідники відзначають, що ядерне стримування (deterrence) має специфіку, навіть сформувалося свого роду «табу» на використання ядерної зброї, як стратегічної та тактичної [10]. Росія неодноразово наголошувала, що цього «табу» для неї жодним чином не існує та розмістила ядерну зброю (або щонайменше, її носії) у окупованому нею Криму. Але наявність такого «табу» для інших, насамперед демократичних держав – не вигадка західних лібералів, а дійсний факт. Про це свідчать праці провідних теоретиків стримування Дж. Квестора [11] Б. Росета [12] та Т. Шеллінга [13]. З їхніх праць стає зрозумілим, чому після 1945 р. ядерна зброя у жодному випадку не застосовувалася країнами, які вели війни і не очікували відплати, тобто ядерного удару у відповідь (США у Кореї, В'єтнамі, Іраку – двічі, Афганістані, СРСР у Афганістані, КНР у конфліктах з В'єтнамом). З іншого боку, наявність в Пакистану та Індії ядерної зброї не примусило їх утриматися від збройних конфліктів. Останнім в історії адептом застосування ядерної зброї –

стратегічної та тактичної як «дешевого», отже, раціонального засобу забезпечення безпеки, – був президент США Д. Ейзенхауер. Після нього ніхто не вважав, що ядерна зброя – це «просто інша зброя». Декларативно В. Путін визнає всевітньо руйнівний характер ядерної зброї, але своїми агресивними кроками підштовхує світ до ядерної безодні. Свого часу Карибська криза 1962 р. спонукала США та СРСР знизити рівень ядерного протистояння, що знайшло відображення у низці домовленостей, які призвели до скорочення ядерних арсеналів. Повернутися до ядерного протистояння найгірших часів «холодної війни» примушує сьогодні В. Путін, сподіваючись, що Захід злякається його «ірраціональності» та прагнучи відвести загрозу термоядерного апокаліпсису «здасть» Україну.

Ядерна зброя, як засіб взаємного гарантованого знищення, а по суті припинення життя на земній кулі, позбавила сенсу концепцію швидкої перемоги у наступальній війні «за малу ціну», панування якої призвело до розв'язування двох світових воєн. Отже, в деякому сенсі ця зброя виступила ефективним засобом запобігання великої (світової) війни. Водночас логіка переконування противника у тому, що держава готова та здатна завдати ракетно-ядерного удару вимагала постійного удосконалення такої зброї, що підштовхувало гонку озброєнь. Вдосконалення ядерних пристроїв продовжувалося й після заборони їх виробування у трьох сферах – на поверхні Землі, у повітрі і під водою.

Загальна стратегія Північноатлантичного альянсу, спрямована на попередження війни, передбачала збереження ядерних сил як засобу підтримання міжнародної стабільності та стримування. За їх наявності фактор ризику агресії проти НАТО не піддається розрахунку та стає неприйнятним, в той час як цього було б неможливо досягнути за рахунок звичайних збройних сил. Ядерні сили також вносять фактор невизначеності у розрахунки будь-якої країни, що розглядає можливість досягнення політичної або військової переваги шляхом застосування або загрози застосування ядерної, хімічної або біологічної (ЯХБ) зброї проти Північноатлантичного союзу [14, с.75-76].

Діюча Стратегічна концепція НАТО (СК), схвалена у Лісабоні 19-20 листопада 2010 року, містить низку статей, які визначають ядерну політику НАТО [15]. Зокрема, декларується: «Стимування (deterrence) на основі відповідного поєднання ядерних і звичайних можливостей залишається основним елементом загальної стратегії» Альянсу. Отже, СК підтверджує продовження опори НАТО на ядерне стимування, як і Огляд щодо стимування та оборони, схвалений на саміті НАТО в Чикаго у травні 2012 року [16]. Втім залишається чимало невирішених питань відносно ролі, яку ядерна зброя повинна грати у стимуванні з боку НАТО та її політиці колективної оборони.

Прийнята вже після російського вторгнення до Грузії у серпні 2008 року СК жодним чином не передбачала стимування РФ, а, навпаки, просякнута духом заохочення Росії до співробітництва задля «подальшого спільного розвитку системи європейської безпеки». Вперше після закінчення «холодної

війни» наприкінці 80-х років ХХ століття СК 2010 року констатувала, що НАТО «кардинальним чином скоротила кількість розміщених у Європі ядерних озброєнь та опору на ядерні озброєння у своїй стратегії» й Альянс «шукатиме шляхів створення умов для подальшого їх скорочення у майбутньому». Більш того, у документі містилася обіцянка НАТО «створити умови для без'ядерного світу» [15]. Це дещо коригувалося запевненням: «допоки існує ядерна зброя, НАТО залишатиметься ядерним союзом». Для ствердження режиму нерозповсюдження ЗМЗ важливе значення має зобов'язання, «не застосовувати ядерну зброю проти неядерних держав – членів ДНЯЗ та не загрожувати їй застосуванням», – на що вказує вищезгаданий Огляд щодо стримування та оборони 2012 року [16]. Втім головні держави, що представляють загрозу для НАТО, є членами «ядерного клубу» або стоять на порозі вступу до нього. Ані СК, ані Огляд не конкретизують, кого саме НАТО планує стримувати ядерною зброєю. У той саме час Росія неодноразово заявляла, що не вагатиметься використати першою ядерну зброю «для припинення ескалації військових дій, які відбуватимуться із використанням конвенційної (звичайної) зброї». Загрозу повномасштабного вторгнення в Україну РФ постійно актуалізувала утриманням та ротацією на східному кордоні нашої країни ударного угруповання чисельністю у 40-60 тис. військ, масованими обстрілами українських ЗС та прикордонників на досяжних з території Росії землях та безпосередньою участю у військових діях на боці своїх маріонеткових протизаконних утворень ДНР та ЛНР, у яких відігравала вирішальну роль. «Дії Росії проти України нагадали Альянсу, що конфронтація, навіть збройний конфлікт з великою ядерною державою не є неможливим, – стверджують фахівці з Атлантичної ради США М. Кроніг і В. Слокомб. Більше того, незважаючи на оголошені НАТО плани щодо кількісного скорочення наявних ядерних сил та зменшення опори на них у своїй стратегії, провідні ядерні держави, що не є членами Альянсу, продовжували їх нарощувати та акцентували ядерний компонент своїх стратегій. Росія, Китай, Індія, Пакистан і Північна Корея вдалися до збільшення та/або модернізації своїх ядерних арсеналів» [17].

У минулому НАТО безпосередньо пов'язувало розвиток своїх ядерних сил із політикою у цьому питанні інших країн. Так, у СК 1999 р. заявлялося: «Існування потужних ядерних сил за межами Північноатлантичного союзу... являє собою серйозний чинник, який Альянс має враховувати» [18]. У СК 2010 року таке положення відсутнє і це було не випадковим. Вперше у своїй історії НАТО сьогодні здатна дати відсіч у збройному конфлікті будь-якій неядерній державі конвенційними (звичайними) силами – без застосування ядерної зброї. Отже й те, що потенційні противники НАТО більше, ніж у минулому, покладаються на ядерну зброю, не дивно. У деякому сенсі опора на потенціал ядерної зброї в якості військового інструменту покликана «вирівняти шанси», надати державам-власникам відчуття здатності протистояти дійсним або вигаданим загрозам. Росія може переконувати себе, що, загрожуючи першою

використати ядерну зброю, вона запобігатиме використанню конвенційної зброї НАТО та/або США, якщо ті виступатимуть перешкодою для здійснення її власних агресивних планів. Це дещо нагадує часи «холодної війни». Але тоді, під час протистояння з СРСР, у НАТО дійсно побоювалися, що Альянс не в змозі відбити напад армій країн Варшавського договору із застосуванням виключно звичайних засобів та не вдаючись до ядерної зброї. Сьогодні Росія відверто сповідує доктрину застосування першою ядерної зброї для «деескалації» конфлікту, який вона сама ж розв'язала вторгненням в Україну, що загрожує світовій безпеці.

Можна припускати з певною вірогідністю, що «ревізійністська» Москва виступить розповсюджувачем ядерних та інших технологій ЗМЗ, засобів доставки та матеріалів для «брудної бомби», щоб «розширити фронт» її уявної «війни» зі США. Про це свідчить й відкриття В. Путіним «другого фронту» після українського у Європі – близькосхідного у Сирії. Як би не намагалися деякі експерти з числа русофілів-«реалістів» переконувати: Росія в Україні тільки «захищає власні національні інтереси: й безпеку», що буцімто є «природною захисною реакцією на розширення НАТО, його наближення до кордонів Росії» та «забезпечення прав російської людини у близькому зарубіжжі», функція Альянсу полягає у тому, щоб поновити зруйновану російською навалю стабільність, стримуванням підтвердити незмінність європейських кордонів. Справжні масштаби опори Росії та інших ядерних держав на ядерну зброю залишаються невизначеними, але, щоб відвести загрозу ядерної війни, планувальникам НАТО слід розцінювати їх як серйозні. Принаймні опонентам НАТО має бути ясно, що на ядерну атаку проти його членів Альянс відповідь не вагаючись, з використанням усього наявного потенціалу. Хоча пріоритетним завданням ядерних сил НАТО є стримування саме ядерного нападу, НАТО краще виконала роль стабілізатора міжнародної системи, якби відмовилося б від ядерного «табу» та потенційному противнику стало зрозумілим, що у деяких випадках ядерна зброя може бути застосована і у відповідь на атаку з використанням неядерної зброї. Наприклад, проти Росії, яка неодноразово загрожувала нанесенням ядерного удару по Польщі та Румунії у разі розміщення на їх території елементів системи ПРО [17].

Доки ядерна зброя зберігає провідну роль у російській структурі силового впливу, серед пріоритетів модернізації ЗС РФ, у Стратегічній доктрині і політичній риториці Кремля, в НАТО залишається потреба її стримування, щоб запобігти тяжким непередбачуваним наслідкам у разі воєнної конфронтації з Росією. Цілком вірогідно, що економічний занепад може призвести до подальшого зростання шовіністичних і реваншистських амбіцій Кремля, зростання агресивності РФ на міжнародній арені. Навіть успішне у кінцевому рахунку відбиття російської навали засобами звичайної оборони, скоріш за все, спричинить величезні руйнування, особливо на територіях, на яких розгортатимуться такі операції, про що говорить досвід війни на Донбасі, та вимагатиме багато часу. Безпосередніми об'єктами російської агресії, слідом за Україною, ймовірно, постануть країни Балтії

та/або Польща. Тому вони бажають, щоб Росія потенційно стримувалася загрозою ядерного удару у відповідь на агресію проти них. Відмова від ядерного удару першими підриває впевненість держав – неядерних членів Альянсу у тому, що вони не будуть полишені наодинці у війні з Росією. Щоб ствердити союзницькі відносини, у арсеналі стримування агресора ядерна зброя не має бути «табу» для НАТО. Ядерне стримування НАТО має потенціал, щоб компенсувати ядерний шантаж, до якого вдається Росія з метою підірвати єдність у НАТО. Важливо, щоб противник твердо знав, що напад на союзника по НАТО може мати для нього катастрофічні наслідки. Використання загрози ядерною зброєю, щоб компенсувати ефект ядерного шантажу, є особливим випадком ядерного стримування. У цьому сенсі слід розцінювати рішення про розміщення нових ядерних бомб на американській військовій базі у Німеччині у 2015 р.

У підсумку слід відмітити, що згідно з пануючою серед військово-політичних експертів точкою зору, ядерна зброя – як стратегічна, так і тактична, не придатна для розв'язання більшості, якщо не всіх сучасних конфліктних ситуацій. Отже, врегулювання конфліктів та встановлення й підтримання міжнародної стабільності вимагають розвитку та використання конвенційної сучасної високотехнологічної та точної зброї. Така зброя краща за ядерну й для стримування актуального чи потенціального агресора на всіх рівнях, від регіонального до глобального.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Long Austin Deterrence: From Cold War to Long War. Lessons from Six Decades of RAND Research. – Santa Monica: RAND, 2008. – 116 p.
2. Кулагин В.М. Международная безопасность / В.М. Кулагин. – М.: Аспект Пресс. – 2007. – 318 с.
3. Naroll R., Bullough V., Naroll F. Military Deterrence in History: A Pilot Cross-Historical Survey / R. Naroll, V. Bullough, F. Naroll. – Albany: State University of New York Press. – 1974. – 407p.
4. Myerson R. Force and Restraint in Strategic Deterrence. – Carlisle, Pa: SSI. – 2007. – November. – 31 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalsecurity.org/military/library/report/2007/ssi_myerson.pdf.
5. Kennan G. Memoirs. 1925-1950 / G. Kennan. – Boston. – Toronto: Little, Brown and Co. – 1967. – 583 p.
6. Payne K. The Fallacies of Cold War Deterrence and a New Direction / K. Payne. – Lexington: University Press of Kentucky. – 2001. – 242 p.
7. Шеллинг Т. Стратегия конфликта / Томас Шеллинг. – М.: ИРИСПЭН, 2007. – 376 с.
8. Naumann K., Shalikhshvili J., Lord Inge, Landxade J., Van den Breemen H. Towards a Grand Strategy for an Uncertain World. Renewing Transatlantic Partnership / K. Naumann, J. Shalikhshvili, Lord Inge, J. Landxade, H. Van den Breemen. – Lunteren: Noaber Foundation. – 2007. – P. 38-40.
9. Morgan P. Deterrence Now / P. Morgan. – Cambridge- New York: Cambridge University Press, 2003. – 331 p.
10. Tannenwald N. The Nuclear Taboo: The United States and the Non-Use of Nuclear Weapons Since 1945 / N. Tannenwald. – Cambridge: Cambridge University Press, 2011. – 449 p.

11. Quester G. Conceptions of Nuclear Threshold Status // Security With Nuclear Weapons? Different Perspectives, ed. by Regina Karp. – Oxford: Oxford University Press, 1991. – P. 209-228.
12. Russett B. An Acceptable Role for Nuclear Weapons? // After the Cold War: Questioning the Morality of Nuclear Deterrence, ed. by Charles Kegley and Kenneth L. Schwab. – Boulder, CO: Westview Press, 1991 – P. 121-145.
13. Schelling Th. The Legacy of Hiroshima: A Half-Century without Nuclear War. – Institute for Philosophy and Public Policy. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: www.puaf.umd.edu/IPPP/Summer00/legasy_of_hiroshima.htm.
14. НАТО. – Справочник. – Brussels: Office of Information and Press, NATO. – 2006. – 440 с.
15. NATO, Strategic Concept, Lisbon, November 19-20, 2010. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nato.int/strategic-concept/pdf/Strat_Concept_web_en.pdf.
16. NATO, Deterrence and Defense Posture Review, Chicago, May 20 2012. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://nato.int/cps/en/natolive/official_texts_87597.
17. Kroenig M., Slocombe W. Why Nuclear Deterrence Still Matters to NATO // Atlantic Council. Brent Scowcroft Center on International Security Issuebrief. – August 2014. – 6 p.
18. NATO, Strategic Concept. Washington, DC, April 24, 1999. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27433.htm.

ЯДЕРНА БЕЗПЕКА: МІФОЛОГІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМИ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ (НА ПРИКЛАДІ АВАРІЙ НА АЕС У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ)

Стаття присвячена дослідженню проблем розвитку ядерної енергетики. В широкому історичному контексті автор аналізує механізми взаємодії та впливу громадської думки на формування політики в сфері ядерної безпеки, наголошуючи на необхідності активної боротьби з уявними загрозами та міфами.

Ключові слова: ядерна безпека, ядерна енергетика, аварії, громадська думка.

Статья посвящена исследованию проблем развития ядерной энергетики. В широком историческом контексте автор анализирует механизмы взаимодействия и влияния общественного мнения на формирование политики в сфере ядерной безопасности, акцентируя внимание на необходимости активной борьбы с воображаемыми угрозами и мифами.

Ключевые слова: ядерная безопасность, ядерная энергетика, аварии, общественное мнение.

The article is devoted to research of problems of nuclear energy development. The author analyses the mechanism of interaction and influence of public opinion on policy formation in the sphere of nuclear security, paying a special attention to necessity of active struggle with imaginary threats and myths.

Keywords: nuclear safety, nuclear power, man-made disaster, public opinion.

Одним з найважливіших чинників, що характеризують трансформацію політики розвитку світового ядерного потенціалу, є не лише поступ у розв'язанні власне енергетичних потреб людства та конкретних країн і навіть не щодалі більша необхідність попередження екологічних ризиків, а й урахування ставлення світової громадськості та населення певних регіонів і країн до мирного й не мирного атому – розвитку ядерної енергетики та поширення ядерної зброї. Проблеми необхідності організаційних змін та корегування ядерної політики як на рівні світового співтовариства, так і на рівні окремих країн при розв'язанні проблем ядерної безпеки систематично піднімаються в науковій літературі [26; 28; 35] і у вигляді обговорення на міжнародних форумах. На міжнародній конференції «Ядерна зброя й міжнародна безпека у XXI столітті» в листопаді 2012 р., що проходила в Росії, відзначалося, що факт існування та поширення ядерної зброї є відчутним чинником впливу на всю систему світової політики, який перетворює її на політичний складник життя світової спільноти. Існування цього складника відчутно відбивається на громадській думці щодо ядерної енергетики, яка сприймається – особливо у зв'язку з катастрофами на АЕС – як надзвичайно шкідлива й загрозна для екології в цілому й для людини, зокрема [17]. А підйом хвилі терористичних актів у всьому світі в останні роки загострив відчуття небезпеки в разі здійснення їх щодо ядерних об'єктів, зокрема й АЕС,

що своєю чергою підсилило негативне ставлення до атомної енергетики в цілому.

Вплив громадської думки на рішення національних влад і політичних еліт у питаннях шляхів і напрямів розвитку атомної енергетики і контролю над ядерною зброєю дедалі більше зростає. Самотній у 70-х роках XX століття приклад Австрії, яка, вже побудувавши свою першу АЕС (Цвентендорфську) та розробляючи проекти побудови ще п'ятьох, під тиском громадськості після листопадового референдуму 1978 р. (за три місяці до першої значної ядерної катастрофи на Три-Майл-Айленд 28 березня 1979 р.) відмовилася від програми розвитку ядерної енергетики, ухваливши закон про її повну і всебічну заборону [40], на сьогодні стає привабливим для багатьох країн світу. Якщо після Чорнобильської аварії 1986 р. протести, що прокотилися світом, практично не були взяті до уваги світовим та національними політикумами, й реакції урядів на це, за деякими винятками, не було (подальше будівництво нових АЕС продовжувалося), то після аварії на АЕС Фукусіма 2011 р. під тиском громадськості «уряди цілої низки країн ухвалили рішення про різке або поступове обмеження використання ядерної енергетики» [27, с.18-25.], що істотно вплинуло на стан ядерної енергетики в цілому.

На сьогодні частка електроенергії, виробленої у світі на атомних електростанціях, складає близько 15% від загального обсягу. Найбільша частка ядерної енергії споживається (від загального споживання електроенергії країною) у Франції (77%), Південній Кореї (38%), Німеччині (32%), Японії (30%), США (20%), Великій Британії (20%), Росії (16%) [13]. До 2010 р. абсолютним лідером з використання ядерної енергії була Литва, яка до виведення Інгалінської АЕС з експлуатації загалом виробляла електроенергії більше, ніж могла спожити, а надлишок експортувала. Однак закриття Інгалінської АЕС становило одну з обов'язкових умов вступу цієї країни до ЕС, хоча до сьогодні можливість будівництва на цьому ж місці сучасної АЕС розглядається [16].

Станом на 2016 р. АЕС експлуатуються в 31-й країні світу [36]. Майже половину світового виробництва електроенергії на АЕС забезпечують дві країни – США (20% світового виробництва або 12% власного загального виробництва електроенергії) та Франція. Пік виробництва ядерної енергії зафіксований 2006 р. – 2,660 ТВтЧ, після розпочався спад і 2012 р. обсяги вироблення атомної енергії опустилися до мінімуму 1999 року [24].

Перша хвиля негативного ставлення до мирного атома піднялась у 1979 р. після аварії на АЕС Три-Майл-Айленд у США, яка до Чорнобильської вважалася найбільшою у світі, під час якої, однак, радіоактивного забруднення довкілля майже не трапилось. Проте, вже наступного року Швеція і Нідерланди офіційно заявили про відмову від збільшення виробництва ядерної енергії та будівництва нових реакторів.

Чорнобильська катастрофа 1986 р. збільшила коло країн – противників ядерної енергетики. Аварія на Чорнобильській АЕС була й досі залишається найбільшою за всю історію атомної промисловості – і за кількістю загиблих і

потерпілих від наслідків «мирного атома» людей, і за інтенсивністю та масштабністю ядерного забруднення, і за економічним збитком, і є в силу її кількісних характеристик історичною драмою всесвітнього значення. За всіма критеріями аварія на Чорнобильській АЕС була значно серйознішою за катастрофу на АЕС Фукусіма: викид у зовнішнє середовище цезію-137 більше у 7 разів, йоду-131 – у 12 разів, поверхня значно забрудненої суші є більшою в 50 разів, від 7 до 10 разів вище сумарні дози опромінювання, у понад 20 разів більше максимальне опромінювання [36] (380 млн. кюрі під час Чорнобильської аварії проти 18 млн. кюрі у Фукусімі). Як зазначено у Доповіді про стан світової ядерної промисловості 2016 р., і «через три десятиліття після аварії на Чорнобильській АЕС, що потрясла європейський континент, 6 мільйонів людей продовжують жити в сильно забруднених районах. Радіоактивними опадами з Чорнобиля забруднено 40% території Європи [36]. За словами І. Хеля, такого роду і масштабу катастрофи «приносять зміни картини світу для людини, страх, який продовжує з нею жити вже після того, як найстрашніше закінчилося» [25].

Після аварії на Чорнобильській АЕС прикладом Австрії, Швеції й Нідерландів пішли інші європейські країни. На референдумі 1987 р. населення Італії, в якій на той час діяли 4 АЕС, висловилося проти подальшого розвитку атомної енергетики. Італія на законодавчому рівні повністю відмовилася від цивільного використання атомної енергії, і до 1990 р. всі чотири АЕС було закрито. Спроби уряду С. Берлусконі повернутися до цієї проблеми зазнали повного фіаско після аварії на АЕС Фукусіма: на червневому референдумі 2011 р. переважна більшість населення (94,1%) проголосували за вихід країни з цієї галузі.

У 1999 р. уряд Бельгії оголосив про заборону подальшої переробки ядерного палива, поступову відмову від атомної енергетики та про намір обмежити термін експлуатації реакторів до 40 років. І хоча за рік спеціальна комісія AMPERE (Commission d'Analyse des Modes de Production d'Électricité et de Redéploiement des Énergies) і у своїх висновках повідомила, що атомна енергетика є дуже важливою для Бельгії і порекомендувала її подальший розвиток, у січні 2003 р. Сенат ухвалив Федеральний закон, яким заборонив будівництво нових атомних електростанцій і обмежив термін експлуатації існуючих до 40 років (до 2014-2025 років). Бельгія планує зупинити сім реакторів між 2022 і 2025 роками [3].

Австрія ж здійснила більш жорстку корекцію свого антиядерного курсу, заборонивши імпортувати електроенергію, вироблену в країнах, що мають АЕС. Крім того, Австрія почала вимагати від Європейської комісії зупинити допомогу Великій Британії в будівництві АЕС Хінклі Пойнт С. Водночас групи активістів з кількох європейських країн заснували в Австрії Антиатомний інтернаціонал (Anti Atom International – AAI) з метою збору і поширення інформації щодо атомної енергетики та ядерної зброї, а також координації міжнародних дій проти ядерної промисловості [30].

2000 року закон, яким було встановлено план поетапної зупинки АЕС і поступової відмови від атомної енергетики, під тиском громадськості ухвалив уряд Німеччини, оголосивши про закриття семи станцій, введених в експлуатацію до 1980 р. І хоча 2010 р. план було скореговано в бік продовження термінів експлуатації АЕС, однак після катастрофи на АЕС Фукусіма 8 реакторів у країні було зупинено негайно, для решти 9 було встановлено терміни закриття в період з 2015 по 2022 роки. Проти такого рішення не висловилися жодна політична сила [33]. За 2011 р. у цій країні виробництво атомної електроенергії зменшилася в порівнянні з попереднім роком на 23,2%.

Попри менші, ніж Чорнобильські, показники наслідків, аварія на АЕС «Фукусіма-1» справила визначальний вплив на подальший розвиток атомної енергетики. В Європі піднялася хвиля протестів проти використання атомних електростанцій, в Німеччині, Франції, Італії та багатьох країнах світу пройшли антиядерні демонстрації, по всьому світу прокотилася хвиля закриття АЕС. У багатьох країнах призупинилися проекти з їх розробки. В самій Японії протягом року після аварії були зупинені всі АЕС, з них деякі згодом були остаточно закриті, а інші чекають на модернізацію. Велика Британія, Ізраїль, Індія, Китай, Малайзія, Південна Корея та Швейцарія переглянули свої ядерні програми й проекти розвитку атомних електростанцій, зокрема Китай – проекти зі створення АЕС в Хунані, Чунціні, Шеньсі, Ганьсу й інших місцях, розташованих в сейсмічно небезпечних зонах [13]. Сінгапур і Філіппіни, стратегії яких і раніше не передбачали розвитку ядерної енергетики, лише зміцнили свою позицію [21]. З країн АСЕАН не змінили своїх намірів розвивати ядерну енергетику лише В'єтнам, Індонезія й М'янма [15, с.74].

Іспанія, що з 1983 р. провадила політику довгострокової поетапної відмови від ядерної енергії, лише зміцнилась у необхідності такого курсу. Про започаткування політики повної відмови від виробництва й використання ядерної енергії оголосила Швейцарія (хоча терміни відмови досі дебатуються) і Тайвань (де на сьогодні працює три АЕС), який 2015 р. висловив намір щодо поетапної відмови від ядерного виробництва та остаточної зупинки всіх шести працюючих реакторів упродовж 2018 – 2025 років. Також буде зупинено раніше заморожене будівництво двох енергоблоків нової АЕС [36].

Нідерланди й Швеція також заявили про подібні наміри, хоч пізніше призупинили дії в цьому напрямі. Від програм розвитку атомної енергетики відмовилися країни, що не мали власних АЕС, однак планували їх будувати: Австралія, Азербайджан, Гана, Греція, Грузія, Данія, Ірландія, Латвія, Ліхтенштейн, Люксембург, Малайзія, Мальта, Нова Зеландія, Норвегія, Португалія, Філіппіни. З різних (політичних, економічних або технічних) причин Куба, Лівія, Північна Корея й Польща зупинили свої програми атомної енергетики і не завершили розпочате будівництво перших власних АЕС, хоча дві останні країни не відмовилися від планів поновлення їх будівництва. Перспективи заявленого будівництва нових АЕС у деяких країнах Східної Європи, Африки, Азії (крім Китаю та Індії) також викликають сумніви [36].

Крім повної відмови від ядерної енергетики у світі існують тенденції її стагнації і скорочення. Згідно з доповіддю про стан індустрії ядерної енергетики станом на 2015 – 2016 рр. в галузі спостерігається істотний спад. Частка ядерної енергетики в глобальному виробництві електроенергії знизилася з 17,6% у 1996 р. до 10,7% в 2015 р. За цей час було зупинено 164 реактори [36]. Такі тенденції змусили МАГАТЕ у 2011 – 2012 рр. за загальної констатації можливостей розширення виробництва атомної енергії до 2035 р. вдвічі зменшити прогноз щодо обсягів його приросту. У 2015 р. закрито 2 АЕС – Grafenrheinfeld в Німеччині і Wylfa-1 у Великій Британії. Остаточне рішення про закриття 6 уже не генеруючих реакторів ухвалено в Японії і 1 – у Швеції. Один зі штатів США – Каліфорнія – оголосив про поетапну повну відмову від ядерної електроенергії. На сьогодні статус країн, що не мають ядерної енергетики, мають Литва й Казахстан, хоча й планують замість закритих АЕС побудувати нові [36].

Дані за 2015 р. засвідчують, що виробництво ядерної енергії, за винятком Китаю, продовжує скорочуватися в усьому світі, у той час як безперервне швидке зростання переживає розвиток енергетики, здійснюваної на використанні поновлюваних джерел: використання сонячної енергії зросло на більш ніж 33%, енергії вітру – більш ніж на 17%. І хоча за 2015 р. виробництво електроенергії на АЕС у світі теж збільшилося на 1,3%, такий приріст досягнуто виключно за рахунок Китаю (збільшення на 31%). Однак той самий Китай, як і Бразилія, Індія, Японія та Нідерланди, на сьогодні отримують електроенергії з використанням вітру більше, ніж від атомних електростанцій. Зокрема, в Китаї торік виробництво електроенергії з використанням вітру склало 185 ТВт, що відчутно перевищує обсяги виробленої ядерної електроенергії (161 ТВтч). В Індії ці показники становили 41 ТВт проти 35 ТВт. Аналогічна картина спостерігається в країнах ЄС: за період 1997 – 2014 рр. використання енергії вітру дозволило виробити додатково 303 ТВтч, сонячної енергії – 109 ТВтч, виробництво ж ядерної енергії скоротилося на 65 млрд. КВт.год. Водночас у США зростають обсяги гідроенергетичного виробництва: на 8% у 2015 р. проти 2,7% у 2007 р.

Отже можна зробити висновок, що за минулий 2015 рік значного прискорення зазнала трансформація енергетичного сектора, чому не в останню чергу сприяло підписання Паризької хартії про зміну клімату в грудні 2015 р. (ратифікована Україною 14 липня 2016 року). З представлених на Рамкову конвенцію ООН про зміну клімату 162 країнами так званих зобов'язань (Intended National Determined Contributions (INDCs)) згадки про подальший розвиток ядерної енергетики містяться лише в 11, і тільки 6 країн – Білорусь, Індія, Китай, ОАЕ, Туреччина й Японія планують розширення її використання. Водночас 144 країни пріоритетними назвали виробництво електроенергії за рахунок використання поновлюваних джерел.

Упродовж 2015 р. уперше, починаючи з 1990 р., було введено в експлуатацію 10 реакторів (більше, ніж у будь-який інший рік за 35 років), з яких 8 – у Китаї, 1 – у Росії і 1 – у Південній Кореї. Їх будівництво

розпочалося ще до катастрофи на Фукусімі. Упродовж року розпочалося будівництво ще 15 реакторів, з них у Китаї – 6. У першій половині 2016 р. запущено 5 реакторів, з них 3 – в Китаї, 1 – у Південній Кореї і 1 – у США (через 43 роки після початку будівництва), в той час як в цих країнах жодного не було закрито. Вісім раніше прийнятих рішень про закриття реакторів належать Японії, Швеції, Швейцарії, Тайваню та США. У дев'яти з 14 країн, що будують ядерні реактори, проекти будівництва затримуються на кілька років, з них у шістьох – більше ніж на 10 років, у трьох – на понад 30 років. Китай не становить виключення, оскільки 10 з 21 реактора, що перебували в стадії будівництва, заморожено. За винятком Об'єднаних Арабських Еміратів і Білорусі, всі потенційні країни – претенденти на побудову АЕС – відклали ухвалення остаточних рішень з цього питання. Чилі зупинила розробку своїх ядерних планів, а Індонезія відмовилася від них взагалі.

На сьогодні «клуб твердих прибічників» використання (а подеколи й збільшення виробництва) ядерної електроенергії складають 13 країн – Велика Британія, Бразилія, Індія, Канада, Китай, Південна Корея, Росія, Словаччина, Словенія, США, Угорщина, Фінляндія та Швеція, попри широкий рух спротиву такій політиці частини громадськості цих країн. Зокрема, у Фінляндії потужний спротив розвитку атомної енергетики здійснює парламентська партія «Союз зелених», яка наголошує на суперечності розвитку ядерної енергетики задекларованій у державній «Стратегії клімату й енергії» відмові від виробництва електроенергії на експорт [27, с.133]. Низка фінських громадських та природоохоронних міжнародних організацій висловлюють впевненість у небезпеці будівництва в країнах Північної Європи атомних електростанцій, що може, на їх думку, значно погіршити екологічний стан і негативно вплинути на здоров'я населення цього регіону [8].

Такі очевидні наслідки має тиск на уряди країн світу негативної громадської думки щодо мирного атому, що сформувалася внаслідок аварій на Чорнобильській та Фукусімській АЕС.

Водночас факти засвідчують, що навіть з урахуванням справжніх, а не міфологізованих наслідків таких аварій, атомна промисловість за небезпечністю для людей і довкілля посідає одне з останніх місць у порівнянні з іншими – хімічною або ж виробництвом електроенергії на вугільних, газових чи гідроелектростанціях. За даними Всесвітньої ядерної асоціації, гігават потужності, виробленої на вугільних станціях, обходиться в 342 людських жертви, на газових – у 85, на гідроелектростанціях – у 885, тоді як на атомних – у 8 [32]. На сьогодні саме ядерна енергетика є найбезпечнішою і за кількістю аварій, і з погляду впливу діяльності АЕС на природне довкілля [5, с.13]. Навіть після найбільшої ядерної аварії на Чорнобильській АЕС, опромінення населення, яке проживає на забруднених територіях, призводить до ризиків незрівнянно більш низьких, ніж ризики, пов'язані з хімічним забрудненням та багатьма іншими причинами [5, с.20].

Зіставляючи наслідки техногенних катастроф, пов'язаних з АЕС, з впливами на довкілля інші галузей промисловості, професор І.М. Бекман

наводить вагомі дані. «Загибель лісів внаслідок сильного опромінення за всю історію з початку атомної ери (близько 50 років) було відзначено на слідах радіоактивних випадів від Киштимської і Чорнобильської радіаційних аварій, і походила вона від впливу високих рівнів опромінення в перші 1-2 роки після аварії. У цілому площа повністю загиблих лісонасаджень склала не більше 10 кв. км. Частка лісів, загиблих від радіаційного ураження за всю історію атомної промисловості, становить 0,3-0,4% від масштабів щорічної загибелі лісів в країні (2-3 тис. кв. км у Росії). «У наступному спостерігалось відновлення пошкоджених екосистем» [5, с.9], що сьогодні підтверджують дослідження відновлення екосистем у зоні відчуження в Чорнобилі.

Проте радіоактивне забруднення – лише один з наслідків промислової діяльності людства у минулому столітті. У результаті гідробудівництва і видобутку корисних копалин для господарського використання втрачено десятки тисяч квадратних кілометрів земель. У результаті діяльності хімічної, нафтохімічної, фармацевтичної, мікробіологічної та інших шкідливих галузей промисловості мільйони гектарів сільськогосподарських земель забруднено важкими металами і пестицидами, навколо великих підприємств кольорової металургії виникають «техногенні пустелі». І це не кажучи вже про глобальні ефекти забруднення атмосфери парниковими газами і наявність потенційно небезпечних технічних об'єктів, пов'язаних як з оборонною діяльністю, так і з цивільними галузями господарства. Отже поширене перебільшення наслідків радіаційних аварій для природного довкілля спростовується фактами.

Однак і щодо людей спостерігається аналогічна картина. Об'єктивні дані про радіологічні наслідки аварій на атомних електростанціях різко відрізняються від вельми поширених уявлень. Звернімося до порівняння даних на прикладі ситуації в Росії. «За даними реєстра ГНЦ ІБФ Міністерство охорони здоров'я Росії за всю 50-річну історію атомної галузі сталося 384 радіаційних аварій і інцидентів. Загальна кількість постраждалих від іонізуючих випромінювань з клінічними синдромами – 650 осіб, з них 58 померло, а у 214 було діагностовано гостру променеву хворобу [5, с.20]. Для порівняння: лише в трьох найбільших техногенних аваріях в Росії в період з 2007 по 2010 рр.: шахті «Ульянівський» (2007 р., загинуло 110 осіб), Саяно-Шушенський ГЕС (2009 р., загинуло 75 осіб, постраждало – 13), шахті «Распадський» (2010 р., загинула 91 особа, постраждало 133) – загалом загинуло 318 осіб. Наведемо також дані про жертви найвідоміших техногенних аварій світу: Сан-Карлос (Іспанія, 1978 р., вибух пропілену, загинуло 215 осіб), Бхопал (Індія, 1984 р., викид отруйних хімічних речовин, загинуло понад 2 тисячі, перетворилися на інвалідів понад 200 тисяч), Сан-Хуан-Іксуатепек (Мехіко-Сіті, Мексика, 1984 р., вибух скрапленого нафтового газу, загинуло 644 особи, 7087 травмовано), Арзамас (СРСР, 1988 р., вибух гексогену, загинула 91 особа, постраждали 1500), Piper Alpha (Північне море, 1988 р., вибух газу на морській нафтоплатформі, загинуло 167 з 226 осіб), Уфа (СРСР, 1989 р., вибух продуктів переробки нафти й газу, загинуло 575 осіб, поранені 600). Усього в згаданих техногенних аваріях загинуло понад 3,7

тисяч людей. А наведений перелік – лише маленька частка техногенних катастроф, що трапилися лише за 10 років ХХ століття.

Порівняймо наведені дані з наслідками аварії на Чорнобильській АЕС. Попри те, що радіоактивне забруднення внаслідок аварії на ЧАЕС накрило сумарно близько 200 тис. кв. км території Європи (серед країн найбільш постраждалими після України, Білорусі та Росії були Фінляндія, Швеція, Норвегія й Австрія), прямих людських втрат серед населення зазнала виключно Україна: до кінця 1986 р. було зафіксовано 134 випадки гострої променевої хвороби, внаслідок якої протягом трьох місяців померло 28 осіб, ще 19 осіб померли в 1987-2004 роках [37]. Кількість непрямих жертв Чорнобильської аварії досі невизначена й за різними експертними оцінками надзвичайно варіюється. Так, за даними ВООЗ і МАГАТЕ, вона оцінюється в межах від 50 (прямих жертв) до 4000 осіб (причому остання цифра – прогнозна). За оцінками ж українських вчених за станом на 2006 р. ця цифра вже становила «більше 50 тис. осіб зі 100 тис., які брали участь у ліквідації наслідків аварії у перший рік» [6, с.126]. Однак альтернативні дослідження британських вчених The Other Report on Chernobyl (TORCH) в тому ж 2006 р. міжнародної організації «Лікарі світу проти небезпеки ядерної війни» (IPPNW) критично оцінюють навіть офіційні дані МАГАТЕ і ВООЗ. Вчені дійшли висновку, що оцінки ризиків радіоактивного опромінення мають багато невизначеностей, з яких найголовніша полягає в тому, що наслідки впливу малих доз на організм біологічної істоти не визначені. Крім того, залежність між дозою та її шкідливим впливом – лінійна, безпорогова, звідки випливає, що безпечного рівня радіаційного опромінення взагалі не існує, джерелом же невизначеності є оцінка доз внутрішнього радіації – дії на організм радіонуклідів, що потрапляють в організм з їжею і повітрям [11]. І тому наслідки Чорнобильської аварії, як і інших аварій, пов'язаних з «мирним атомом», в принципі на сьогодні не піддаються кількісній оцінці. Разом з тим, за висновком керівника радіологічної програми ВООЗ Майкла Репачолі, наданим в історичній оглядовій доповіді «Спадщина Чорнобиля: медичні, екологічні та соціально-економічні наслідки» Чорнобильським форумом у 2005 році, «наслідки аварії для здоров'я уявлялися жахливими за своїми масштабами, однак якщо проаналізувати їх, використовуючи обґрунтовані висновки сумлінної наукової практики, то ці наслідки для здоров'я людей виявилися не такими значними, як спочатку вважали» [31]. Йдеться не лише про прямі наслідки, а й про віддалені.

Наведемо також висновки з ухваленого 2006 р. «Плану дій ООН щодо Чорнобиля до 2016 р.» та наукової доповіді НКДАР (Науковий комітет Організації Об'єднаних Націй з дії атомної радіації) Генеральній Асамблеї ООН 2008 року [22]. «Негативні наслідки для здоров'я від впливу радіації для переважної більшості людей, що живуть в «забруднених» районах досить, малоймовірні», зазначено в Плані дій [39]. «Існує тенденція відносити збільшення поширеності всіх видів раку, що відбувається з плином часу, на рахунок аварії на Чорнобильській АЕС, однак тут слід зазначити, що

зростання захворюваності спостерігалось в постраждалих районах і до аварії. Крім того, в останні десятиліття надходить інформація про збільшення смертності в цілому в більшості районів колишнього Радянського Союзу, і це слід брати до уваги при тлумаченні результатів досліджень, пов'язаних з аварією» [1]. На ракові захворювання «...припадає близько чверті смертей в розвинених країнах і все більше смертей в країнах, що розвиваються. Однак... зростання захворюваності на рак, викликаний імовірно впливом радіації в малих дозах, є порівняно невеликим» [7, с.8]. «На відміну від досліджень ракових захворювань, що викликаються впливом радіації, епідеміологічні дослідження не дали чітких підтверджень того, що наслідки радіаційного опромінення, що передаються у спадок, часто виявляються у людей. Найбільше і найширше дослідження цього питання було проведено з використанням даних про дітей осіб, які пережили атомні бомбардування в Японії. Жодного збільшення частотності наслідків, що передаються в спадок, ні під час цього, ні під час будь-якого іншого обстеження людей виявлено не було. Таким чином, ці дослідження не дозволяють зробити пряму оцінку будь-яких ризиків, що передаються у спадок і обумовлені впливом радіації. У той же час вони не підтверджують і той факт, що ніякого ризику передачі у спадок наслідків радіаційного опромінення немає, оскільки важко виявити невелике перевищення захворюваності в результаті впливу радіації в порівнянні з і без того досить високою захворюваністю в групах населення, які не зазнали опромінення» [7, с.16]. «Спостереження за особами, що зазнали впливу радіації в результаті аварії на Чорнобильській АЕС, дозволили отримати корисну інформацію про вплив зовнішнього опромінення в малих дозах і про наслідки впливу на щитовидну залозу радіоактивного йоду. У цілому оцінки ризику розвитку раку, отримані під час цих досліджень, мало відрізняються від результатів, отриманих при обстеженні осіб, які пережили атомні бомбардування в Японії. І навпаки, обстеження жителів тих районів Китаю і Індії, де відзначається підвищена природна фоновіа радіація, не свідчать про те, що радіація при таких рівнях збільшує ризик виникнення раку» [7, с.12].

Резюмуємо. Сухий кількісний підсумок чорнобильської катастрофи – менше 50 підтверджених загиблих, інші ж показники носять гіпотетичний і вельми імовірнісний характер. Наведемо й інші цифри, що дають можливість порівняти масштаби Чорнобильської трагедії з іншими історичними трагедіями не техногенного характеру. Під час Голодомору в Україні померло за різними оцінками від 3,5 до 5 мільйонів осіб – близько 15% населення України. У 1988 р. під час землетрусу у Вірменії загинуло 25 тис. осіб, понад 31 тис. отримали поранення і 514 тис. залишилися без даху над головою. Понад 3 тис. людей загинуло 11 вересня 2001 р. під час теракту в Нью-Йорку. У грудні 2004 р 300 тис. (!) людей в Азії загинули внаслідок землетрусу і цунамі в Індійському океані. Близько 150 тис. загиблих в Чечні. На сьогодні більше 10 тис. загиблих внаслідок війни, що триває на сході України. Питання про те, як виглядає на тлі цих цифр Чорнобильська трагедія, є, вважаємо, риторичним.

Подивимося крізь призму сухих наукових даних і на аварію на АЕС Фукусіма. Землетрус 11 березня 2011 р. силою в 9 балів і викликаний ним цунамі забрали життя 20 тис. осіб, більше 500 кв. км. землі було затоплено водою. Жодна смерть не була наслідком радіації. Але коли з'явилася інформація, що від удару цунамі постраждала АЕС Фукусіма, катастрофа миттєво перестала сприйматися як природне явище і перетворилася в техногенну – ядерну катастрофу. У доповіді Наукового комітету з ефектів атомної радіації ООН за 2012 р. у розділі про наслідки для здоров'я трагедії на Фукусімі відзначається, що «станом на 10 березня 2012 р. жоден з шести випадків смертей людей, що мали місце з 11 березня 2011 р., не був віднесений на рахунок впливу іонізуючого випромінювання» [18]. Документ констатував: «додаткові дози опромінення, отримані більшістю жителів Японії в перший рік і наступні роки через радіоактивні викиди з місця аварії, менші за дози, одержувані від природного фонового випромінювання, величина якого в Японії становить щорічно близько 2,1 мЗв.» У Додатку X Технічного Тому 4 Підсумкового доповіді МАГАТЕ щодо аварії на Фукусімі за 2015 р. міститься підкріплений солідними науковими викладками і розрахунками висновок про те, що «серед працівників і населення шкідливих для здоров'я ефектів, які можуть бути діагностовані лікарем, підтверджуються патологіями та пов'язані з впливом випромінювання внаслідок аварії на Фукусімі, не виявлено. Не очікується скільки-небудь помітного зростання числа ускладнень зі здоров'ям, викликаних впливом радіації» [38]. У доповіді НКДАР ООН за 2013 р. під назвою «Рівні і вплив іонізуючого випромінювання в результаті ядерної аварії, викликаної Великим східнояпонським землетрусом і цунамі 2011 року» зроблено висновок, що «опромінення, отримане жителями Японії, було невеликим, і тому ризики впливу радіації на здоров'я в їхньому подальшому житті, відповідно, є низькими» [18]. Цей висновок узгоджується з висновками доповіді ВООЗ «Оцінка ризиків для здоров'я», зробленими того ж року [19].

У той час як страшне природне явище – землетрус і цунамі – вбило десятки тисяч людей, увагу всього світу зосереджено на одному з компонентів трагедії – техногенному, який нікого не вбив, і в суспільній уяві аварія на АЕС домінує над істинними причинами і наслідками трагедії. Отже в оцінках наслідків аварій на АЕС існують серйозні суперечності між об'єктивними даними і їх сприйняттям суспільством. Однак саме суспільне сприйняття диктує певні кроки урядам і політичним колам. У чому ж причина такого необ'єктивного ставлення громадськості до аварій на АЕС на відміну не лише від значно масштабніших трагедій, спричинених природними явищами, а й інших, теж масштабніших, техногенних катастроф?

Драматичний і травматичний характер подій, пов'язаних з аваріями на АЕС, обумовлений не тільки і не стільки їх кількісними параметрами, скільки, насамперед, факторами культурного (раціонального) і екзистенційного (ірраціонального) страхів і міфологізацією подій та їхніх наслідків. Культурний страх виникає в разі техногенних катастроф як реакція на

небезпеку, пов'язану саме з конкретно культурно-історично обумовленою формою технології. В даному випадку це – страх перед атомною енергетикою як такою. Об'єктивні емпіричні властивості події, зауважує в цьому зв'язку А. Ніл, «спрямовують увагу всіх основних підгруп населення» і провокують емоційну реакцію і увагу з боку громадськості, тому що раціональні люди просто не можуть реагувати інакше [34, р.9-10]. Виниклий після Чорнобиля і оновлений Фукусімою культурний страх знайшов вираз у колосальній хвилі антиядерних демонстрацій і протестів, включаючи появу цілого руху під назвою NIMBY (not in my back yard – «не в моєму дворі») [14]. Однак культурний страх, раціональний за своєю природою, не викликає міфологізації події. Остання породжується страхом ірраціональним, екзистенційним, зумовленим трьома «не» з тимчасовою шкалою: необоротністю того, що сталося, непереборністю сьогодення і непередбачуваністю майбутнього. Ірраціональний страх – поживне середовище для міфологізації, закритої для раціональних аргументів і фактів, й аварія на Фукусімі – яскраве тому підтвердження. І такий страх не долається раціональними аргументами й фактами.

З іншого боку, і наслідком, і живильною причиною ірраціонального страху є невиважені, панічні урядові рішення, що ухвалюються негайно після подібних трагедій. Приклад того досі демонструє ситуація з Чорнобилем. Одразу після трагедії до постраждалих від аварії в Україні, Білорусі й Росії були «зараховані мільйони людей, яким виплачуються пільги і компенсації. Однак об'єктивна картина, заснована на результатах детальних радіоекологічних і медичних досліджень, зовсім інша. До робіт з ліквідації наслідків аварії було залучено невинувато велику кількість осіб, покликаних виконувати часто нереальні завдання. Однак переважна частина ліквідаторів отримали дози, що заздалегідь не являють будь-якої небезпеки» [20, с.22]. Станом на 01.01.2016 р за офіційними даними Міністерства надзвичайних ситуацій, постраждалих від Чорнобильської аварії налічується 1 961 904 особи, в тому числі учасників ліквідації – 210 247 [12]. Всі вони користуються певними пільгами. Крім них право на пільги мають ще 35 672 їх родичів.

Слід зазначити, що значна кількість «чорнобильців» (пільговиків) ставлення до Чорнобильської катастрофи мають вельми і вельми опосередковане. У середовищі так званих чорнобильців необхідно розрізняти групу справжніх ліквідаторів, що брали безпосередню участь у ліквідації наслідків аварії, групу переселенців та інших. Для «інших» Чорнобиль – не більше ніж невелика стаття доходу. Інша справа – для ліквідаторів та переселенців. Можна погодитися з С. Алексієвич, яка доходить висновку, що «система «компенсація за хворобу» призвела до того, що успішне лікування і внаслідок нього зняття або перегляд групи інвалідності призводили до різкого погіршення соціальної захищеності ветеранів Чорнобиля. Це одна з ключових причин неефективності лікування дійсно постраждалих чорнобильців: замість того щоб боротися за кардинальну зміну ситуації, і медики, і їхні пацієнти-чорнобильці часто вважають за краще приховувати інформацію про реальний

стан справ, оскільки це могло зашкодити їхнім матеріальним інтересам» [2]. Сформований за десятиліття негативний міф навколо Чорнобиля укупі з системою матеріальних пільг лише сприяє закріпленню і поглибленню у багатьох чорнобильців психологічної травми, замикаючи їх у своєму нещасті. Віктимізація цієї групи, перетворення на жертв, і, як наслідок, наділення їх ознакою соціальної та психологічної ущербності, тобто соціальна стигматизація, що проводиться, здавалося б, з найкращих міркувань, не є наслідком ірраціональних страхів по відношенню до них особисто, але результатом політики «відкупу» від потерпілих. Замість того, щоб проводити їх психологічну реабілітацію за допомогою включення в активне соціальне і фізичне життя, політика пільг привела до самостигматизації, закріпленню травми і паразитування на ній. Саме ця група, геттоїзована системою формальних пільг, сьогодні замикається на Чорнобильській трагедії, сьогодні живе нею і проводить свою групову ідентифікацію за цією ознакою.

Той самий ірраціональний підхід демонстровано й щодо переселенців з зони відчуження. «Відразу після аварії була потрібна евакуація понад 100 тис. жителів. Але подальше переселення майже двохсот тисяч жителів нічим не виправдано. Дози, що їм запобігли в результаті цього заходу, в 20 і більше разів менші за мінімальну рекомендовану МКРЗ дозу, при якій переселення вважається виправданим» [20, с.12]. «Нині на переважній більшості забруднених територій радіаційна обстановка нормалізувалася, хоча ці території як і раніше називаються зонами радіоактивного забруднення. Про скільки-небудь значущі дози можна говорити лише в зоні відселення, де накопичені дози перевищили 50 мЗв. У сумі в Білорусії, в Україні і в Росії це менше 100 тис. жителів. Нагадаємо, що 50 мЗв відповідає п'яти рентгеноскопичним процедурам» [20, с.13]. Однак наукові висновки не доводяться до широкої громадськості і жодним чином не впливають ані на суспільну думку, ані на владні рішення. Єдиний гіпотетичний позитив такого ірраціонального підходу до ядерних проблем і відсутності спротиву міфологізації наслідків атомних аварій – це латентна підтримка негативного ставлення до будь-чого, що пов'язане з використанням енергії атому, в тому числі – до проблем поширення ядерної зброї. Однак саме в цій ділянці вплив громадськості на урядові рішення відіграє, на жаль, мінімальну роль.

На останок слід зазначити, що в країні, яка постраждала від Чорнобильської аварії найбільшою мірою – в Україні – на рівні масової свідомості Чорнобиль давно не викликає містичних, ірраціональних страхів і попри вельми поширену думку не посів місце загальнонаціональної історичної культурної травми. Українська зона відчуження, незалежно від державної політики і державного контролю в цій сфері, дедалі більше обживається, соціокультурно абсорбується і стає екзотичним фактом буденності. Сьогодні в місті Чорнобиль проживають близько 4 тис. осіб – і не тільки вахтовиків-фахівців і обслуговуючого персоналу, а й пересічних жителів. Центральна частина міста заселена працівниками зони. Там же знаходяться основні підприємства: адміністрація, підприємства з обслуговування інфраструктури

міста – пожежна охорона, райвідділ поліції, СБУ, прокуратура, метеостанція, санстанція, а також магазини, спортзали, готелі, бібліотека, кафе-бар і навіть будинок культури, де на свята влаштовують концерти. Працює звичайний телефонний зв'язок і Інтернет. Є навіть гурток художників і зоозахисна громадська організація. За словами місцевого гіда, «Чорнобиль сьогодні відрізняється від аналогічного українського містечка тим, що тут немає дитсадка, школи, лікарні-стаціонару, кінотеатру, загсу, пологового будинку та суду. А все інше є» [29]. За останні 5 років у Чорнобилі наново заасфальтовано дороги, побудовано православний храм – Свято-Іллінську церкву і меморіальний музей. Усього ж в ЧЗВ станом на 2015 р. проживали або працювали на легальних підставах близько 13 тис. осіб.

Ще однією специфічно українською (на відміну від ситуації в Білорусі та Росії) ознакою побутової деміфологізації Чорнобиля є існування так званого чорнобильського туризму, офіційно легалізованого у 2011 р., що потягло за собою і виникнення відповідної інфраструктури по всій зоні (своєрідних імпровізованих «готелів для сталкерів»). До речі, екскурсія до Чорнобиля – справа не з дешевих, з одного екскурсанта вимагається від 400 доларів, з двох – 450. За останні десять років в ЧЗВ побували близько 40 тис. туристів [9]. У вартість всіх екскурсій входить огляд ЧАЕС, міста Прип'яті та кількох сіл, а в разі багатоденних екскурсій – і інші «пам'ятки» (табір 25-ї бригади радіаційно-хімічного захисту, гвинтокрилодром тощо). Організатори повідомляють екскурсантам, що за день перебування в зоні «відвідувачі отримують таку ж дозу радіації, як при годинному польоті на літаку, що в 160 разів менше, ніж при проходженні флюорографії» [10].

А страху перед атомом в українському суспільстві на сьогодні немає – ірраціональні страхи витіснилися усвідомлення цілком реальних небезпек і проблем, серед яких мирний атом посідає далеко не перше місце. За результатами соціопитування, проведеного фондом «Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва» спільно з центром ім. Разумкова, 43% українців хочуть відновлення ядерного статусу України; 37% респондентів висловилися проти. 20% не визначилися [23]. І це – ще один аргумент на користь того, що Чорнобиль на сьогодні в Україні є фактом історичної меморіальної пам'яті, але не національної культурно-історичної травми.

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що зростаючий вплив громадської думки на рішення національних влад і політичних еліт у питаннях, пов'язаних з мирним і немірним атомом, за всієї його позитивної оцінки, має в собі негативний складник, пов'язаний з причинами формування вкрай негативного ставлення до цих проблем. Провідною причиною є виникнення ірраціонального страху, що підживлюється недостатньою інформованістю населення в цих питаннях, непродуманими і необґрунтованими владними рішеннями в екстремальних умовах атомних катастроф, популістською соціальною політикою в питаннях реабілітації жертв катастроф, маніпулюванням цими проблемами у власних, подеколи корисливих цілях.

У цих умовах актуальними завданнями є формування адекватного сприйняття суспільством техногенних ризиків різної природи і рівня; розвиток нормативно-правової бази в галузі охорони природного довкілля та здоров'я населення на базі методології комплексної аналізу ризику; розробка й жорстке запровадження безпекової культури на техногенно небезпечних підприємствах; комплексна розробка та фінансування рекреаційних заходів щодо подолання наслідків техногенних катастроф. Небезпідставно у своїй доповіді Генеральної Асамблеї ООН 2007 р. Генеральний секретар ООН зазначив, що «надання урядом широкого спектру переваг для мільйонів людей, визнання їх потерпілими від аварії на Чорнобильській АЕС мало з плином часу ненавмисний ефект створення «синдрому залежності». У поєднанні з широко поширеними (і часто необґрунтованими) побоюваннями з приводу впливу на здоров'я радіації, багато громад впали в стан пасивності і безпорадності. Соціологи називають це «чорнобильським синдромом жертви». Водночас однією з визначальних рекомендацій, наданих Україні Міжнародною федерацією Червоного хреста й півмісяця в «Плані дій ООН щодо Чорнобиля до 2016 р.» було названо «зменшення стресу серед постраждалого населення шляхом поширення точної інформації про довгострокові наслідки для здоров'я аварії на Чорнобильській АЕС», а загалом рекомендовано сприяти формуванню в населення довіри до наукової інформації та забезпечувати нею широкі кола спільноти, забезпечити належний моніторинг стану постраждалих територій, переглянути нарешті кордони зони відчуження та почати обробляти значну частину так званих «забруднених» земель сільськогосподарського призначення [39].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Авария на Чернобыльской АЭС. Оценка воздействия радиации НКДАР. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unscear.org/unscear/ru/chernobyl.html?print>.
2. Алексиевич С. В эпицентре тревог. Что сделала с людьми Чернобыльская трагедия // Mig.news. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://mignews.com.ua/society/2230803.html>.
3. Атомная энергетика в Бельгии // Центр досліджень енергетики. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://eicenter.com/ua-analitika/atomnaya-energetika-v-belgii/>.
4. Атомная энергетика европейских стран // Inter-Focus. Русско-немецкий журнал. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://inter-focus.de/index.php/ru/politika/ekonomika-i-finansy/409-atomnaya-energetika-evropejskikh-stran>.
5. Бекман И.Н. Ядерная индустрия. Курс лекций / И.Н. Бекман. – М.: Изд-во МГУ, 2005. – 867 с.
6. Білявський Г.О. Основи загальної екології. Навчальний посібник / Г.О. Білявський. – К.: Либідь, 2006. – 408 с.
7. Доклад Научного комитета Организации Объединенных Наций по действию атомной радиации. Пятьдесят седьмая сессия (16-20 августа 2010 года). – Организация Объединенных Наций. – Нью-Йорк, 2010. – 25 с.
8. Зелёные Европы подписали Декларацию противников атомной энергетики // Балтийский вестник № 99. 03.12.2007. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.greenworld.org.ru/?q=bv99>.

9. Земля отчуждения. Чернобыль и его окрестности после аварии. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kommersant.ru/projects/chernobyl>.
10. Журавлев А., Шелковников Д. Что происходит в зоне отчуждения после аварии на Чернобыльской АЭС // Коммерсант.ру, май 2016. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kommersant.ru/doc/2973127>.
11. Журавльова Ж. Екологічні, медико-соціальні та гуманітарні наслідки аварії на Чорнобильській АЕС в оцінках міжнародної спільноти: висновки для України. Аналітична записка. Відділ зовнішньополітичних стратегій, 2009. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://old.niss.gov.ua/monitor/januar2009/2.htm>.
12. Інформаційно-аналітичні матеріали Кабінету Міністрів України до парламентських слухань на тему: «30 років Чорнобиля: уроки та перспективи» (лист Кабінету Міністрів України від 09.03.16 № 3613/0/2-16) / Комітет Верховної Ради України з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://komekolog.rada.gov.ua/komekolog/control/uk/publish/article?art_id=58813&cat_id=45228.
13. Каковы перспективы развития ядерной энергетики? // Жэньминь Жибао. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://russian.people.com.cn/31518/7362140.html>.
14. Киселёв М. Коллективная травма и катастрофы. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://postnauka.ru/video/43214>.
15. Ключанская С.А. Основные направления развития ядерной энергетики стран ассоциации государств Юго-Восточной Азии в конце XX – начале XXI в. // Вестник ТГУ, № 333, Апрель 2010. – С. 68-92.
16. Культура безопасности и организационные вопросы в период подготовки Игналинской атомной электростанции к закрытию. Программа PHARE Европейского Союза для улучшения ядерной безопасности в Литве, 2005. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.vatesi.lt/fileadmin/documents/leidiniai/lt/ekspl_nutr_klaus_ru.pdf.
17. Материалы международной конференции «Ядерное оружие и международная безопасность в XXI веке» / [гл. ред. И. С. Иванов]. – М. : Спецкнига, 2013. – 128 с.
18. НКДАР ООН: Авария на Фукусимской АЭС. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.unscear.org/docs/revV1407899_Factsheet_R_ENG.pdf.
19. Оцінка ризиків для здоров'я, викликаних ядерною аварією на атомній електростанції Фукусіма-Даїчі в 2011 році / Research of Cellular Reaction and Modeling. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rcrm.net.ua/index.php/uk/component/k2/item/108-otsinka-ryzykiv-dlia-zdorov-ia-vyklykanykh-iadernoiu-avariiei-na-atomnii-elektrostantsii-fukusima-daichi-v-2011-rotsi>.
20. Перевозников О.Н. Индивидуальная дозиметрия при радиационных авариях: Монография / О.Н. Перевозников, А.А. Ключников, В.А. Канченко; под ред. О.Н. Перевозникова. – Чернобыль: Институт проблем безопасности АЭС НАН Украины, 2007. – 200 с.
21. Перспективы ядерного образования в государствах, развивающих атомную энергетику, и в странах, встающих на путь развития атомной отрасли // Российское атомное сообщество. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.atomic-energy.ru/articles/2011/06/21/23568>.
22. Последствия облучения для здоровья человека в результате Чернобыльской аварии. Научный комитет Организации Объединенных Наций по действию атомной радиации. Научное приложение D к Докладу НКДАР ООН 2008 года Генеральной Ассамблее. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.unscear.org/docs/reports/2008/12-55525_Report_2008_Annex_D_RUSSIAN.pdf.
23. 43 % украинцев хотят восстановления ядерного статуса Украины – опрос // УНИАН. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.unian.net/society/935108-43-ukraintsev-hotyat-vosstanovleniya-yadernogo-statusa-ukrainyi-opros.html>.

24. 30 лет после Чернобыльской катастрофы. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://chernobyl.lenta.ru/>.
25. Хель И. Насколько иррационален наш страх перед радиацией? // Hi-news.ru. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hi-news.ru/science/naskolko-irrationalen-nash-strax-pered-radiaciej.html>.
26. Черкасенко А.И. конкурентоспособность атомной энергетики России на мировом рынке (теоретико-прикладные аспекты) [текст]: автореф. дисс. докт. экон. наук: 08.00.14, 08.00.05 / Черкасенко Андрей Иванович. – М., 2009. – 41 с.
27. Шегельман И.Р., Васильев А.С., Шукин П.О. Экологические аспекты развития атомной энергетики // Инженерный вестник Дона. – Выпуск № 3 (26). – Т. 26, 2013. – С. 126-138.
28. Шегельман И.Р., Гладков С.С. Развитие рынка электроэнергии: мнение финских специалистов // Инженерный вестник Дона, 2013, № 1. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ivdon.ru/magazine/archive/n3y2013/1752>.
29. Экскурсия в Чернобыль?! Запросто!!! // Экскурсии Эдуарда Докса. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.tours.ho.ua/index.php?view=articles&t=ekskursiya_v_chernobilj_zaprosto.
30. Boeck H. Austria's Anti-Nuclear Crusade. Vienna University of Technology Atominstitut, Vienna, Austria, 2002. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.euronuclear.org/events/pime/pime2006/presentations/Boeck.pdf>.
31. Chernobyl: the true scale of the accident // WHO. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.who.int/mediacentre/news/releases/2005/pr38/en/>.
32. Comparing Nuclear Accident Risks with Those from Other Energy Sources. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://riskprom.ru/_ld/3/369_OECD-NEA_2010_C.pdf.
33. Kabinett beschließt Atomausstieg // Frankfurter Allgemeine, 06.06.2011. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.faz.net/aktuell/politik/energiepolitik/energie-wende-bis-2022-kabinett-beschliesst-atomausstieg-1651238.html>.
34. Neal A. National Trauma and Collective Memory: Major Events in the American Century / Arthur G. Neal. – Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe, 1998. – xi + 224 p.
35. Sähkömarkkinaskenaariot vuoteen 2035: Työ ja elinkeinoministeriö Loppuraportti. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.tem.fi/files/35135/Sahkomarkkinaskenaariot_2035_10122012_Final.pdf.
36. Schneider M., Froggatt A. and other. The World Nuclear Industry Status Report 2016. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.worldnuclearreport.org/IMG/pdf/20160713MSC-WNISR2016-S%26C-LR-EN.pdf>.
37. The Chernobyl accident. UNSCEAR's assessments of the radiation effects / United Nations Scientific Committee on the Effects of Atomic Radiation. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.unscear.org/unscear/en/chernobyl.html>.
38. The Fukushima Daiichi Accident. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www-pub.iaea.org/MTCD/Publications/PDF/SupplementaryMaterials/P1710/TV4/AnnexX.pdf>.
39. UN Action Plan on Chernobyl to 2016. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://chernobyl.undp.org/english/docs/draft_action_plan_2016_eng.pdf.
40. Weish P. Austria's no to nuclear power. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://homepage.univie.ac.at/peter.weish/schriften/austrias_no_to_nuclear_power.pdf.

СИСТЕМА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ: СУЧАСНІ РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Система європейської безпеки в сучасній геополітичній ситуації зазнає суттєвих впливів з боку провідних світових геополітичних гравців. Відповідно, європейські країни змушені розробляти нові стратегії захисту і реалізації власних національних інтересів. Подальше вдосконалення системи європейської безпеки сприятиме розвитку стратегічного діалогу ЄС з НАТО, ОБСЄ та іншими організаціями безпекового спрямування.

Ключові слова: європейська безпека, ЄС, НАТО, співробітництво.

Система европейской безопасности в современной геополитической ситуации испытывает существенное влияние со стороны ведущих мировых геополитических игроков. В результате европейские страны вынуждены разрабатывать новые стратегии защиты и реализации своих национальных интересов. Дальнейшее усовершенствование системы европейской безопасности будет содействовать развитию стратегического диалога ЕС с НАТО, ОБСЕ и другими организациями в сфере безопасности.

Ключевые слова: европейская безопасность, ЕС, НАТО, сотрудничество.

The European security system in a modern geopolitical situation is affected directly by world's leading geopolitical players. Accordingly, European countries have to develop new strategys of defence and realization of its national interests. Further development of the European security system will facilitate the development of a strategic dialogue between the EU and NATO, the OSCE and other organizations in the field of security.

Keywords: European security, EU, NATO, cooperation.

Основною проблемою, яку досліджує автор в даній статті, – є криза сучасної системи європейської безпеки. Дослідження цього питання допоможе вирішити такі завдання як аналіз сучасного стану та перспектив розвитку системи європейської безпеки, визначення ролі ЄС та НАТО в питаннях забезпечення безпеки в Європі, дослідження геополітичного впливу на європейський простір з боку Росії, США та інших геополітичних акторів.

Проблематика розвитку системи європейської безпеки була проаналізована в роботах таких вітчизняних авторів як В. Гвоздь, Г. Заворітня, М. Капітоненко, О. Снігир. Також в даній статті автор використав матеріали ЗМІ та нормативно-правові документи.

Основною метою даної статті є дослідження сучасного стану системи європейської безпеки та визначення перспектив її подальшого розвитку.

З початку 2011 р. і по сьогоднішній день система безпеки в європейському геополітичному просторі перебуває під тиском нових загроз і викликів. У 2013 році ключовою тенденцією у розвитку геополітичної обстановки в світі залишалось формування багатополлярної моделі світового устрою з двома глобальними центрами сили – США та Китаєм, а також низкою центрів надрегіонального та регіонального рівнів, включно з Індією,

Росією, Бразилією, Аргентиною, Іраном та Туреччиною. Ця тенденція мала характерні особливості, як стратегічного, так і локального масштабів [2].

Головною з таких особливостей стало переміщення суперництва між США та Китаєм на якісно новий, глобальний рівень – з Азійсько-Тихоокеанського регіону (АТР) до масштабнішого протистояння сторін у політичній та економічній сферах в інших регіонах світу. На сьогоднішній день це відбувається наступним чином: з боку США – активізуються заходи щодо створення зони вільної торгівлі з Європейським Союзом та нарощується американська військова присутність в Центрально-Східній Європі (в т.ч. розміщуються підрозділи ВПС США в Польщі та переносяться до Румунії бази транзитних перевезень для забезпечення дій Міжнародних сил в Афганістані); з боку Китаю – посилюється кредитна, інвестиційна та торгівельно-економічна діяльність в європейських країнах, які залучаються до нової китайської програми з побудови так званого «Економічного поясу шовкового шляху» (передбачається встановити якісно новий рівень зв'язків КНР з країнами Центральної Азії, Каспійського і Чорноморського регіонів та Європи) [2].

Сьогодні ця тенденція продовжує свій розвиток, але ситуація щодо змісту даного процесу змінилась. В 2014 р. Китай став світовим лідером за масштабом економіки, вперше обігнавши США, що, в свою чергу, посилює економічне та політичне суперництво між цими двома країнами. Європа знизилася рівень інтенсивності відносин з Росією у зв'язку із анексією Криму та підтримкою терористичних угруповань ДНР та ЛНР на сході України, запровадивши проти неї санкції, переважним чином економічного характеру. Всі ці та інші зміни в контексті даної тенденції напряму впливають на подальший процес розвитку системи безпеки в Європі, відповідно до чого ЄС, НАТО та ОБСЄ повинні адекватно і своєчасно реагувати на такі виклики, а також на принципах колективної взаємодії запроваджувати нові підходи щодо забезпечення безпеки в Європі.

На розвиткові воєнно-політичних та безпекових процесів у світі суттєво позначається також характер відносин між США/НАТО/ЄС та Росією, у якій один з найбільших у світі військових потенціалів. Незважаючи на подальшу співпрацю між США/НАТО і РФ в ключових питаннях світової та європейської безпеки, а також на збереження позитивної динаміки у розвитку економічних відносин між Європейським Союзом та Російською Федерацією, у 2013 році не припинялося згортання процесу «перезавантаження» відносин між Заходом та Росією. Причина – збереження, а в деяких випадках і посилення суперечностей між сторонами з деяких принципових проблем, що стосуються їх інтересів, в т.ч. переходу США та НАТО до практичної реалізації планів розгортання системи ПРО в Європі, загострення ситуації в Сирії на тлі різного ставлення західних країн та Росії до учасників сирійського конфлікту, а також радикалізація протистояння між Заходом та Росією за вплив на пострадянському просторі.

Наслідком цих процесів стала низка заходів з взаємного тиску США та Росії, в т.ч. так званих «законодавчих війн» між двома країнами. Наприклад, США ухвалили «Акт Магницького», який обмежує право росіян на в'їзд до США, блокує фінансові рахунки деяким представникам російської влади, які причетні до порушень прав людини в Росії [9]. А Міністерство оборони США скасувало контракт на закупівлю російських вертольотів Мі-17 для потреб ЗС Афганістану, що призвело до фінансових втрат російського ОПК. Ще більш резонансною стала відмова президента США Б. Обами зустрітися з президентом РФ В. Путіним напередодні саміту «великої вісімки» в Москві у вересні 2013 року через надання Росією політичного притулку колишньому співробітнику АНБ США (Е. Сноудену) [7]. Зі свого боку керівництво Російської Федерації ухвалило деякі законодавчі акти, обмеживши таким чином в'їзд до Росії деяким американським урядовцям, яких Москва звинуватила у причетності до порушення прав російських громадян. Крім того, в жовтні 2013 року, за розпорядженням В. Путіна, було ліквідовано міжвідомчу робочу групу при президенті Росії з питань взаємодії зі США та НАТО щодо ПРО [6].

На сьогоднішній день відносини США/НАТО з Росією набули ще більш складного характеру, з огляду на кардинальну розбіжність позицій щодо ситуації на сході України. Різкі критичні звинувачення в бік один одного ще більшою мірою ускладнюють процес мирного врегулювання в Україні, а також відповідним негативним чином позначаються на загальному стані безпеки в Європі. Посилення негативних настроїв російського керівництва щодо України та відповідна реакція на дії Сполучених Штатів призводить до виникнення ряду проблем безпекового, економічного, політичного, гуманітарного, фінансового та іншого характеру.

В перспективі, якщо ситуація залишатиметься напруженою, геополітичне суперництво між Росією та США буде посилюватись відносно боротьби за вплив на європейському просторі. Таке суперництво може призвести до негативних наслідків для системи європейської безпеки.

Основними практичними механізмами здійснення політики в сфері безпеки в рамках ЄС є Спільна європейська політика в сфері безпеки та оборони (СЄПБО), Спільна зовнішня та безпекова політика (СЗПБ) і Європейська безпекова та оборонна політика (ЄБОП).

З геополітичної точки зору СЄПБО визначається як суто європейський механізм розбудови вищезгаданого виміру європейського геополітичного регіону, який розповсюджується на всі країни, що входять до складу ЄС, а також передбачає конструктивне співробітництво з іншими європейськими країнами, що не є членами Євросоюзу. Це дає можливість поширювати даний механізм на весь геополітичний простір Європи, тим самим дозволяючи в рівній мірі створювати власний осередок безпеки. Даний процес дозволяє в загальному відношенні ідентифікувати Європу в якості одного з основних центрів глобальної системи безпеки [1, с.741]. Прагнення ЄС є довгостроковим завданням (у рамках зміцнення оборонної промисловості,

розвитку технологій, а головне, політичних можливостей для інтенсифікації розвитку СЄПБО). Така політика Євросоюзу заохочується з боку США та НАТО, відповідає їхнім інтересам і є складовою нинішнього трансатлантичного діалогу.

Наступним механізмом, в якому визначено загальні риси спільної оборонної політики, яка має призвести до створення спільної оборонної структури, – є Спільна зовнішня та безпекова політика (СЗБП). На рівні ЄС та євроатлантичної спільноти у 2007 р. була вироблена згода щодо заходів, які необхідно вжити для того, щоб надати розвитку подій в Чорноморському регіоні позитивної динаміки [10]: досягти домовленості про виведення російських миротворчих контингентів з конфліктних зон та замінити їх на багатонаціональні миротворчі сили; виробити спільну політику щодо Росії, оскільки відсутність консенсусу та двосторонні домовленості окремих держав ЄС вже становлять небезпеку для Євросоюзу в цілому; активізувати політику ЄС у сфері розв'язання «заморожених» конфліктів, як на політичному, так і на практичному рівнях (участь у спеціальних місіях, таких як моніторинг кордону та миротворчі операції); виробити якісно нову політику ЄС щодо східних сусідів, яка передбачала б не лише вертикальний (ЄС – держава-партнер), а й горизонтальний рівень співробітництва (між державами-учасниками ЄПС); досягти більшого взаєморозуміння та взаємодоповнюваності зусиль ЄС та США у Чорноморському регіоні. Передбачається, що платформою для кооперації двох світових акторів має бути співпраця в рамках НАТО [8].

На сьогоднішній день завдання ЄБОП чітко не прописані в установчих документах Європейського Союзу. Правовою базою є взаємне ухвалення спільної дії державами-членами для захисту держави, по відношенню до якої було здійснено напад. Спільна дія, як правовий акт ЄС, може слугувати правовою підставою для застосування державами-членами положення про колективну самооборону, закріплених ст. 51 Статуту ООН та ст. 5 Північноатлантичного договору [4]. Вдосконалюючи цивільні можливості та несилове вирішення конфліктних ситуацій, ЄБОП можна визначити в якості гуманітарного елемента загальної системи європейської безпеки. Практична реалізація функцій та завдань ЄБОП визначають її в якості одного з основних механізмів здійснення політики в сфері безпеки в рамках ЄС.

Характеризуючи стан європейської безпеки в цілому, можна зазначити, що явних симптомів проблем у цій сфері не так багато: «заморожені конфлікти» на дострадянському просторі, етнічні й соціальні конфлікти всередині окремих країн, відмінність підходів до енергетичних питань та окремі проблеми на двосторонньому рівні. Проте водночас для європейської безпеки не менше значення мають непрямі, не явні на сьогодні, виклики структурного й нормативного характеру. До них належать, головним чином, біполярність та ідеологічні розбіжності, що намічаються. Саме вони несуть у собі основні ризики, і саме для їх нейтралізації найменш пристосовані наявні сьогодні інститути безпеки. Вплив цих тенденцій відчутний нині при

розв'язанні старих, традиційних проблем регіональних конфліктів, але вони також можуть призвести до виникнення нових.

Безпека в Європі може бути побудована на основі або загальних нормативних цінностей, або точного геополітичного розрахунку [5]. У першому випадку йдеться, по суті, про розширення позитивного досвіду інтеграції в Західній Європі на простір усього континенту. В основі такої моделі безпеки лежить високий рівень взаємозалежності, а її головні переваги загалом описуються теорією неолібералізму. У другому ж випадку безпека створюється на основі *realpolitik*. Силіві співвідношення та коаліційні зобов'язання відіграють ключову роль, а нормам, у тому числі демократичним, відведено другорядну роль.

Провідними організаціями на сьогоднішній день відносно подальшого розвитку системи безпеки в Європі є Європейський Союз і НАТО, які відповідають за комплексну європейську безпеку в європейському та євроатлантичному вимірах відповідно.

В сучасних умовах військово-політичний курс Європейського Союзу визначається прагненням його керівництва перетворити організацію у світовий центр сили, порівняний по своєму потенціалу з можливостями США. Виходячи із цього, пріоритетними напрямками діяльності ЄС є зміцнення політичних і економічних основ організації та формування власного потенціалу щодо запобігання і врегулювання конфліктів.

На сьогоднішній день керівництво Євросоюзу обережно підходить до оцінки перспектив подальшого збільшення складу організації. Після прийняття в 2004 – 2007 рр. дванадцяти нових країн, Євросоюз обрав курс на зниження темпів свого розширення, що обумовлено як внутрішніми проблемами, так і досягненням географічних кордонів Європи, вихід за межі яких не входить у завдання Союзу.

Розвиток відносин із центральназійськими державами СНД здійснюється відповідно до прийнятої в червні 2007 року концепцією «ЄС і Центральна Азія: стратегія нового партнерства», яка визначає найбільш перспективні напрямки розвитку відносин Євросоюзу з Казахстаном, Киргизією, Таджикистаном, Туркменістаном і Узбекистаном. В якості головних сфер співробітництва ЄС із країнами регіону концепція визначає: протидію загрозам безпеки; економічний розвиток, у першу чергу в сфері енергетики і транспорту; демократизацію, внутрішню безпеку та правосуддя; захист навколишнього середовища.

Військово-політичне співробітництво Європейського Союзу і Організації Північноатлантичного договору розглядається керівництвом цих інституцій як ключовий елемент збереження і зміцнення світового домінування Заходу в умовах розширення та зміни характеру сучасних викликів і загроз євроатлантичному співтовариству. Якщо в період «холодної війни» головним змістом трансатлантичного співробітництва було забезпечення безпеки в Європейському регіоні, то сьогодні на перший план висувається протидія глобальним викликам, в якості найнебезпечніших з яких

розглядається виникнення нових центрів сили, насамперед Китаю і Росії, що відновлюють свою геополітичну міць.

Характеризуючи зусилля Північноатлантичного альянсу по забезпеченню європейської безпеки, слід відзначити, що його військово-політичне керівництво основні зусилля зосереджує на реалізації планів трансформації блоку в політичній сфері, продовженні процесу розширення організації, залученні в сферу своєї діяльності інших держав і міжнародних структур, підвищенні коаліційного військового потенціалу.

В сучасних умовах у новому варіанті стратегічної концепції повинна бути значно розширена сфера застосування статті 5 Вашингтонського договору 1949 р. за рахунок залучення коаліційного військового потенціалу не тільки для відбиття «військової агресії» проти НАТО, але і в інтересах протидії терористичним і іншим асиметричним зарозам, забезпечення учасникам Організації вільного доступу до енергетичних ресурсів [3].

Одним з найважливіших напрямків діяльності альянсу щодо посилення свого впливу і розширенню зони відповідальності є продовження політики «відкритих дверей». В плані реалізації цього курсу передбачається залучення в НАТО держав, що представляють стратегічний інтерес для Заходу. При розгляді питання про прийом до цієї організації нових членів враховуються не стільки критерії реальної готовності країн-претендентів на вступ у блок, скільки їх лояльність стосовно політики США, демонстрація прихильності «західним цінностям», ступінь участі в поточних операціях блоку, а також їх геостратегічне положення в плані просування інтересів Заходу.

Відповідно до курсу НАТО на розширення зон її впливу за межі євроатлантичного простору активізується участь блоку в урегулюванні криз у різних регіонах миру. Військові формування країн Альянсу сьогодні задіяні в проведенні п'яти різних операцій і місій (Афганістан, Боснія і Герцеговина, Ірак, Косово, Середземне море), у яких беруть участь більш 50 тисяч військовослужбовців.

Що стосується перспектив розвитку системи європейської безпеки, то потрібно відзначити, що безпека в Європі надалі повинна розвиватись з одного боку, на всебічному співробітництві, з іншого боку – на кардинальному переформатуванні відносин у сфері безпеки, включаючи військово-політичну складову. При будь-яких варіантах подальшого розвитку євроатлантичного партнерства воно крім задекларованих цілей значною мірою буде залишатися спрямованим проти РФ, і для відбивання цієї загрози Росії необхідно забезпечувати паритет військових можливостей у протистоянні із Заходом.

НАТО і Європейський Союз в перспективі прагнуть відігравати провідну роль в урегулюванні кризових ситуацій, що зачіпають інтереси Заходу, у тому числі з використанням військової сили, як під егідою міжнародних організацій (ООН, РС, ОБСЄ), так і самотійно. Керівництво Північноатлантичного альянсу активізує процес перетворення блоку в глобальну військово-політичну структуру за рахунок розширення складу альянсу і підвищення його можливостей для силового врегулювання криз у

зонах своїх життєвих інтересів у Євразії. Підходи керівництва альянсу до перегляду Стратегічної концепції НАТО свідчать про прагнення продовжувати курс, спрямований на нарощування можливостей цієї організації по реагуванню на сучасні загрози європейській безпеці.

Європейський геополітичний регіон є стратегічно важливим, адже в ньому пересікаються інтереси не тільки європейські, але й міжнародні. Даний регіон можна назвати транзитним, адже через нього проходять важливі транспортні та торгівельні шляхи, які сполучають Європу з іншими регіонами світу. Виходячи з цього, питанню безпеки з боку як європейських, так і євроатлантичних інституцій приділяється значна увага. Основними просторами в яких відбуваються безпекові процеси виступають європейський та євроатлантичний.

Основними практичними механізмами здійснення політики в сфері безпеки в рамках ЄС є Спільна європейська політика в сфері безпеки та оборони (СЄПБО), Спільна зовнішня та безпекова політика (СЗПБ) і Європейська безпекова та оборонна політика (ЄБОП). СЄПБО визначається як суто європейський механізм розбудови вищезгаданого виміру європейського геополітичного регіону, який розповсюджується на всі країни, що входять до складу ЄС, а також передбачає конструктивне співробітництво з іншими європейськими країнами, що не є членами Євросоюзу. Це дає можливість поширювати даний механізм на весь геополітичний простір Європи, тим самим дозволяючи в рівній мірі створювати власний осередок безпеки.

Аналізуючи нові підходи до зміцнення стабільності і безпеки в Європі, можна дійти висновку, що існуюча система європейської безпеки потребує адекватної відповіді на нові виклики і, головне, має запобігти розширенню в Європі вакууму безпеки та послабленню безпосередніх партнерів цієї системи. Важливим в цьому сенсі має бути дотримання базових принципів відносин між державами, які базуються на виконанні ними міжнародних зобов'язань, в першу чергу Статуту ООН, а також положень Гельсінського заключного акту, Хартії європейської безпеки та інших документів, покликаних створювати єдину структуру міжнародної безпеки.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямку може стати дослідження можливих варіантів розвитку системи європейської безпеки і пошук нових механізмів та інструментів забезпечення безпеки в Європі. Доцільним вбачається подальший аналіз європейського та євроатлантичного теоретичного і концептуального бачення розвитку геополітичної ситуації в рамках європейського простору, а також впливу основних центрів сили на розвиток безпекових процесів на теренах Європи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Вонсович О.С. Безпековий вимір європейського геополітичного регіону // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2012. – Випуск 59 (№4). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jm/Soc_Gum/Gileya/2012_59/Gileya59/P13_doc.pdf.

2. Гвоздь В. Особливості розвитку геополітичної ситуації в світі у 2013 р. Частина 1 // Офіційна веб-сторінка ВО «Свобода». – 19 січня 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.svoboda.org.ua/dopysy/dopysy/046616/>.
3. Гордиенко Д. Военно-политические блоки и институты обеспечения евразийской безопасности. Формирование новой системы безопасности в Евразии // Фонд Имперского Возрождения. Исследовательский Аналитический Центр. – 16 сентября 2009 г. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fondiv.ru/articles/2/344/>.
4. Заворітня Г.П. Міжнародно-політичні основи становлення і розвитку спільної європейської безпекової та оборонної політики : дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / Заворітня Галина Петрівна; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2006. – 222 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://disser.com.ua/content/336959.html>.
5. Капітоненко М. Загальна зовнішня політика ЄС: випробування Україною // «Дзеркало тижня». – 8 листопада 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/international/zagalna-zovnishnya-politika-yes-viprobuvannya-ukrayinoyu-.html>.
6. О напряжении между США и Россией по вопросу ПРО: Путин своевременно готовится к худшему // Информационно-аналитический проект «Однако». – 2 декабря 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.odnako.org/blogs/o-napryazhenii-mezhdu-ssha-i-rossiiy-po-voprosu-pro-putin-svoevremenno-gotovitsya-k-hudshemu/>.
7. Путін і Обама поговорили про Сноудена // ТСН.ua. – 13 липня 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/svit/putin-i-obama-pogovorili-pro-snoudena-302199.html>.
8. Снігир О. Тенденції та пріоритети розвитку безпекової та оборонної політики ЄС. // Аналітичні записки щодо проблем і подій суспільного розвитку. Національний інститут стратегічних досліджень. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/desember08/9.htm>.
9. Sergei Magnitsky Rule of Law Accountability Act // GovTrack.us. – 26 June 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.govtrack.us/congress/bills/112/s1039/text>.
10. The Eastern EU Neighbourhood – An Area of Competing Policies: Shared Neighbourhood between The EU and Russia. Briefing Paper // Policy Department External Policies. Directorate General External Policies of the Union. European Parliament. September 2007; European Parliament Resolution of 5 June 2008 on the situation in Georgia.

МІЖНАРОДНІ УГОДИ І РИЗИКИ ЯДЕРНОГО ПРОТИСТОЯННЯ

У статті йдеться про наслідки порушень фундаментальних міжнародних угод, зокрема, положень Будапештського меморандуму. На думку автора, нехтування міжнародно-правовими зобов'язаннями руйнують інституційну базу врегулювання міжнародних конфліктів, що примножує ризики ядерного протистояння.

Ключові слова: міжнародні угоди, інституційна база, ядерне протистояння.

В статье идёт речь о последствиях нарушений фундаментальных международных договоров, в частности, положений Будапештского меморандума. Игнорирование международно-правовых обязательств разрушает институциональную основу урегулирования международных конфликтов, что примножает риски ядерного противостояния.

Ключевые слова: международные соглашения, институциональная база, ядерное противостояние.

The article analyses the consequences of the violation of the fundamental international agreements, the regulations of Budapest memorandum in particular. The disregard of the international law obligations destroys the institutional basis of international conflict settlement that can increase the risks of nuclear confrontation.

Keywords: international agreements, institutional basis, nuclear confrontation.

Сьогодні небезпеки глобального конфлікту спонукають дати відповіді на запитання: яку роль відіграють міжнародні угоди у справі запобігання загрози застосування ядерної зброї. Ключовим документом, який покликаний регулювати відносини країн у цій частині міжнародної взаємодії, є ДНЯЗ (Договір з нерозповсюдження ядерної зброї). Але перш ніж говорити про особливості договірно-правової бази врегулювання проблеми ядерної зброї, варто бодай пунктирно окреслити політичні, воєнно-стратегічні і дискурсивні засади даної проблеми.

Є достатньо підстав стверджувати, що більшість міжнародних угод відбивають уже наявний порядок речей, або те, що в теорії міжнародних відносин називається світовим порядком. Мішель Фуко взагалі вважає ідею примирення закону і порядку нездійсненою. Закон завжди співвіднесений з юридичною системою, а порядок – з адміністративною системою, специфічним державним устроєм, урядуванням. Ось чому спроба примирення завжди завершується інтеграцією закону до державного ладу. У нашому випадку закон (тобто міжнародна угода) віддзеркалює баланс сил, що його ключовою складовою є ядерний потенціал, який і визначає ієрархію реальних важелів у зовнішньополітичних стратегіях країн. Утім тривалий час вважалось, що наявність потужних ядерних потенціалів США і СРСР позбавляло сенсу самий термін балансу сил. Але ситуація радикально змінилась після стрімкого розвитку засобів протиповітряної оборони, що

збільшило ймовірність перемоги у ядерній війні. Процеси, що можуть призвести до ядерного конфлікту і власне його перебігу істотно переважають здатність державного апарату раціонально контролювати цей процес. А знання про ймовірні наслідки ядерної війни не заважають воєнним стратегам міркувати про її геополітичні, економічні та демографічні ефекти. І насамперед це стосується керівництва сучасної Росії.

Ірраціональна природа сучасного авторитарного режиму Росії, культивування віри в історичні міфи і «професійні стереотипи» у тлумаченні проблем національної безпеки, що визначають політичний стиль «вихідців з КДБ», призвели до того, що вперше після Карибської кризи було відновлено традиції радянського ядерного шантажу. Первістком ядерного шантажу путінської Росії стало порушення міжнародно-правових зобов'язань, які взяла на себе Росія у рамках ДНЯЗ. Ідеться про інтерв'ю глави зовнішньополітичного відомства Росії Сергія Лаврова, яке він дав російському агентству ІНТЕРФАКС 15 грудня 2014 року. Серед іншого Лавров заявив, що Росія має право розпоряджатись легітимним ядерним арсеналом відповідно до своїх національних інтересів, у тому числі розміщувати його у Криму, який, мовляв, став частиною РФ. Це означає, що ми маємо справу із наміром поширити юрисдикцію РФ як ядерної держави на окуповані території. У цьому ж інтерв'ю міністр вдався до відвертої юридичної казуїстики, заявивши, що Крим ніколи не був «без ядерною зоною» у міжнародно-правовому сенсі. Наратив ядерного шантажу було посилено кримською маріонеткою Кремля Сергієм Аксьоновим, який 27 березня заявив, що підтримає дислокацію на півострові ядерної зброї у разі, якщо Кремль прийме таке рішення [1]. А невдовзі з'явилися повідомлення про відновлення комплексів з «підтримки ядерної зброї» у Балаклаві на РТБ (В/Ч № 90989) і сховища у Феодосії, а також переобладнання відповідної інфраструктури. Як відомо, ще наприкінці 1950 року Рада Міністрів СРСР прийняла рішення про створення центральних баз зберігання ядерної зброї – ЦБЗ. Серед перших ЦБЗ була і розташована на півдні Криму військова частина (В/Ч) № 62047 (Симферополь – 10 або Феодосія – 13) «Об'єкт» 712. На конспіративному жаргоні вона мала назву «Кизилташевський метрополітен». Сховище розташовувалось у надрах гори Кизилташ. Стало також відомо про передислокацію на Кримський півострів дальніх стратегічних бомбардувальників-ракетоносців Ту-22М3 і ракетних оперативно-тактичних комплексів «Іскандер М», здатних завдавати ударів високоточними крилатими ракетами Р-500, спорядженими у тому числі і ядерними боеголовками.

Легітимізацію веремію Кремля завершив сам Путін, коли зізнався у намірах застосувати ядерну зброю задля утримання анексованого Криму в разі, як він вважав, збройного протистояння із західними країнами. У документальному фільмі Андрія Кондрашова «Крим. Шлях на Батьківщину», приуроченому до першої річниці анексії Криму Росією, президент РФ зізнався: «Ми готові були це зробити (привести в бойову готовність ядерні сили). Я ж розмовляв із (західними) колегами і говорив їм, що це (Крим) – наша

історична територія, там проживають російські люди, вони опинилися в небезпеці, ми не можемо їх кинути» [2]. Уже у травні 2015 року ядерний шантаж, який пролунав з уст Путіна у вигляді сентиментальних спогадів, набув офіційного підтвердження. Постійний представник Росії при НАТО Олександр Грушко заявив, що у Росії немає обмежень на розміщення ядерної зброї в окупованому Криму.

Отже маємо підтвержену офіційно односторонню відмову Росії від зобов'язань не розміщувати на території України ядерну зброю відповідно до ДНЯЗ. Фактично Путін визнав, що готовий заради імперського реваншу піти на неприховане, не надто обтяжене легітимаційними процедурами, порушення міжнародних угод. Ідеться насамперед про Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, більше відомий як Будапештський меморандум. Відбулось грубе порушення Росією гарантій безпеки, наданих Україні після приєднання нашої країни до ДНЯЗ, цілісності режиму ядерного нерозповсюдження. Про це, зокрема, йшлося і у промові Генсека ООН Пан Гі Муна на Гаазькому саміті з питань ядерної безпеки (24 березня 2014 року).

Окупація Криму призвела до фундаментальних негативних наслідків для регіональної безпеки, перетворення півострова на потенційний плацдарм ядерної зброї РФ, а отже – на джерело нестабільності у регіонах Чорного та Середземного морів. Сама війна проти України, яку веде Росія, створила достатньо підстав для застосування пункту 4 Закону України «Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року». Цей пункт містить застереження, що залишає за державою право виходу з Договору у разі «виникнення виняткових обставин, що поставили під загрозу її найвищі інтереси» (пункт 1 Статті X ДНЯЗ). Безперечно, такими винятковими обставинами є «загроза силою чи її використання проти територіальної цілісності та недоторканості кордонів чи політичної незалежності України з боку будь-якої держави, так само, як і застосування економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету». Утім лише намір зробити це право предметом публічного обговорення викликало шквал попереджувальних заяв як з боку наших західних партнерів, так і колишніх українських високопосадовців, причетних до підписання Будапештського меморандуму.

Так, заступник держсекретаря США висловила категоричне припущення, що з поновленням ядерного статусу Україна може опинитись в компанії з такими країнами-ізгоями, як Іран і Північна Корея. Щоправда в інтерв'ю виданню Європейська Правда від 9 грудня 2014 року пролунав й інший аргумент. Україна останні 20 років, на думку Роз Гетемюллер, мала привілей жити у достатньо стабільній безпековій ситуації, що нібито було б неможливо при збереженні ядерної зброї. Цей дипломатичний меседж означає, що у разі збереження ядерного потенціалу Україна не змогла б розраховувати на безпекову стабільність, адже Росія та США розгорнули б змагання за вплив

на Україну. У 1992-1994 роках ще були актуальними побоювання щодо внутрішньополітичного розвитку ядерної України. Адже у випадку домінування комуністичної більшості у Верховній Раді Україна могла б повернутись до лона поновленої Російської імперії, і повернутись, можливо, з тим же третім у світі ядерним потенціалом. Натомість Росія переймалась тим, що гору візьмуть послідовні прибічники розбудови незалежної національної держави і Європейського вибору. І тоді створюються передумови приєднання України до НАТО, цілком імовірно, так само з великим ядерним потенціалом. Ясна річ, з позиції сьогодення такі припущення можуть виглядати неймовірними. Але в 1992 році у самих США існували авторитетні дослідники, серед них і теоретик наступального реалізму Джон Міершаймер, який обстоював ідею збереження ядерного статусу України. У 1993 році він передбачав, що Європа може стати нестабільною після того, як Росія завоює Україну. І для того, аби забезпечити стабільний порядок у Європі, слід підтримати незалежну Україну, а найкращий спосіб зробити це – зберегти за Україною право на володіння засобами ядерного стримування [3, р.65]. Опосередковано цю ідею, схоже, не відкидав і Франсуа Міттеран, який попереджав президента Кучму про фіктивність гарантій Будапештського меморандуму. Крім того, існувало побоювання, що ядерні матеріали, технології і фахівці, заскочені економічними негараздами кризового періоду, стануть здобиччю інтернаціональних терористичних організацій або такої держави, як Іран. Адже гарантувати контроль за ядерною зброєю у нестабільній країні вкрай складно. Ось чому здійснювався постійний дипломатичний та економічний тиск на Україну, який дедалі посилювався. Скажімо, намір України набути статусу без'ядерної держави розцінювався як одностороннє зобов'язання, а спроби розгорнути дискусію з цього приводу тлумачилось як відмова [4].

Тут також слід згадати знакову статтю Володимира Горбуліна в «Дзеркалі тижня», де він давав науково-технічне обґрунтування неможливості відновлення ядерного статусу України. Водночас автор закликав зупинити дискусію стосовно виходу України з ДНЯЗ, щоб не спровокувати міжнародну ізоляцію України, запровадження проти нас режиму міжнародних санкцій, втрату підтримки з боку наших партнерів, вплив інвестицій і кредитів. Виникає логічне запитання: якщо налагодження виробництва ядерної зброї в Україні технологічно неможливе, то чому сама ідея обговорення викликає таку стурбованість у наших американських і європейських партнерів? Можна зробити припущення, що головною причиною цієї стурбованості є саме спроможність України створити ядерні боезаряди, самий початок виробництва яких за умов продовження україно-російської війни був би вкрай дестабілізуючим чинником. Наприклад, міг підштовхнути Росію до «авантюри» воєнних рішень. Так само практичний вихід України з режиму ДНЯЗ цілком міг би опосередковано вплинути на легітимацію ядерної програми Ірану, що додало б додаткової напруги переговорному процесу, принаймні, у міжнародно-правовому вимірі. Проте дискусія щодо

гіпотетичного налагодження виробництва ядерної зброї в Україні аж ніяк не може заступити один доконаний факт. Внаслідок збройної агресії Росії та окупації нею частини нашої території вже порушено без'ядерний статус України.

Привертає до себе увагу та обставина, що тексти міжнародних угод нерідко містять суто декларативні положення, в яких не враховані всі небезпеки, пов'язані із спробою їх імплементації. Часто-густо вони входять у суперечність з динамікою безпекової ситуації, із справжніми намірами сторін і виступають лише знаряддям стратегічної дії. Свого часу ДНЯЗ виявив свою малоефективність. Через геополітичні констеляції, різноспрямованість національних інтересів провідні країни – підписанти договору не спромоглися зупинити розповсюдження ядерної зброї. Так, Індія, Ізраїль, ПАР, Пакистан, Північна Корея де факто володіють ядерною зброєю. Певну корекцію механізмів контролю було здійснено лише на конференції з перегляду ДНЯЗ, яка проходила у 24 квітня – 19 травня 2000 року в Нью-Йорку.

Але брак дієвих механізмів контролю за розповсюдженням ядерної зброї у міжнародно-правових документах аж ніяк не може служити аргументом на користь спрощених реалістичних схем. Сім місяців тому вищезгаданий Джон Міершаймер запропонував одну з таких схем для пояснення причин українсько-російського збройного конфлікту. На думку Міершаймера, логіку дій Путіна легко зрозуміти, адже Україна – це великий степовий простір, який наполеонівська Франція, імперіалістична Німеччина і нацистська Німеччина пересікали, щоб завдати удару по Росії. Ось чому Україна є стратегічно вагомою для Москви та її лідерів, жоден з котрих не зміг би толерувати воєнний союз України із смертельним ворогом Росії [5]. Блискучу критику позиції Міершаймера дав Олександр Мотиль. За логікою його контраргументів, залучаючи до аналізу «вторгнення минулого», Міершаймер водночас залучає і російську історичну пам'ять, ідеологію і політичну культуру, тобто уявлення. А це підриває самий теоретичний фундамент реалізму, що передбачає «об'єктивні» загрози, не кажучи вже про незнання Міершаймером історії і політичної географії Східної Європи. «Наполеон пересікав нинішню Білорусь, аж ніяк не Україну, а імперіалістична Німеччина не могла пересікати Україну, щоб завдати удару по Росії, тому що у 1914 році Україна була частиною Росії» [6]. Догматична логіка наступального реалізму є дуже небезпечною у нинішні кризові часи, що їх переживає сучасна система міжнародних відносин і по суті межує з потуранням військовій агресії.

Свідоме, заздалегідь сплановане порушення міжнародних угод запускає механізм стратегічної дії, яка розгортається за логікою, спрямованою на захист національного суверенітету усіма доступними засобами. Представники групи, що її очолює чотиризірковий генерал у відставці Джеймс Картрайт, який відповідав за ядерний арсенал Сполучених Штатів Америки, вважають, що нині США та Росія через недосконалу розвідку або хибне розуміння намірів сторін наражаються на ризик випадкової ядерної конфронтації. Річ у тім, що майже половину ядерних носіїв сконструйовано так, щоб завдати удару у

відповідь за лічені хвилини. Звідси походить і назва міжконтинентальної балістичної ракети «Мінітмен». Такий удар називається launch-on-warning (застережний пуск). Пускові коди приходять як повідомлення довжиною лише в один твіт [8].

У цьому контексті вкрай промовистою виглядає заява Секретаря РНБО України від 20 травня 2015 року. Серед іншого Олександр Турчинов не виключив початку консультацій щодо розміщення компонентів системи ПРО на території України для захисту від ядерної небезпеки [7]. Своєю чергою, розкручуючи спіраль ескалації конфлікту, Росія устами речника Путіна не забарилась висловити погрозу вжити заходи у відповідь.

Нехтування міжнародно-правовими зобов'язаннями, нівелювання відомого базового принципу *pacta sunt servanda* (договори мають виконуватися), ототожнення реалістичного дискурсу з дискурсом правовим створюють небезпечний прецедент на майбутнє. Вони руйнують інституційну базу розв'язання міжнародних конфліктів, породжують небезпечні непорозуміння, а отже багатократно примножують ризики глобального ядерного протистояння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Крим згоден на розміщення російської ядерної зброї. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://dt.ua/WORLD/krim-zgoden-na-rozmischennya-rosiyskoyi-yadernoyi-zbroyi-168040.html>.
2. Путин: «мы были готовы» применить ядерное оружие из-за Крыма. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2015/03/150315_ru_s_putin_documentary_crimea.
3. Mearsheimer J. The case of Ukrainian Nuclear Deterrent // *Foreign Affairs*. Vol. 72, No. 3. – Summer, 1993. – P. 50-66.
4. Бодрук О. Розміщення ядерної зброї на території України: проблеми одержання без'ядерного статусу // *Спостерігач*. – 1994. – № 8. – С. 15-17.
5. Mearsheimer J. Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault. The Liberal Delusions That Provoked Putin // *Foreign Affairs* September/October 2014. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2014-08-18/why-ukraine-crisis-west-s-fault>.
6. Motyl A. The Ukraine crisis according to John J. Mearsheimer: Impeccable Logic, Wrong Facts. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.europeanleadershipnetwork.org>.
7. Олександр Турчинов не виключив початку консультацій щодо розміщення компонентів системи ПРО на території України // *Українські національні новини (UNN)*. Київ 20 травня 2015 року. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unn.com.ua>.
8. Bender B. Ex-U.S., Russian brass: «De-alert» nukes or risk disaster // *Politico*. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politico.com/story/2015/04/russian-nukes-risk-disaster-117489.html#ixzz3am1QZZnb>.

ЧАСТИНА II

ВИКЛИКИ І ЗАГРОЗИ РЕЖИМУ НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ ТА ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ СКОРОЧЕННЯ НАСТУПАЛЬНИХ ЯДЕРНИХ ОЗБРОЄНЬ

УДК 327.8+327.5

Бобро Д.Г.

ВИСОКОЗБАГАЧЕНІ ЯДЕРНІ МАТЕРІАЛИ ЯК ОДНА ІЗ ЗАГРОЗ РЕЖИМУ НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ

У статті проаналізовано міжнародні зусилля щодо зменшення загрози ядерного тероризму та основні виклики режиму нерозповсюдження ядерної зброї. Автор акцентує увагу на важливості посилення міжнародного контролю за високозбагаченими ядерними матеріалами та досліджує актуальні проблеми сучасної світової політики в цій сфері.

Ключові слова: високозбагачений уран, нерозповсюдження, тероризм, ядерна зброя.

В статье проанализированы международные усилия по уменьшению угрозы ядерного терроризма и основные вызовы режиму нераспространения ядерного оружия. Автор акцентирует внимание на важности усиления международного контроля за высокообогащёнными ядерными материалами и исследует актуальные проблемы современной мировой политики в этой сфере.

Ключевые слова: высокообогащённый уран, нераспространение, терроризм, ядерное оружие.

The article analyses international efforts aimed at reducing the threat of nuclear terrorism and the main challenges to the regime of non-proliferation of nuclear weapons. The author stresses the importance of strengthening of the international control over high enriched materials and examines the urgent problems of the present-day world policy in this sphere.

Keywords: high enriched uranium, non-proliferation, terrorism, nuclear weapons.

Після терактів у Нью-Йорку в 2001 році Сполученими Штатами Америки була започаткована низка ініціатив, направлених на зменшення загрози тероризму: «Глобальна ініціатива щодо зменшення загрози» (Global Threat Reduction Initiative, GTRI) 2004 року [1] та «Глобальна ініціатива щодо боротьби з актами ядерного тероризму» (Global Initiative to Combat Nuclear Terrorism) 2006 року [2]. Відбулися низка самітів з фізичної ядерної безпеки, започаткованих президентом США Бараком Обамою – саміти у Вашингтоні (2010 рік), Сеулі (2012 рік), Гаазі (2014 рік) та запланований на 2016 рік саміт у Вашингтоні.

Ці ініціативи Сполучених Штатів спрямовані, у тому числі, на вилучення високозбагаченого урану (далі – ВЗУ) з використання та повернення до країни-виробника. Барак Обама запропонував протягом чотирьох років забезпечити безпеку наявних у світі ядерних матеріалів так,

щоб унеможливити їх потрапляння в руки терористів. До цієї ініціативи приєдналися Росія і МАГАТЕ. У 2010 році на міжнародному саміті з ядерної безпеки у Вашингтоні 47 країн погодилися з цією пропозицією американського президента. Було вирішено вивезти до країн-виробників високозбагачений уран з країн, які більше не потребують його або готові від нього відмовитися; при цьому, передбачається постачання відповідної кількості низькозбагаченого урану для дослідницьких або енергетичних реакторів.

Слід зазначити, що для мирного використання (виробництва теплової та електричної енергії, виробництва окремих ізотопів, ядерно-фізичних досліджень) високозбагачений уран (тобто уран зі збагаченням по ізотопу ^{235}U більше 20%) загалом не потрібен. Дійсно, є типи ядерних установок, які працюють на урані зі збагаченням до 80-90%, а найбільш широко такий ВЗУ у світі використовується в дослідницьких реакторах для досягнення високої щільності потоку нейтронів. Проте більш безпечно в енергетиці використовувати уран зі збагаченням до 5-6%, а в дослідницьких реакторах – до 20%. При цьому, при проведенні досліджень для досягнення аналогічних до ВЗУ результатів, потрібно дещо збільшити час опромінення, в той час як від заміни ВЗУ на уран з меншим збагаченням управління та безпека лише виграють.

До того часу, як керівництво Росії у 2014-2015 роках заявило про можливість використання ядерної зброї, саме терористична загроза використання ядерних матеріалів більшістю «ядерних» країн світу розглядалася як найбільш небезпечна. При цьому, вже сама наявність ВЗУ суттєво збільшує ризики терористичних посягань на цей матеріал. Привабливість ВЗУ для терористичної мети зумовлена простотою уранового ядерного заряду та відносною безпекою поводження з ВЗУ – урановий заряд «гарматного» типу може бути зроблений «на колінах», в той час як плутонієвий імпульсивний заряд потребує високотехнологічного обладнання та посиленних заходів з радіаційної та ядерної безпеки при поводженні з плутонієм.

Саме це (розуміння необхідності зменшення ядерної загрози) послугувало одним з головних чинників прийняття у 2010 році рішення щодо відмови України від володіння високозбагаченими ядерними матеріалами, що зберігалися в українських наукових закладах (Києві, Харкові та Севастополі).

Іншим головним чинником прийняття цього рішення був той факт, що для будь-яких мирних досліджень можна використовувати не ВЗУ, а уран зі збагаченням до 20%. Незамінним ВЗУ є лише в ядерних зарядах. Тобто зберігання Україною ВЗУ могло розглядатися нашими партнерами як намагання залишити собі лазівку для створення у майбутньому ядерних зарядів. Про це відкрито не говорилося, але попри всі зобов'язання, які брала на себе Україна та офіційні заяви про статус без'ядерної держави, потенційно була можливість використання високозбагаченого урану для створення ядерної зброї.

З урахуванням же допомоги США у створенні в ХФТІ нової ядерної установки – джерела нейтронів, заснованого на підкритичній збірці, керованій лінійним прискорювачем електронів (на її створення уряд США спочатку планував виділити 25 млн. \$, але загалом виділив понад 70 млн. \$), та надання відповідної кількості ядерних матеріалів зі збагаченням до 20% для роботи Київського та Севастопольського дослідницьких реакторів і Харківського джерела нейтронів, рішення щодо відмови України від володіння та використання ВЗУ можна вважати цілком виправданим.

22 березня 2012 року завершилося вивезення з України високозбагачених ядерних матеріалів за місцем їх виробництва – в РФ. Президент США Барак Обама під час свого виступу на саміті з ядерної безпеки у Сеулі зазначив, що таким чином Україна дотрималася зобов'язань, узятих на себе під час попереднього саміту.

Слід зазначити, що до РФ було вивезено високозбагачені ядерні матеріали з низки держав – колишніх членів східного блоку, яким ядерні матеріали (в основному для потреб науки) постачав Радянський Союз. Так, до Росії ці матеріали були вивезені з Болгарії, Польщі, Румунії, Сербії, Чехії, країн колишнього СРСР.

Проте події 2014-2015 років (анексія Росією Криму, військова агресія на Донбасі) та відмова країн-гарантів від зобов'язуючого характеру гарантій безпеки, наданих Україні за Будапештським меморандумом 1994 року, завдали нищівного удару політиці нерозповсюдження та надали новий імпульс дискусії щодо володіння високозбагаченими ядерними матеріалами, придатними для виготовлення ядерної зброї.

Так, весною цього року в Південно-Африканській Республіці вийшло декілька публікацій, присвячених високозбагаченому урану, яким володіє ПАР. Мова йде про статті Петера Фабріціуса (Peter Fabricius) [3] та Расса Веллена (Russ Wellen) [4].

В першій статті автор Петер Фабріціус нагадує про наявність в ПАР близько 220 кг високозбагаченого урану (ВЗУ), який був вилучений з колишніх ядерних зарядів ПАР, та кількості якого достатньо для створення «півдюжини» ядерних зарядів. Він висловлює думку, що успішне протистояння ПАР тиску США (які пропонували обміняти ці ВЗУ на відповідну кількість ядерного палива для Південно-Африканської АЕС у м. Кобург) та наявність таких матеріалів працюють на користь політики зміцнення суверенітету та міжнародного іміджу ПАР.

В другій статті автор Расс Веллен згадує статті Дугласа Бірча та Джефрі Сміта з Центру громадського нагляду за ядерними матеріалами ПАР (Douglas Birch and R. Jeffrey Smith, Center of Public Integrity on nuclear materials) та висловлює думку, що тиск Сполучених Штатів Америки на ПАР щодо відмови від подальшого зберігання ВЗУ є недоцільним, оскільки по-перше, автор вважає загрози від такої кількості ВЗУ та технологій збагачення урану перебільшеними з боку США, в той час як загрози від ядерних арсеналів великих країн, навпаки, недооцінені з боку США. З іншої сторони, на його

думку можливість досягнення енергетичної незалежності за рахунок власного виробництва ядерного палива та збагачення урану переважає загрозу ядерного тероризму.

Повне ядерне роззброєння України (спочатку, у 1994-1996 роках – відмова від ядерної зброї, а у 2010-2012 роках – відмова і від володіння порівняної з ПАР кількості високозбагачених ядерних матеріалів, придатних для виготовлення ядерної зброї) з урахуванням агресії Росії ставить низку питань щодо можливості неядерних держав забезпечити свій суверенітет (при тому, як самостійно, так і в рамках міжнародних об'єднань).

Слід зазначити, що обговорення наявності в державі ВЗУ, яке наразі відбувається в ПАР, фактично порушує глобальне питання безпеки та суверенітету, яке через події в Україні набуло зовсім іншого характеру. Водночас, питання володіння ВЗУ не може розглядатися у відриві від багатьох факторів, зокрема, рівня корупції в самій державі (який прямо впливає на можливість отримання ВЗУ терористичними угрупованнями), наявності ефективної системи фізичного захисту ВЗУ, країн-сусідів (їх агресивності та здатності використати зброю у разі конфлікту, у т.ч. і ядерну). З іншої сторони, постає і більш практичне питання: чи може сам факт володіння ядерною зброєю розглядатися як фактор стримування агресора?

Всеохоплюючої відповіді на це питання у мене не має. На мою думку, щодо України – НІ, щодо ПАР – МОЖЛИВО. І головний чинник тут не в наявності самої зброї та рішучості, за чітко визначених обставин її застосування, і, навіть, не у відомій «дилемі безпеки», коли країна, посилюючи свої військові можливості, створює загрозу країні-сусіду, агресії від якої вона очікує, а в ПАРИТЕТІ СИЛ, який для України можливий лише за умов колективної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Global Threat Reduction Initiative. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <https://energy.gov/sites/prod/files/em/GlobalThreatReductionInitiative.pdf>.
2. Global Initiative to Combat Nuclear Terrorism. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.state.gov/t/isn/c18406.htm>.
3. Fabricius P. Why is Pretoria so jealously guarding its fissile material? – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.polity.org.za/article/why-is-pretoria-so-jealously-guarding-its-fissile-material-2015-03-19>.
4. Wellen R. Like Iran, South Africa resists US nuclear oversight. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.polity.org.za/article/like-iran-south-africa-resists-us-nuclear-oversight-2015-03-25>.

ЯДЕРНА ПРОБЛЕМА ПІВНІЧНОЇ КОРЕЇ: ЧИ Є ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВ'ЯЗАННЯ?

Аналізується історія формування, сучасний стан та перспективи врегулювання північно-корейської ядерної проблеми. Розглянуто міжнародні механізми її розв'язання та позиції зацікавлених сторін. Робиться принциповий висновок про негативний вплив провалу Будапештських гарантій територіальної цілісності та непорушності кордонів України на перспективи врегулювання ядерної проблеми КНДР.

Ключові слова: Корейська війна, ракетно-ядерна програма КНДР, «Шестисторонній механізм» врегулювання, ДНЯЗ, Будапештські гарантії.

Анализируется история формирования, современное состояние и перспективы урегулирования северокорейской ядерной проблемы. Рассмотрены международные механизмы ее решения и позиции заинтересованных сторон. Делается принципиальный вывод о негативном влиянии провала Будапештских гарантий территориальной целостности и нерушимости границ Украины на перспективы урегулирования ядерной проблемы КНДР.

Ключевые слова: Корейская война, ракетно-ядерная программа КНДР, «Шестисторонний механізм» урегулирования, ДНЯО, Будапештские гарантии.

History of the formation, current status and prospects of the settlement of North Korean nuclear problem are analyzed. International mechanisms to solve it and stakeholder positions are considered. Fundamental conclusion of the negative impact of the failure of Budapest guarantees for Ukraine territorial integrity and inviolability of borders on the prospects of the DPRK nuclear problem settlement is done.

Keywords: Korean War, missile and nuclear program of the DPRK, "six-party talks mechanism", NPT, Budapest assurances.

Ядерна проблема Корейського півострова виникла на початку 70-х років ХХ століття, коли південнокорейська адміністрація президента Пак Чон Хі (1961-1979 рр.) розгорнула програму створення ядерної зброї, але згодом під тиском США відмовилася від її реалізації. Корейська Народно-демократична республіка (КНДР) в ті роки володіла експериментальним ядерним реактором, побудованим за сприяння СРСР і контрольованим МАГАТЕ. Пізніше Північна Корея приступила до таємних робіт зі створення ядерної зброї, активізованих у 80-і роки. Подальший розпад СРСР і біполярної системи послабили міжнародні позиції КНДР, яка сприйняла цю ситуацію як загрозу і вирішила вийти з Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) активізуючи програми створення «зброї ядерного стримування».

З початку 90-х років ядерна проблема стала предметом переговорів США і КНДР, а в жовтні 1994 р. було підписано Рамкову угоду про її врегулювання (Женевські домовленості), реалізація якої повинна була зупинити плутонієву програму КНДР і сприяти встановленню її відносин з США. У 1993 р. у відповідь на посилення тиску з боку США, КНДР заявила

про вихід з ДНЯЗ, припинення інспекцій МАГАТЕ і відновлення виробництва збройового плутонію. Вибухнула «перша ядерна криза». Подальше загострення та чергова заява КНДР про вихід з ДНЯЗ («друга ядерна криза», січень 2003 р.) ініціювали пошук нової міжнародної посередницької структури. У серпні 2003 р. з ініціативи Китаю почалися «Шестисторонні переговори»¹, що просувалися з великими труднощами і періодично переривалися у зв'язку з відсутністю довіри між КНДР і США. В рамках переговорів були створені три багатосторонні робочі групи: з мирного використання атомної енергії; денуклеаризації Корейського півострова; миру та безпеки в Східній Азії.

У лютому 2005 р. КНДР офіційно оголосила себе ядерною державою. 19 вересня 2005 р. вдалося досягти компромісу – підписати Спільну заяву, в якій зафіксовані важливі домовленості з основ врегулювання ядерної проблеми. Північно-корейська сторона зобов'язалася припинити військову ядерну програму, повернутися в ДНЯЗ і допустити інспекторів МАГАТЕ на свої ядерні об'єкти. Водночас США підтвердили відсутність ядерної зброї в Південній Кореї і намірів силового вирішення проблеми. КНДР вдалося домогтися дозволу на мирне використання атомної енергії, чому спочатку противилися США. Однак формулювання спільної заяви були досить розпливчастими і відкривали можливості для різних інтерпретацій. Вже в липні 2006 р. Північна Корея заявила про припинення переговорів «через ворожу політику США, спрямовану на повалення політичного режиму» країни, і здійснила невдалий запуск ракети великої дальності. До вересня 2006 р. ситуація загострилася, 9 жовтня Пхеньян провів перше підземне випробування плутонієвого ядерного пристрою («третья ядерна криза»). У відповідь РБ ООН прийняла резолюцію, що засуджувала КНДР, вимагала припинення таких дій і повернення в ДНЯЗ, а також вводила санкції. На додаток США, Японія і Республіка Корея (РК) запровадили ще жорсткіші обмежувальні санкції. У квітні 2009 р. КНДР провела другий невдалий запуск триступеневої ракети, а 25 травня – друге підземне випробування ядерного пристрою потужністю 20 кілотонн («четверта ядерна криза»), у відповідь РБ ввела нові жорсткі санкції.

У 2010-2011 роках напруженість зросла у зв'язку з військовими інцидентами в Жовтому морі (потоплення південнокорейського фрегата «Чхонан» і обстріл острова Енпхендо), які призвели до значних людських жертв. «Шестисторонні переговори» в черговий раз були перервані, при цьому КНДР в якості умов висувала вимогу про скасування санкцій РБ і початок прямого діалогу зі США про укладення Мирного договору щодо закінчення

¹ «Шестисторонній механізм» врегулювання ядерної проблеми КНДР включає три країни - постійні члени Ради Безпеки (РБ) ООН (США, КНР, Росія) і одну країну, яка претендує після реформування ООН стати таким (Японія), чотири ядерні держави (США, Росія, КНР, КНДР), три найбільші військові потуги (США, Росія, КНР), три найбільші економіки світу (США, КНР, Японія), а також Південну Корею.

Корейської війни (1950-1953рр.) замість Угоди про перемир'я 1953р.² [1; 2]. РК, зі свого боку, вимагала офіційних вибачень Пхеньяна за жертви подій у Жовтому морі. В результаті китайського дипломатичного посередництва був вироблений 3-етапний план відновлення переговорів: міжкорейські консультації; діалог КНДР-США; «Шестисторонні переговори». Хоча план був прийнятий всіма сторонами, його повноцінна реалізація і сьогодні видається складним завданням.

За інформацією США, сьогодні Північна Корея володіє близько 40 кг. збройового плутонію, достатнього для виробництва 6-8 ядерних зарядів. Це провокує РК і Японію до порушення міжнародних зобов'язань у галузі нерозповсюдження та дискусіям в цих країнах про власну ядерну зброю. На «Півдні» звучать заклики про повернення виведеної в 1992 р. тактичної ядерної зброї США, з чим останні категорично не згодні. Разом із тим, наслідки війни в Іраку 2003 р. і «революційні» події в Лівії 2011 р., укріплюють «проядерні» позиції в керівництві Північної Кореї. У період «міжкорейської розрядки» 1998-2008 рр. сторони були близькі до остаточного вирішення питання про юридичне завершення Корейської війни, однак різке загострення міжкорейських відносин у 2010 р. відсунуло його перспективи. Сьогодні, через 62 роки після підписання Угоди про перемир'я 1953 р., розв'язання ядерної проблеми могло б бути покладено на «Шестисторонні переговори», в рамках яких вже вироблений спільний підхід до її вирішення. Головними представляються такі завдання: відновлення «шестисторонніх переговорів»; денуклеаризація Корейського півострова; нормалізація відносин США-КНДР і Японія-КНДР; відновлення міжкорейського діалогу; створення міжнародного механізму миру та безпеки в Східній Азії (СА) [3; 4].

Водночас, ряду експертів ідея створення широкоформатної структури із гарантування безпеки і співробітництва в СА на основі «Шестистороннього механізму», з огляду на малу ефективність останнього в розв'язанні ядерної проблеми КНДР, представляється передчасною. Тим більше, що США залишаються послідовними противниками багатостороннього механізму безпеки в АТР, віддаючи перевагу своїм двостороннім союзам з країнами регіону (Японія, Південна Корея, Філіппіни, Таїланд, Сінгапур, Австралія) [5; 6].

Логіка розвитку світового співтовариства свідчить про відсутність довгострокової історичної перспективи тоталітарного режиму КНДР. Тому, питання його «історично закономірної кончини» багатьом політикам і дослідникам, насамперед західним, представляється питанням часу. Європейська постбіполярна історія і логіка сучасних процесів глобалізації підказує, що найбільш вірогідним варіантом об'єднання двох Корей (альтернативним федералізації або конфедералізації за «китайської моделі» – «одна країна – дві суспільно-політичні системи») є «німецька модель» –

² 27 липня 1953р. сторонами було підписано Угоду про перемир'я, що поклало край гарячій фазі Корейської війни, яка й досі не трансформувалась у Мирний договір, який юридично поставив би остаточну крапку в Корейському конфлікті.

«поглинання» [7] Республікою Корея Північної Кореї з подальшим ухваленням єдиних політичних та економічних законів за принципами ліберальної демократії та ринкової економіки (за такою моделлю на початку 1990-х років ФРН «поглинула» Німецьку Демократичну Республіку).

У контексті «логіки приреченості» КНДР, її ядерний блеф і шантаж уявляються єдиним способом виграти час і продовжити політичне життя режиму. При цьому Північна Корея не йде на нормальні переговори для пошуку миру і стабільності на півострові, оскільки політичний компроміс, лібералізація, демократизація та інформаційна відкритість призвели б до краху тоталітарного режиму. З іншого боку, катастрофою для режиму може стати і продовження ядерних випробувань, що остаточно знецінить політику ядерного шантажу і сформує єдиний фронт країн «п'ятірки СА» на підтримку жорстких міжнародних санкцій проти КНДР. При виборі стратегії світового співтовариства (насамперед, зацікавлених країн СА) з врегулювання «Корейської проблеми» виходять з такого [7]: північно-корейський режим історично приречений; ядерні випробування КНДР позбавляють її такого дипломатичного козира як шантаж; об'єднання Кореї найімовірніше відбудеться шляхом «поглинання» «Півночі» «Півднем»; для забезпечення перетворень в КНДР необхідні координовані зусилля країн СА-5 з її «залучення»; для проведення ефективної політики «залучення» необхідно створення надійних засад забезпечення миру на півострові (підписання Мирного договору замість Угоди про перемир'я 1953 р.); країнам «п'ятірки» і ООН доцільно утриматися від активного реагування на політику блефу і ядерного шантажу з боку КНДР. Звідси вимальовується «дорожня карта» розв'язання Корейської проблеми: перший етап – проведення тристоронньої зустрічі Китай-КНДР-США (або «Шестисторонніх переговорів») з таких проблем: а) достовірна (з можливістю верифікації) відмова Північної Кореї від військової ядерної програми, б) нормалізація відносин США-КНДР, КНДР-РК); другий етап – нормалізація відносин КНДР-Японія; третій етап – «Шестисторонні переговори» для надання КНДР юридичних гарантій безпеки, надання економічної допомоги в обмін на реформи і відкритість [7; 8].

Ключову роль в урегулюванні «Корейської проблеми» грає зростаючий фактор Китаю, що визначає обережність, з якою поводяться США в Кореї в порівнянні з їх діями в Іраку та Лівії. Головним пріоритетом Китаю, Росії та США в рамках переговорів є без'ядерний статус Корейського півострова і дотримання режиму нерозповсюдження, в той час як для КНДР, в чому її підтримують КНР і Росія, досить важливі гарантії безпеки. Очевидно, що головна роль у врегулюванні «Корейської проблеми» належить США і КНДР, однак перспективи їх двосторонніх переговорів і сьогодні виглядають туманними, враховуючи діаметральну протилежність позицій сторін [6; 9].

На думку російських експертів, у стратегічному плані США не зацікавлені у повному врегулюванні «Корейської проблеми», оскільки це поставило б під сумнів необхідність їх подальшої військової присутності в Південній Кореї, що суперечить американській стратегії, яка полягає у

розвитку двосторонніх військових альянсів з Японією та РК, які забезпечують передове базування американських військ, необхідних для гарантування військово-політичного домінування США в АТР. Ймовірна логіка американської сторони полягає в тому, що підтримка певного рівня напруженості на півострові дозволило б їм продовжити військову присутність, а при «сприятливому» розвитку ситуації – здійснити зміну режиму і ліквідувати державність КНДР. Такий розвиток забезпечив би США контроль над усім Корейським півостровом – стратегічно важливим районом на перетині кордонів Китаю, Росії та Японії. Зростаюча актуальність такого контролю визначається американсько-китайським суперництвом в регіоні, яке у міру зростання військової та економічної могутності КНР буде загострюватися.

«Корейська проблема» значною мірою негативно впливає на національні інтереси більшості країн ПСА, зокрема, на життєво важливі інтереси КНР [10; 11], що протягом усіх років розвитку конфлікту стимулювало активну участь Китаю у міжнародній діяльності з його розв'язання. Китайський фактор з перших днів Корейського конфлікту відігравав величезну роль в процесі створення та розбудови КНДР і розгортанні подій на півострові. Майже мільйонна армія китайських «добровольців» брала участь у Корейській війні, захищаючи суверенітет чужої держави. За деякими даними, до півмільйона китайських громадян загинули в ході цих кровопролитних битв [1; 2]. Значну роль зіграла КНР в процесі післявоєнного відновлення Північної Кореї, її економічного розвитку та зовнішньополітичної підтримки цієї країни на міжнародній арені. І сьогодні КНР відіграє провідну роль у переговорному процесі з урегулювання Корейської ядерної проблеми, саме Пекін став ініціатором і місцем проведення багатосторонніх консультацій у форматі «Шестисторонніх переговорів».

Пекін є також головним торговельно-економічним партнером КНДР, постачальником енергоносіїв, продуктів харчування і громадського споживання, головним інвестором економіки «Півночі». За різними оцінками частка КНР у зовнішньоторговельному товарообігу КНДР становить близько 60-80 % [11].

Під час «першої ядерної кризи» 1993 р., Китай не виявляв особливої політичної активності в згаданій сфері, аргументуючи це необхідністю принципового неутручання непричетних держав і вирішення проблеми безпосередньо залученими сторонами. Разом з тим, з початком «другої ядерної кризи» у зв'язку з виходом КНДР з ДНЯЗ (січень, 2003 р.) Китай змінив свою стратегію і виступив у ролі ініціатора і організатора спочатку тристоронніх (США-КНР-КНДР) переговорів (квітень), а потім і «Шестистороннього механізму» (США-РК-Японія-КНР-Росія-КНДР).

Китай має тисячолітні традиції історичних і культурних зв'язків з Кореєю, а з моменту заснування КНДР у 1948 р. – разом з тісними політичними та економічними зв'язками зберігається значний вплив КНР на

керівництво «Півночі», яке сьогодні переважає можливий вплив будь-якої іншої країни світу. Така політична та економічна залежність від Китаю служить однією з важливих складових міжнародного авторитету КНР. На думку міжнародних експертів, у разі ще більш активного залучення Китаю до вирішення «північно-корейської ядерної проблеми», ця країна могла б зіграти ключову роль у її остаточному розв'язанні.

Китай однозначно зацікавлений в денуклеаризації Корейського півострова і намагається стримувати КНДР від різких, провокаційних і непередбачуваних дій, які часом викликають очевидне роздратування офіційних представників Китаю. Разом з тим, КНР проявляє стриманість при міжнародному обговоренні питань щодо введення жорстких санкцій проти КНДР, намагається не допустити їх, вважаючи, що міжнародні санкції можуть серйозно дестабілізувати і без того складну економічну та соціально-політичну ситуацію в чи не найбільшій країні світу. Водночас, нерідко КНР безпосередньо сама робить власний конструктивний внесок у справу розробки та імплементації міжнародних санкцій проти КНДР. Такий, загалом обережний підхід Пекіна до зазначених питань, вірогідно, спричинений побоюваннями, що економічний крах Пхеньяна, викликаний жорсткими міжнародними санкціями, може спровокувати гуманітарну катастрофу на «Півночі», масовий голод, колапс економіки і величезні потоки біженців через китайсько-північно-корейський кордон.

Головний інтерес Пекіна по відношенню до Північної Кореї, крім відмови останньої від ракетно-ядерної програми, полягає в збереженні миру на півострові, необхідності забезпечення внутрішньої політичної та економічної стабільності в цій країні, сприяння поступовому її економічному розвитку і реформуванню за «китайською моделлю». КНР в принципі зацікавлена в мирному об'єднанні двох Кореї, але проти можливого виходу ЗС США до 1400-кілометрового китайсько-корейського кордону. Розвиток торговельно-економічного співробітництва КНР з КНДР сприяє внутрішньому економічному розвитку північно-східних провінцій Китаю.

Останніми роками, в умовах періодично запроваджуваної міжнародної економічної блокади КНДР відзначаються високі темпи розвитку торгово-економічного співробітництва Пхеньяна з Пекіном, чому сприяє активний політичний діалог між цими країнами на вищому рівні. Відбувається досить інтенсивний обмін візитами делегацій двох країн на партійному та урядовому рівнях. Починаючи з 2011 р. КНР активно бере участь в інвестиційній діяльності та розвитку «торговельно-економічних зон» у Північній Кореї. Китайська сторона регулярно надає гуманітарну допомогу КНДР у формі продовольства та енергоносіїв, підтверджує свою готовність і надалі надавати необхідну підтримку північно-східному сусідові. За оцінками міжнародних експертів, сьогоднішня ситуація на Корейському півострові і можливі сценарії її подальшого розвитку у великій мірі залежать від стану китайсько-американського співробітництва/суперництва і балансу сил в регіоні.

Вважають, що саме військово-політична присутність Китаю є тим стримуючим чинником, який унеможливив розвиток ситуації в Північній Кореї за іракським або лівійським сценаріями. Очевидним є той факт, що Китай стратегічно зацікавлений у збереженні КНДР, її реформуванні та стабілізації ситуації на півострові. Відповідно, КНР не зацікавлена в продовженні ракетно-ядерної програми «Півночі», ескалації конфлікту і колапсі північно-корейського режиму.

За оцінками західних фахівців, через 2-3 роки розвиток ракетно-ядерної програм КНДР дозволить їй забезпечити стабільно успішну доставку ядерних боеголовок балістичними ракетами середньої дальності до американських військових баз в Японії, Гуамі і навіть західного узбережжя США. Досягнення технічних можливостей нанесення удару по Сеулу потребуватиме навіть меншого часу, а за деякими оцінками такі можливості існують вже сьогодні [12].

Нестримна мілітаризація та войовнича риторика Північної Кореї обґрунтовується правлячим режимом як відповідь та стримуючий засіб на «ворожість» США та Південної Кореї. При цьому експертами виділяються п'ять головних мотивацій, що формують тактику керівництва КНДР: нагнітання напруженості із зовнішнім світом сприяє внутрішній єдності населення, зміцненню легітимності та авторитету молодого лідера країни, консолідації його влади; погрожуючи Заходу Пхеньян вимагає економічної та гуманітарної допомоги міжнародної спільноти у відповідь на послаблення войовничої риторики; загрожуючи своїм сусідам «Північ» намагається «відірвати» США від своїх регіональних союзників. Подібна тактика неодноразово використовувалась і продовжує використовуватися під час змін керівництва РК з метою перевірки «міцності» позиції сусідів [12]. Так, останнє серйозне загострення, викликане проведенням 12 лютого 2013 р. третього ядерного випробування («п'ята ядерна криза»), можна пов'язувати з приходом 25 лютого того ж року до влади в РК нового президента Пак Гин Хе.

Корейське врегулювання має циклічний характер, і світова спільнота мала б сподіватися, що черговий виток спіралі нового циклу стане більш результативним, ніж попередні. Разом із тим, агресія Росії щодо України 2014-2015 років, безпрецедентна за своєю зухвалістю протиправна анексія Криму, участь російських регулярних армійських підрозділів у військових діях на Донбасі та активна її підтримка проросійських бойовиків фінансами, зброєю і військовою технікою показали примарність «гарантій» навіть з боку великих ядерних держав – постійних членів Ради Безпеки ООН суверенітету і територіальної цілісності нашої держави в обмін на її відмову від ядерної зброї, зафіксованих у Будапештському меморандумі. Такий розвиток подій є сигналом всьому світові, що чи не єдиним надійним шляхом гарантування безпеки держав є розвиток власної ядерної зброї. Не один десяток «порогових» країн і таких, що мали наміри та технологічні можливості створення такої зброї, глибоко замислились сьогодні над цим питанням, і ситуація довкола України стає для них наочним прикладом примарності покладання надій на

«гарантії» ядерних держав. Вбачається, що Північна Корея є найпершою державою, яка робитиме відповідні висновки, тим більше, що серед учасників «Шестистороннього механізму» врегулювання Кореїської ядерної проблеми три ядерні держави декларували Будапештські гарантії Україні. Таким чином, маловірогідними у коротко і середньо строковій перспективі уявляються очікування принципів зрушень навколо переговорного процесу з врегулювання Кореїської ядерної проблеми. Не маючи жодної можливості реально протидіяти США та їх союзникам в регіоні конвенціональними військовими засобами та побоюючись інтервенції з їх боку або інших дій, спрямованих на повалення північно-кореїського режиму, КНДР, очевидно, продовжуватиме розвивати свою ядерну програму в якості єдиної гарантії збереження правлячого режиму. Провал Будапештських та інших міжнародних гарантій для України має зміцнити остаточно упевненість північно-кореїських «яструбів» у вірності обраній стратегії подальшого розвитку ядерної зброї та засобів її доставки.

Наочним для КНДР прикладом можуть слугувати також події в Іраку, який у 2003 р. зазнав інтервенції та повалення правлячого режиму диктатора С. Хусейна не зважаючи на співпрацю країни з МАГАТЕ та дотримання відповідних резолюцій ООН. Аналогічна ситуація спостерігалась і навколо проблеми Лівійської програми створення зброї масового знищення. Хоча лідер цієї країни М. Каддафі під міжнародним тиском погодився на припинення цієї програми, це не врятувало його режим від повалення в результаті громадянської війни в країні у 2011 р. за підтримки країн-членів НАТО.

Відсутність довіри та дієвих гарантій від повалення північно-кореїського режиму зводить нанівець можливості розв'язання Кореїської ядерної проблеми. Науково-експертне середовище та ЗМІ Південної Кореї, розглядаючи події навколо України в контексті інтересів власної національної безпеки, висловлюють побоювання стосовно того, що порушення гарантій Будапештського меморандуму надає КНДР можливість зберігати de facto статус ядерної держави і продовжувати ядерні та ракетні випробування. Так, за даними військового відомства Республіки Корея, у 2014р. Північна Корея здійснила випробувальні запуски 111 балістичних ракет малої та середньої дальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Торкунов А.В. Загадочная война: Коре́йский конфликт 1950-1953 годов / А.В. Торкунов. – М.: РОССПЭН, 2000. – 310 с.
2. Лоссовський І. «Гарячі» сполохи «холодної» війни (до 60-ї річниці завершення Кореїського конфлікту 1950-1953 років) // Зовнішні справи. – 2013. – №9. – С. 32-35.
3. Лоссовський І.Є. Безпекові виклики в АТР та формування системи східно-азійської безпеки // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (29-30 листопада 2013р.) – Херсонський Державний університет. – 2013. – С. 35-39.
4. Денисов В. Есть ли выход из тупика // Азия и Африка сегодня. – 2011. – № 11. – С. 57-61.
5. Курнишова Ю., Кузнецов В. Проблеми формування регіональної системи безпеки в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні // Стратегічні пріоритети. – 2011. – №4. – С. 166-171.

6. Жебин А.З. Переговоры по ядерной проблеме на Корейском полуострове: промежуточные итоги // Проблемы Дальнего Востока. – 2006. – №1. – С. 52-62.
7. Михеев В.В. Глобализация и корейская проблема // Проблемы Дальнего Востока. – 2004. – №2. – С. 23-29.
8. Park K.Y. Preparing for a peace process in the Korean peninsula // Asian Perspective. – 2009. – Vol. 33. – №3. – P. 183-207.
9. Жебин А.З. Ядерная проблема в Корее и интересы России // Азия и Африка сегодня. – 2005. – №3. – С. 2-11.
10. Пак С.Х. Сравнительный анализ подходов участников шестисторонних переговоров по ядерной программе КНДР // Дипломатическая служба. – 2012. – № 5. – С. 28-34.
11. Кирьянов О.В. У КНДР осталась одна опора – Китай // Азия и Африка сегодня. – 2012. – № 6. – С. 24-30; – №8. – С. 38-43.
12. Веб-сайт інформаційного агентства BBC. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: www.bbc.com/news/world-asia-pacific.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТЕОРЕТИЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ ПРОБЛЕМ ЯДЕРНОЇ БЕЗПЕКИ

Стаття присвячена дослідженню теоретичної рефлексії ядерної безпеки сучасного світу. Автор аналізує західну та радянську історіографію нерозповсюдження ядерної зброї в міжнародному контексті, виокремлюючи три основних підходи до цієї проблеми.

Ключові слова: ядерна безпека, ядерна зброя, міжнародні відносини, теоретична рефлексія.

Статья посвящена исследованию теоретической рефлексии ядерной безопасности современного мира. Автор анализирует западную и советскую историографию нераспространения ядерного оружия в международном контексте, выделяя три основных подхода к этой проблеме.

Ключевые слова: ядерная безопасность, ядерное оружие, международные отношения, теоретическая рефлексия.

The article is devoted to the research in the field of theoretical reflections on nuclear security in the modern world. The author analyses Western and Soviet historiography on the problems of non-proliferation of nuclear weapons in the international context outlining three main approaches to this problem.

Keywords: nuclear security, nuclear weapons, international relations, theoretical reflection.

Актуальність дослідження політичних аспектів проблеми нерозповсюдження ядерної зброї обумовлена наявністю цілого комплексу гострих теоретичних і практичних проблем міжнародної безпеки, нагальна необхідність вирішення яких вимагає від наукової спільноти прискіпливої уваги. Запеклі дискусії щодо загрози поширення ядерної зброї тривають вже понад півстоліття, і цей факт сам по собі є беззаперечним показником актуальності цієї теми, адже для суспільно-гуманітарних дисциплін не існує більш вагомого і переконливого доказу важливості певної проблеми, ніж велика суперечка навколо неї. Безумовно, чимало різноманітних питань у світі можуть бути охарактеризовані як «важливі» чи «надзвичайно важливі», проте проблема ядерної безпеки має екзистенційний характер для всього людства і безпосередньо стосується його біологічного виживання. Особливої актуальності цій темі останнім часом надає надзвичайне загострення міжнародної ситуації та наявність серйозних загроз незалежності нашої країни.

З огляду на важливість проблематики ядерної безпеки для сучасного світу, ця тема постійно знаходиться в центрі уваги не лише науковців, але й

усієї міжнародної спільноти. Варто лише нагадати, що впродовж чотирьох останніх років відбулося вже три глобальні саміти з ядерної безпеки (квітень 2010 року – Вашингтон, березень 2012 року – Сеул, березень 2014 року – Гаага), на яких десятки голів держав, чільних урядовців і дипломатів (безуспішно) намагалися вирішити нагальні питання протидії нелегальному поширенню ядерних технологій, а тисячі акредитованих журналістів висвітлювали результати їх роботи.

Дослідження проблем ядерної безпеки розпочалися в США під час другої світової війни, а їх автори (в службових аналітичних записках) наголошували на необхідності здобути технологічну перевагу над країнами «вісі». Після бомбардувань Хіросіми і Нагасакі американські державні діячі і політичні аналітики намагалися осмислити, які можливості дає одноосібне володіння ядерною зброєю та яким чином можливо зберегти цю монополію (Б. Броді [1; 2], П. Ніцзе [3], В. Фокс, К. Райт). Вже після випробування ядерної бомби в СРСР і, особливо, Карибської кризи основний акцент досліджень змістився в бік пошуку стратегічного балансу в біполярній міжнародній системі (Г. Кісінджер [4], М. Галперін [5], Р. Спід [6], Е. Лутвак [7], М. Банді, Дж. Кеннан, Р. Макнамара [8]). З іншого боку, на Заході в цей же час активісти багатьох неурядових громадських організацій і відомі вчені підкреслювали надзвичайну небезпечність застосування ядерної зброї і вимагали виключно мирного розвитку ядерних технологій (А. Ейнштейн, Б. Рассел, М. Борн, Л. Полінг, Р. Дж. Хьюлетт). «Нафтова» криза 70-х років ХХ століття актуалізувала розвиток ядерної енергетики, проте аварія на АЕС Три-Майл-Айленд та Чорнобильська катастрофа стали застереженням небезпеки «мирного атому», що дістало своє відображення в численних публіцистичних і наукових роботах (М. Агато, Дж. Маккензі, Р. Поллард, Е. Вейс).

Поступове «розповзання» ядерної зброї за межі держав – постійних членів Ради Безпеки ООН зумовило численні дослідження з «нерозповсюдження», в яких зачіпалися найрізноманітніші питання міжнародної політики – від переходу до багатопольярного світу до ядерного тероризму (Х. Кан [9], М. Манделбаум [10], Дж. Квестер [11], В. Бадер [12], М. Вілріч, Т. Тейлор [13], А. Волстеттер [14], В. Епштейн [15], Дж. Най [16], Дж. Каган [17]). Політика «розрядки» і її крах, угоди зі скорочення наступальних стратегічних озброєнь і програма «зоряних війн», горбачовська «перебудова» і крах СРСР, поява «однопольярного світу» і «глобальна війна з тероризмом» знову і знову змушували американських і європейських аналітиків під різними кутами розглядати проблему ядерної безпеки в світлі власних національних інтересів (Б. Скоукрофт, Д. Сноу, С. Дж. Хедлі, Ф. Міллер, Дж. Бейлі, Дж. Гарнет, Р. Смоук, Б. Бузан, Б. Хейзер, М. Каплан, Дж. Зенгер).

На відміну від США, в колишньому СРСР проблема ядерної безпеки піднімалася в основному в пропагандистському ключі «чергових мирних ініціатив партії та уряду» по знищенню ядерної зброї, заборони ядерних

випробувань, розвитку «мирного атому», протистояння західним імперіалістам, мілітаристам і підпалювачам війни (Н. Яковлев, А. Злобін, Г. Арбатов, Є. Прімаков, А. Мурадян, В. Гантман, О. Олександров). Лише після початку «перебудови» у вільному доступі з'явилися наукові дослідження і політична публіцистика, присвячені «новому політичному мисленню», балансу сил у світі та вдосконаленню безпеки ядерних електростанцій.

На жаль, до певної міри відсутність належної уваги до цієї надважливої теми спостерігається нині і в Україні. Численні статті в пресі, коментарі відомих аналітиків, спогади провідних політичних діячів – учасників ядерного роззброєння України не можуть приховати того факту, що комплексне і цілісне бачення проблеми ядерної безпеки в сучасному світі наразі відсутнє, а політичні проблеми міжнародної безпеки у сфері протидії розповсюдженню ядерної зброї поки ще не ставали предметом спеціалізованого наукового дослідження

Аналіз західної і радянської історіографії з питання нерозповсюдження ядерної зброї дозволяє зробити висновок, що теоретична рефлексія цієї проблематики ведеться в межах трьох базових парадигм.

Першу парадигму можна назвати «доктриною нерозповсюдження і міжнародного контролю». Згідно неї, ядерна зброя принципово відрізняється від інших різновидів бойових засобів вбивства і руйнування – це якісно відмінний мілітарний феномен, який загрожує знищенням усьому людству. Відповідно, ядерна зброя має бути зосереджена лише в руках «відповідальних» членів міжнародної спільноти, а над ядерними технологіями необхідно встановити суворий міжнародний контроль, оскільки збільшення кількості ядерних країн несе пряму загрозу катастрофічного апокаліпсису внаслідок потрапляння ядерної зброї до рук безумців і авантюристів. Як наголошується у преамбулі Договору про нерозповсюдження ядерної зброї: «поширення ядерної зброї серйозно збільшує небезпеку ядерної війни». Створення ООН та міжнародні гарантії безпеки роблять самостійне отримання ядерної зброї для добропорядних членів світової спільноти непотрібним, небажаним і, навіть, шкідливим. В свою чергу міжнародна діяльність, спрямована на попередження появи нових ядерних держав, правомірна і корисна, а порушники мають бути суворо покарані різноманітними санкціями.

Переважна більшість теоретичних досліджень з ядерної тематики та всі міжнародні угоди в сфері ядерних технологій створені у відповідності до основних положень доктрини «нерозповсюдження і міжнародного контролю». Ця парадигма була розроблена в США після Другої світової війни в якості теоретичного обґрунтування збереження американської ядерної монополії. Прагнучи структурувати свою гегемонію на міжнародній арені шляхом створення нових інститутів, Сполучені Штати в той історичний період намагались сформувати відповідний політичний, економічний, військово-стратегічний, юридичний та ідеологічний рамковий каркас «нового світового порядку». Інші великі держави (СРСР, Велика Британія, Франція, Китай) категорично відмовились визнавати справедливість цієї доктрини по

відношенню до власних амбіцій, проте, після набуття ядерного статусу, зробили чимало задля її імплементації в систему міжнародного права і популяризації засобами пропаганди. Створивши власну ядерну зброю, великі держави спробували максимально ускладнити цей процес для інших країн.

Другу парадигму слід назвати «пацифістською». По суті ця доктрина є застосуванням усього ідейно-ціннісного потенціалу традиційного пацифізму по відношенню до проблеми поширення ядерної зброї. Виходячи з химерної ілюзії, що люди удосконалюють зброю не тому що перманентно ведуть війни, а завжди ведуть війни, тому що постійно удосконалюють зброю, віддані прихильники цієї парадигми наголошують на необхідності досягнення загального і повного роззброєння. Теоретики юриспруденції, практикуючі проповідники та партійні пропагандисти (переважно лівого спектру) з висоти ідеалів гуманізму і загальнолюдських цінностей оспівують створення справедливого і морального міжнародного порядку, який унеможливить ведення війн, оскільки суспільство знайде інші засоби вирішення політичних проблем.

Матеріальними гарантіями цього ідеального світу стане скасування збройних сил та інших мілітарних інститутів, ліквідація усієї існуючої військової техніки (передусім зброї масового знищення) та засобів її виробництва. Етапами на шляху до цієї глобальної мети стануть обмеження і припинення гонки озброєнь, укладення міжнародних угод зі скорочення збройних сил і певних видів озброєння, створення без'ядерних зон, відмова від розробки і випробувань нових типів зброї, розробка заходів зі зміцнення миру та міжнародно-правових гарантій безпеки. Послідовна реалізація цієї справжньої «програми миру» мала б призвести до того, що матеріальні та інтелектуальні ресурси, які раніше витрачалися на бездумний мілітаризм, будуть застосовані для вирішення глобальних світових проблем та підвищення рівня добробуту народів, що сприятиме економічному та соціальному прогресу людства.

Помітна частина західної і майже вся радянська історіографія проблем нерозповсюдження ядерної зброї виконана в дусі «пацифістської парадигми». Втім, всі ці роботи з міжнародного права, теології, етики, ліберальної або соціалістичної пропаганди попри юридичну бездоганність, моральну беззаперечність та стилістичну довершеність мають лише один суттєвий недолік – вони жодним чином не відносяться до міжнародної політології зокрема і науки взагалі.

Третя парадигма – це теорія «універсального стримування». Апологети цієї доктрини також заявляють про прагнення до створення стабільної та безпечної міжнародної системи, яка забезпечить «вічний мир» і загальне процвітання, проте пропонують принципово інші шляхи досягнення цієї мети. На думку прихильників «універсального стримування», лише максимальне поширення ядерної зброї серед малих і середніх держав дозволить їм гарантувати свою свободу і призведе до пацифікації міжнародних відносин, оскільки будь-яка країна зможе завдати неприйнятних втрат значно більш

потужному агресору, створюючи тим самим ситуацію «рівноваги жаху». Вони часто порівнюють малу (середню) ядерну державу із дикобразом, який без зайвих хижацьких амбіцій може гарантувати собі безпеку в джунглях світової політики. Таким чином, загальне ядерне поширення призведе до зникнення війн взагалі та перетворить міжнародну систему на міцний гарант миру.

Теорія «універсального стримування» була вперше викладена і обґрунтована в роботах французького генерала П. Галлуа [18] наприкінці 50-х – початку 60-х років ХХ століття. Причиною появи цієї доктрини стало намагання французького істеблішменту пояснити здобуття ядерного статусу Франції (1960 р.) не стільки егоїстичними національними інтересами безпеки і престижу, скільки роботою на благо всього людства. Відтоді концепція «універсального стримування» нещадно критикується з різних позицій переважно більшістю дослідників ядерної проблематики, проте в Ізраїлі, ПАР, Північній Кореї, Індії, Пакистані, Ірані знайшлося чимало її послідовників не лише в теорії, але й на практиці.

Критики цілком слушно вказують, що спроби реалізувати доктрину Галлуа можуть призвести до непоправних наслідків, оскільки всі розрахунки «універсального стримування» ґрунтуються на очікуванні раціональної поведінки від учасників міжнародної системи. «Рівновага жаху» не гарантує від ядерної війни внаслідок ірраціональної поведінки або випадковості, прорахунків та помилок державних діячів, причому небезпека зростає у геометричній прогресії разом зі збільшенням кількості членів ядерного клубу.

Окрім того слід відверто визнати, що на відміну від стримуючого впливу радянсько-американського ядерного паритету, незначні ядерні сили малих (середніх) держав будуть лише дестабілізувати міжнародне становище. Вони не матимуть гарантованої можливості нанесення удару у відповідь, а їх невеликі ядерні сили (з великою долею вірогідності) заохочуватимуть противника на превентивні удари на випередження, нагадуючи дотепне визначення О. Бісмарком превентивної війни як «самогубства через страх смерті».

Зрештою, неможливо точно підрахувати і рівень «неприйнятних втрат». Особливості політичної системи, історичних традицій, національного менталітету, соціально-психологічного типу населення країни-агресора можуть зробити цілком прийнятними такі втрати, які видаються іноземним дослідникам немислимими. Імперська велич завжди оплачувалася дуже дорогою ціною в усіх розуміннях цього слова.

Проте для державних діячів і населення малих (середніх) країн можливість захистити свою свободу і національний суверенітет за допомогою найбільш руйнівної і жахливої зброї нівелює всі ці абстрактні міркування і побоювання за долю світової безпеки.

Аналіз подій міжнародної політики дозволяє прогнозувати неминучість створення мультіядерного світу. Зупинити поширення ядерної зброї так само неможливо, як спроби скасувати технічний прогрес. Ми можемо спостерігати своєрідну ланцюгову реакцію, коли ядерний статус США обумовлює ядерний

статус КНР, ядерний статус Китаю – ядерний статус Індії, ядерний статус Індії – ядерний статус Пакистану.

Ембарго на продаж ядерних технологій та економічні санкції продемонстрували свою неефективність. Якщо в середині ХХ століття лише кілька великих держав могли розробити і утримувати ядерну зброю, то в останній його чверті ядерна зброя вийшла за межі постійних членів Ради Безпеки ООН, а вже на початку ХХІ століття кілька десятків країн мають технологічні та фінансові можливості для її створення. Відповідно, так само як свого часу порох, ядерна зброя неминуче змінить способи ведення війн майбутнього та боротьби за владу на міжнародній арені.

Переважає більшість сучасних дослідників ядерної проблематики відмінно усвідомлює неминучість ядерного поширення, проте інтереси тих наукових установ і держав, які вони представляють, вимагають нещадної боротьби з цим явищем, внаслідок чого їх критика нагадує вічну боротьбу церкви з гріховністю людини. Намагаючись переконати себе та інших, вони наголошують, що хоча поява кожної нової ядерної держави принципово нічого не змінює, але поширення фаталістичного погляду на неможливість стримати цей процес підживляє віру в успіх цієї боротьби, коли ідея безперспективності режиму нерозповсюдження ядерної зброї і міжнародного контролю стане самогенеруючим пророцтвом, якщо не протиставити їй активну наукоподібну пропаганду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. The Absolute Weapon: Atomic Power and World Order / ed. by Bernard Brodie. – New Haven, Connecticut: Yale Institute of International Studies, 1946. – 166 p.
2. Brodie B. War and Politics / B. Brodie. – N.Y., London: The Macmillan Company, 1973. – 514 p.
3. Nitze P.H., Rearden S.L., Smith A.M. From Hiroshima to Glasnost: At the Center of Decision / P.H. Nitze, S.L. Rearden, A.M. Smith. – N.Y.: Weidenfeld and Nicolson, 1990. – 504 p.
4. Kissinger H. Nuclear Weapon and Foreign Policy / H. Kissinger. – N.Y.: Council on Foreign Relation, Harper & Brothers, 1957. – 464 p.
5. Halperin M. Defense Strategies for Seventies / M. Halperin. – Boston: Little, Brown and Company, 1971. – 149 p.
6. Speed R. Strategic Deterrence in the 1980-s / R. Speed. – Stanford, California Hoover Institution Press, 1979. – 187 p.
7. Luttwak E. The U.S. – USSR Nuclear Balance / E. Luttwak. – Beverly Hill: Sage Publications, 1974. – 65 p.
8. Bundy McG., Kennan G., McNamara R. Nuclear Weapons and the Atlantic Alliance // Foreign Affairs Spring 1982, vol. 60, №4. – P.753-768.
9. Kahn H. Thinking about Unthinkable / H. Kahn. N.Y. Avon, 1969. – 290 p.
10. Mandelbaum M. The Nuclear Revolution: International Politics before and after Hiroshima / M. Mandelbaum. – Cambridge: Cambridge University Press. 1981. – 283 p.
11. Quester G. The Politics of Nuclear Proliferation / G. Quester. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1973. – 249 p.
12. Bader W. The United States and the Spread of Nuclear Weapons / W. Bader. – N.Y.: Pegasus, 1968. – 176 p.

13. Willrich M., Taylor Th. Nuclear Theft: Risks and Safeguards / M. Willrich, Th. Taylor. – Cambridge: Ballinger Publishing Co, 1974. – 268 p.
14. Wohlstetter A. Moving Toward Life in a Nuclear Armed Crowd / A. Wohlstetter. – Los Angeles, CA: Pan Heuristics, 1976. – 286 p.
15. Epstein W. Last Chance: Nuclear Proliferation and Arms Control / W. Epstein. – N.Y.: Free Press, 1976. – 341 p.
16. Nye J. Non-Proliferation: A Long Term Strategy // Foreign Affairs, Apr. 1978, vol.56, №3. – P. 601-623.
17. Kahan G. Security in the Nuclear Age. Developing U.S. Strategic Arms Policy / G. Kahan. – Washington: Brookings Institution, 1975. – 361 p.
18. Gallois P. The Balance of Terror: Strategy for the Nuclear Age / P. Gallois. – Boston: Houghton Mifflin, 1961. – 234 p.

РОЛЬ ІЗРАЇЛЬСЬКОЇ ЯДЕРНОЇ ПРОГРАМИ В НАЦІОНАЛЬНІЙ СИСТЕМІ ПІДТРИМАННЯ БЕЗПЕКИ: МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджується історія розвитку ізраїльської ядерної програми, аналізується внутрішньополітичний та міжнародний контекст проблеми створення цією країною ядерної зброї. Визначено основні засади національної безпеки єврейської держави, здійснено критичний аналіз основних положень її ядерної політики.

Ключові слова: Ізраїль, ядерне роззброєння, Близький Схід.

В статье исследуется история развития израильской ядерной программы, анализируется внутривнутриполитический и международный контекст проблемы создания этой страной ядерного оружия. Определены базовые основания национальной безопасности еврейского государства, критически проанализированы ключевые положения её ядерной политики.

Ключевые слова: Израиль, ядерное разоружение, Ближний Восток.

The article analyses the history of development of the Israel's nuclear program and domestic and international context of the problem of creation of nuclear weapons by this country. The main principles of national security of Israel are determined as well as the critical analysis of its nuclear policy is accomplished.

Keywords: Israel, nuclear disarmament, Middle East.

Широко анонсована американським істеблїшментом угода щодо ядерної програми Ірану та опір, який намагається чинити цьому проекту Ізраїль, провал єгипетської ініціативи щодо скликання окремої конференції стосовно створення без'ядерної зони на Близькому сході під час Конференції ООН 27.04. – 22.05. 2015 року присвяченої розгляду виконання Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), вкотре привертають увагу до ядерної програми Ізраїлю, її значення для підтримання безпеки в регіоні.

Іранська та ізраїльська ядерні програми певним чином взаємопов'язані та відбиваються на вирішенні майже всіх проблемних питань в регіоні й навіть поза межами Близького Сходу. Водночас, в контексті відсутності інформації щодо ізраїльської програми, більшість досліджень щодо неї ґрунтуються скоріше на міркуваннях та догадках, аніж твердих фактах. Виключення становлять матеріали, оприлюднені колишнім ізраїльським фізиком-ядерником Мордехаєм Вануну.

З моменту проведення США першого ядерного випробування в 1945 році та вибуху американських бомб в Хіросімі та Нагасакі світовій спільноті стало зрозуміло, що з'явилася нова зброя із до того часу небаченим смертельним потенціалом. Радянський Союз, який не міг змиритися з набуттям Америкою статусу наддержави, особливо після здобутої перемоги у Другій світовій війні, провів в серпні 1949 року випробування власної бомби, яке дало початок ядерним перегонам.

Із проведенням ядерних випробувань Великою Британією, Францією та Китаєм кількість держав, що мали у своєму арсеналі ядерну зброю, збільшилася, і разом із розумінням наслідків використання такої зброї виникло розуміння необхідності контролю за її розповсюдженням. Договором про нерозповсюдження ядерної зброї від 1968 р. була зроблена спроба зафіксувати існуючий на той момент status quo та обмежити набуття ядерної зброї іншими країнами, проте станом на 2013 р. ще 4-м країнам вдалося отримати відповідні технології та, за деякими даними, навіть провести випробування.

За даними Стокгольмського інституту дослідження проблем світу (СІПРІ), станом на 2013 рік країни «ядерного клубу» тримали на бойовому чергуванні 4400 одиниць військової техніки, спроможних нести ядерні боєголовки, причому 2000 з них знаходилися у стані постійної підвищеної бойової готовності. Загальна кількість одиниць ядерної зброї складала 17279 одиниць [4].

Хоча всі учасники міжнародних відносин повністю усвідомлюють небезпеку використання ядерної зброї, вона, як наочно продемонстрував конфлікт між Україною та Росією, й досі залишається єдиним справжнім фактором стримування. Саме з таких міркувань робота щодо власної ядерної програми була розпочата урядом держави Ізраїль майже одразу після створення країни.

Рішення про створення власної ядерної зброї було прийняте в 1955 році, а після Суецької кризи восени 1956 р. програма почала стрімко розвиватися. До роботи над програмою активно залучалася допомога інших країн, в першу чергу Франції та США, які не лише допомагали підготувати для Ізраїлю фахівців, але й надали відповідне обладнання [1]. В 1960 році був запущений побудований американцями дослідний реактор в Нахаль Сорек потужністю 5 МВт на високозбагаченому урані. Протягом 1955-1960 рр. в американських національних лабораторіях пройшли підготовку 56 ізраїльських спеціалістів-ядерників [2]. Франція допомогла спроектувати та побудувати в 1966 р. реактор на важкій воді потужністю 26 МВт в Димоні. Крім того, Франція надавала сприяння у створенні в Димоні заводу з радіохімічної переробки опроміненого ядерного палива, спроможного видавати щорічно 20-40 кг плутонію збройної якості. З іншого боку, ізраїльські спеціалісти брали участь у створенні та проведенні південноафриканської ядерної програми та навіть випробуваннях у 1979 р. Існувала думка, що зазначені випробування були частиною саме ізраїльської ядерної програми [3].

До 1980 р. у Ізраїлю були в наявності практично всі «чутливі» технології. Сьогодні більшість експертів не мають сумнівів щодо існування ізраїльських ядерних сил, зокрема можливості запуску ракет з ядерними боєголовками з підводних човнів. Кількість боєприпасів експертами СІПРІ оцінюється в 80 одиниць, з них 50 боєголовок для ракет середньої дальності «Єрихон-2» та 30 бомб, готових до здійснення авіа бомбардування. В 2012 році також знову з'явилася думка, що Ізраїль, можливо, створив балістичні ракети, придатні до запуску з підводних човнів.

Нині у Ізраїля є всі компоненти «ядерної тріади» на базі носіїв подвійного призначення (тактичні літаки, мобільні ракетні комплекси та дизель-електричні підводні човни). Найбільша увага приділяється розвитку морського компоненту як такого, що має найбільшу життєздатність. З урахуванням малої території, питання ефективності та життєздатності збройних сил є для Ізраїлю надзвичайно важливим. Офіційною політикою керівництва країни десятиліття поспіль була тактика «ядерної невизначеності», за якої наявність ядерного арсеналу не отримувала ані підтвердження, ані заперечення. Вперше підозри про існування в Ізраїлі ядерної програми отримали майже офіційне підтвердження в жовтні 1986 року, коли в газеті «The Sunday Times of London» з'явилося інтерв'ю колишнього співробітника науково-дослідного центру в Дімоні Мордехая Вануну, в якому він розповів про створення ізраїльської ядерної зброї.

Хоча офіційно ядерна стратегія Ізраїлю ніколи не була оприлюднена, вона, природно, має існувати на урядовому рівні. На основі заяв, які робилися керівниками Держави Ізраїль, можна зробити висновки щодо деяких основних пунктів такої стратегії та місця ядерної зброї у національній концепції оборони та безпеки Ізраїлю (хоча така концепція не існує у вигляді конкретного документу на зразок «Стратегії національної безпеки України», в політичному істеблїшменті існують усні домовленості щодо основних параметрів розвитку безпекової та оборонної сфери):

- ядерний потенціал Ізраїлю в першу чергу покликаний примусити потенційних агресорів утриматись від нападу, оскільки сусідні країни мають геополітичні та демографічні переваги;
- ядерна зброя може бути використана Ізраїлем першим в разі збройного нападу на країну, якщо виникне загроза власне існуванню держави як такої;
- без кардинальної зміни загальновійськової ситуації в регіоні та світі на офіційному рівні продовжуватиметься політика «ядерної невизначеності»;
- Ізраїль вживатиме усіх зусиль з метою недопущення реальної можливості отримання потенційним супротивником ядерної зброї, причому навіть якщо це вимагатиме порушення норм міжнародного права (в цьому контексті можна пригадати ізраїльську атаку на реактор Озірак в Іраку влітку 1981 р. та в Сирії восени 2007 р., кібер-атаку на іранський реактор, яку також приписують Ізраїлю) [2].

Слід наголосити, що неофіційна ядерна доктрина Ізраїлю – так званий «довгий коридор» – передбачає можливість роззброєння за умови визнання сусідніми країнами права Ізраїлю на існування, відмови сусідніх держав від ядерних програм та ліквідації арсеналів зброї масового знищення в цих країнах [5]. В плані міжнародного співробітництва Ізраїль не демонструє бажання розкривати інформацію щодо своєї ядерної програми і вже багато років відмовляється приєднуватися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) в якості неядерної держави та допустити інспекторів Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ) на свої ядерні об'єкти.

Хоча в 1996 році уряд країни підписав Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань, документ досі не ратифікований.

В той же час держава протягом останніх двох років тісно співпрацювала в рамках ініціативи ООН під проводом фінського дипломата Яакко Лааява щодо встановлення регіонального діалогу з проблематики зброї масового знищення. Така поведінка ізраїльської сторони стала виграшним доводом під час переговорів із США щодо єгипетського проекту резолюції. Варто відмітити, що питання «без'ядерного Близького Сходу» може бути поновлене в 2020 році [6].

Найбільшою проблемою для Ізраїлю щодо ядерної програми в міжнародному контексті є вплив цього питання на відносини зі Сполученими Штатами. Вперше ядерна проблематика виникла у двосторонніх стосунках в 1960 році після публікації у «The New York Times» матеріалу щодо реактора в Дімоні. Тодішньому керівнику країни Д. Бен-Гуріону у відповідь на досить жорстку риторику США прийшлося дещо підняти завісу над програмою та повідомити про існування реактора, на якому здійснюються начебто виключно мирні дослідження. Його наступник Л. Ешколю, також у відповідь на тиск Вашингтону, навіть повідомив про готовність дати доступ до щойно відкритих потужностей американським спеціалістам, які працювали безпосередньо на уряд США.

Після цього в ізраїльському суспільстві певний час точилися внутрішні дискусії стосовно програми. Головним чином учасники дискусії побоювалися, що рішення Ізраїлю продовжити роботу над програмою може призвести до початку аналогічних ядерних програм арабськими сусідами, а переведення зтяжненого конфлікту у фазу ядерного протистояння було б зовсім не в національних інтересах ізраїльської держави. Противники програми наполягали, що єдиною можливістю забезпечити ядерну безпеку навколо Ізраїлю є заборона ядерних досліджень по всьому регіону. Вважаючи Близький Схід одним з найнестабільніших і найкорумпованіших регіонів у світі, вони вважали ізраїльську монополію лише тимчасовим явищем. Таким чином, навіть на рівні внутрішньополітичної дискусії обговорення ядерної програми залишилося засекреченим. Варто відмітити, що на початку роботи реактора в Дімоні ізраїльський істеблішмент вагався між збереженням ситуації «ядерної можливості» та переходом до власне виробництва зброї. Певний час це питання навіть було точкою зіткнення політичних амбіцій провідних політиків.

Поштовхом до просування ядерної програми стали події Шестиденної війни. В той час, як Єгипет зосередив величезні сили на ізраїльських кордонах та в Секторі Газа, «цивілізований світ» не поспішав вжити кроків для захисту Ізраїлю. Так, тодішня американська адміністрація всупереч колишнім обіцянкам не вжила очікуваних від неї заходів після блокування Єгиптом судноплавства по Тиранській протоці, а партнер у минулому та основний постачальник зброї – Франція – навіть ввела ембарго, щоб запобігти застосуванню Ізраїлем сили.

Перемога у Шестиденній війні та тимчасовий затишок на кордонах дав змогу Ізраїлю активно просуватися у напрямку створення ядерної зброї. Цей час співпав із завершенням Сполученими Штатами разом із СРСР підготовки до підписання Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Ізраїлю прийшлося шукати компроміс із США щодо власної ядерної програми у відповідь на тиск, який чинився Вашингтоном з метою домогтися приєднання Тель-Авіву до документа. З урахуванням внутрішньополітичних реалій, які склалися після Шестиденної війни (окуповані території, «палестинське питання») і змістили баланс політичних сил в ізраїльському суспільстві, прихильники ядерної програми мали змогу перетворити Ізраїль на «двоїсту державу», яку можна розглядати і як таку, що має ядерну зброю, і як таку, що її не має. Потенційні противники відтепер мали рахуватися із можливістю наявності у Ізраїлю бомби, проте на офіційному рівні жодних однозначних заяв з цього приводу не робилося.

Така ситуація інформаційного вакууму навколо ядерної проблеми в принципі зберігається й досі не тільки у внутрішньополітичному дискурсі, але й на міжнародній арені. Сусідні арабські країни не виступають із формальним визнанням Ізраїлю ядерною державою, що дозволяє їм уникати кроків до ескалації напруження та регіональних ядерних перегонів. З 1970-х років США також вважають за краще утримуватися від будь-яких офіційних заяв, оскільки визнання наявності в Ізраїлю ядерної зброї змусило б Вашингтон як головного адепта політики нерозповсюдження та роззброєння робити кроки, які навряд чи сприяли б стабільності та взаємній довірі. У свою чергу, на відміну від Індії та Пакистану, які рішуче відмовилися підписувати ДНЯЗ, ізраїльська політика «замовчування» грає країні на руку, оскільки не викликає непотрібного напруження у дво- та багатосторонніх відносинах.

Подібною до американської позиції «не питай і не кажи» дотримувався також і Радянський Союз, який не був зацікавлений, у випадку визнання наявності на Близькому Сході ядерної країни, сприяти розвитку ядерного потенціалу своїх регіональних союзників.

В лютому 2015 року Пентагон несподівано оприлюднив засекречені дані доповіді від 1987 року щодо ізраїльської ядерної програми [7]. Серед іншого, в доповіді стверджується, що в Ізраїлі велись розробки водневої бомби, а військові лабораторії обладнані не гірше за американські провідні заклади у сфері ядерної безпеки. В контексті переговорів щодо угоди з Іраном така «своєчасна» поява секретної доповіді нашоує на думку про активізацію в США лобі арабських інтересів. Загалом Ізраїль постійно на всіх міжнародних майданчиках завжди заявляв про неприйнятність наявності ядерної зброї в руках фанатиків-аятолл та акцентував увагу на продовженні існування ідеології знищення Ізраїлю серед його сусідів.

Водночас, окрім Ірану та в минулому Іраку і Сирії, всі близькосхідні країни начебто більш-менш влаштовує існуюча ситуація з ядерною програмою Ізраїлю. Навіть інформація М. Вануну, яка з'явилася у пресі, не спричинила істотного напруження. В контексті подій після «арабської весни», посилення

позицій фундаменталістських рухів та терористичних угруповань, можливо, для деяких арабських столиць існуюча «рівновага сил» навіть є досить привабливою.

На основі всього зазначеного вище можна зробити висновок, що в найближчій перспективі у Ізраїлю навряд чи з'являться стимули переглянути своє ставлення до ядерної зброї, оскільки незважаючи на геополітичні зрушення, більшість країн Близького Сходу займає позицію якщо не категоричного заперечення права Держави Ізраїль на існування, то як мінімум жорсткої відмови від контактів з нею. Мирний договір у Ізраїлю існує лише з Єгиптом (з 1979 р.) та Йорданією (з 1994 р.).

Сполучені Штати продовжуватимуть балансувати в цьому непростому питанні між необхідністю задоволення арабських партнерів, які дуже прагнуть офіційного визнання з боку Ізраїлю існування у нього ядерної зброї та небажанням відкривати «ящик Пандори» щодо власної участі у створенні цієї зброї. З одного боку, вони тиснуть на Ізраїль щодо більшої відкритості та готовності до співробітництва, з іншого – намагатимуться схилити до глибшої співпраці Іран як один з факторів умиротворення Ізраїлю. Будь-яких зобов'язуючих регіональних угод, які б запроваджували на Близькому Сході без'ядерний режим, найвірогідніше, розроблено не буде.

Скоріш за все, Ізраїль чинитиме спротив спробам встановлення на Близькому Сході міжнародного режиму «без'ядерного регіону», проте охоче співпрацюватиме в рамках ініціатив щодо нерозповсюдження ядерної зброї та контролю, зокрема з метою забезпечення міжнародного контролю за ядерними програмами в інших державах (передусім, Ірану). В той же час, на нашу думку, Ізраїлю варто розглянути і можливі дії в разі отримання Іраном або іншою країною регіону в кінцевому рахунку ядерної зброї з метою опрацювання можливих кроків щодо зменшення небезпеки перетворення ситуації на стан регіональних ядерних перегонів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Ядерное нераспространение: краткая энциклопедия. – М.: ПИР-Центр, 2009. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pircenter.org/tutorials/8-nuclear-non-proliferation>.
2. Есин В. Оружие последней надежды // Военно-промышленный курьер, № 41 (509), 23 октября 2013 г. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vpk-news.ru/articles/17884>.
3. Borger J. The truth about Israel's secret nuclear arsenal // The Guardian. – January 15, 2014.
4. Щорічний довідник СІПРІ – Oxford University Press, 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sipri.org/yearbook/2013>.
5. Lake E. Israel Thanks Obama for Keeping Its Nuclear «Secret» // Bloomberg View, May 26, 2015.
6. Israeli cooperation with nuclear ban treaty diplomats helped prevent bad outcome // The Jerusalem Post. – March 06, 2015.
7. Townsley E., Robinson C. Critical Technology Assesment in Israel and NATO Nations. – Institute for Defense Analyses, USA, 1987. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dod.mil/pubs/foi/Reading_Room/NCB/12-F-0405_15-F-1370_Critical_Technology_Assessment_In_Israel_And_NATO_Nations.pdf.

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ ТА ШЛЯХИ ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ

У статті досліджено основні історичні етапи становлення системи нерозповсюдження ядерної зброї. Проаналізовано сучасний стан справ в сфері ядерного нерозповсюдження та роззброєння, позиції України, Російської Федерації та Організації Об'єднаних Націй. Визначено ряд заходів, за допомогою яких можна зробити більш ефективним вирішення сучасних проблем в сфері нерозповсюдження ядерної зброї. Надано рекомендації щодо подальшого дослідження даної проблематики з метою більш ефективної практичної реалізації рішень в контексті ядерного нерозповсюдження.

Ключові слова: нерозповсюдження, роззброєння, ядерна зброя, заходи, протидія.

В статье исследованы основные исторические этапы становления системы нераспространения ядерного оружия. Проанализировано современное состояние дел в сфере ядерного нераспространения и разоружения, позиции Украины, Российской Федерации и Организации Объединенных Наций. Определены мероприятия, с помощью которых можно сделать более эффективным решение современных проблем в сфере нераспространения ядерного оружия. Разработаны рекомендации относительно дальнейшего исследования данной проблематики с целью более эффективной практической реализации решений в контексте ядерного нераспространения.

Ключевые слова: нераспространение, разоружение, ядерное оружие, мероприятия, противодействие.

It is investigated main historical stages of nuclear weapon non-proliferation system's formation in this article. It is analyzed modern conditions of affairs in the field of nuclear non-proliferation and disarmament, position of Ukraine, Russian Federation and the United Nations. It is defined a number of measures according to which more effective solution of modern problems in the field of nuclear weapon non-proliferation may be done. Recommendations were given according to following investigation of this problematic with an aim of more effective practical realization of decisions in the context of nuclear non-proliferation.

Keywords: non-proliferation, disarmament, nuclear weapon, measures, counteraction.

Основною проблемою, яку досліджує автор в даній статті, – є пошук можливих шляхів забезпечення нерозповсюдженням ядерної зброї. Дослідження даної проблеми допоможе вирішити такі завдання як посилення колективних дій в напрямку нерозповсюдження ядерної зброї, адаптація законодавства в даній сфері у відповідності до сучасної ситуації, підвищення рівня захищеності та безпеки в світі, та ряд інших.

Проблематика сучасних проблем нерозповсюдження ядерної зброї та шляхів її розв'язання була досліджена в роботах таких вітчизняних авторів як В. Василенко, С. Галака, Г. Перепелиця, О. Святун, Л. Чекаленко, Д. Чумак та ін. Серед зарубіжних автор виділяє наступних: М. Бунн, Ф. Барнабі, М. Каліновські, Р. Мозлі, Д. Олбрайт, Д. Фішер та ін. Також в даній статті автор використав в широкому обсязі нормативно правові документи та матеріали ЗМІ.

Основною метою даної статті є дослідження сучасних проблем нерозповсюдження ядерної зброї та шляхів її розв'язання.

Одним із найефективніших заходів міжнародної безпеки є роззброєння та обмеження озброєнь. Початок сучасним механізмам роззброєння було покладено резолюцією Генасамблеї ООН від 20.11.1959 р. «Про загальне і повне роззброєння» та Спільною заявою урядів СРСР та США 1961 р., які передбачали розпуск збройних сил, ліквідацію військових установ та зброї, припинення військового навчання та фінансування військових заходів. Зрозуміло, що подібні наміри не могли бути реалізовані ні у близькому, ні у більш віддаленому майбутньому, тому міжнародні процеси роззброєння пішли шляхом заборони та обмеження виробництва та використання окремих видів зброї, перш за все зброї масового знищення [13].

У більшості випадків такі заходи здійснюються на багатосторонньому та двосторонньому рівнях, хоча можливі і односторонні дії держав, спрямовані на роззброєння. Так, від ядерної зброї в односторонньому порядку відмовилися ПАР та Україна. Починаючи з 1984 р. у тісній співпраці з ООН діє Конференція з роззброєння, в рамках якої розробляються проекти міжнародних договорів з питань роззброєння та скорочення озброєнь.

Зараз існує значна кількість міжнародних угод щодо роззброєння, прийнятих на універсальному, регіональному та партикулярному рівнях, які стосуються як зброї масового знищення, так і звичайних видів озброєнь.

Одним із елементів сучасного механізму роззброєння є режим нерозповсюдження ядерної зброї встановлений Договором про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р. [8]. Цей договір містить систему зобов'язань, що перекривають будь-яку можливість ядерним державам передавати, а неядерним державам – отримувати ядерну зброю. Так, кожна держава, що має ядерну зброю, зобов'язується не передавати будь-кому ядерну зброю чи інші ядерні вибухові пристрої, а також контроль над такою зброєю або вибуховими пристроями ні прямо, ні посередньо, так само як і ніяким способом не допомагати, не заохочувати і не спонукати будь-яку державу, що не має ядерної зброї, до виробництва або здобуття будь-яким іншим способом ядерної зброї чи інших ядерних вибухових пристроїв, а також контролю над такою зброєю або вибуховими пристроями. З іншого боку, будь-яка держава, що не має ядерної зброї, зобов'язується не приймати передачі від кого б то не було ядерної зброї чи інших ядерних вибухових пристроїв, а також контролю над такою зброєю або вибуховими пристроями ні прямо, ні посередньо; не виробляти та не здобувати у будь-який інший спосіб ядерну зброю чи інші ядерні вибухові пристрої, так само як і не добиватися і не приймати будь-якої допомоги у виробництві ядерної зброї або інших ядерних вибухових пристроїв. В той же час цей Договір стосується нерозповсюдження виключно ядерної зброї і жодним чином не обмежує невід'ємне право будь-якої держави розвивати дослідження, виробництво та використання ядерної енергії в мирних цілях.

З метою подальшого загального роззброєння низкою міжнародних договорів створюються без'ядерні зони, тобто території, що можуть перебувати як під юрисдикцією держав-учасниць, так і під міжнародною юрисдикцією, і на яких забороняється розміщення, випробування, використання та захоронення ядерної зброї. Зараз існують такі без'ядерні зони:

- Антарктика, тобто континент Антарктида та усі простори південніше 60-ї паралелі південної широти (Договір про Антарктику 1959 р.) [7];

- космічний простір, в т.ч. Місяць та інші небесні тіла (Договір про принципи діяльності держав стосовно дослідження та використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла 1967 р.) [9];

- дно морів, океанів та його надра за межами 12-мильної зони, що відраховується від тих же ліній, що і ширина територіального моря (Договір про заборону розміщення на дні морів і океанів та в його надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення 1971 р.) [4];

- Латинська Америка (Договір Тлателолко 1967 р.) [15];

- південна частина Тихого океану (Договір Раротонга 1985 р.) [1];

- Південно-Східна Азія (Бангкокський договір 1995 р.) [5];

- Африка (Договір Пеліндаба 1996 р.) [6].

Останні чотири договори поширюються лише на території, що знаходяться під юрисдикцією відповідних держав – сухопутні простори, внутрішні води та води територіальних морів, води архіпелагів та повітряні простори над ними, морське дно та його надра, а Бангкокський договір – також і на континентальний шельф та виключні економічні зони. За цими договорами державам-учасницям забороняється володіти, розробляти, виготовляти, купувати, розміщувати, перевозити чи випробувати ядерну зброю, здійснювати викиди радіоактивних відходів, а також дозволяти здійснювати ці дії в межах своїх територій іншим державам. Важливим елементом цих договорів є гарантії безпеки, надані ядерними державами неядерним.

Низка договорів присвячена обмеженню та забороні проведення випробувань ядерної та інших видів зброї масового знищення.

Так, у 1963 р. було підписано Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, у космічному просторі та під водою. Цей Договір встановлює заборону ядерних випробувань та інших ядерних вибухів у атмосфері, за її межами, в т.ч. у космічному просторі, під водою, включаючи територіальне море та відкрите море, а також у будь-якому іншому середовищі, якщо це викликає випадання радіоактивних опадів за межами територіальних кордонів держави, під юрисдикцією якої здійснюється такий вибух [3]. Зараз учасниками цього договору є більше, ніж 140 держав світу, в т.ч. і Україна як правонаступниця СРСР.

Новна заборона ядерних випробувань чи будь-яких інших ядерних вибухів незалежно від середовища, передбачена Договором про всеосяжну заборону ядерних випробувань 1996 р. [2]. Цей Договір поки що не набрав

чинності, оскільки для цього необхідна його ратифікація усіма сорока чотирма державами, які мають ядерні технології і зазначені у Додатку 2 до нього. Україна ратифікувала цей Договір у листопаді 2000 р.

Крім обмеження ядерної зброї, сучасне міжнародне право містить і повну заборону окремих видів зброї масового знищення. Зокрема, більше 150 держав, в т.ч. і Україна, є учасниками Конвенції про заборону розробки, виробництва та нагромадження запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення 1972 р. Кожна держава-учасниця цієї Конвенції зобов'язана ніколи і ні за яких обставин не розробляти, не виробляти, не накопичувати, не придбавати і не зберігати мікробіологічні чи інші біологічні агенти та токсини, а також зброю, обладнання та засоби доставки, призначені для їх використання у ворожих цілях чи збройних конфліктах [11]. Усі вказані об'єкти мають бути знищені або переведені для мирного використання.

На двосторонньому рівні, перш за все між США та СРСР, а згодом – Росією, було укладено низку угод про скорочення стратегічних озброєнь. Серед таких найважливішими є:

- Договір між СРСР та США про обмеження систем протиракетної оборони (Договір по ПРО) 1972 р. Цим Договором передбачалося залишити у кожній країні по два райони ПРО, однак згодом Додатковим протоколом 1974 р. було прийнято рішення про залишення ще по одному району ПРО радіусом 150 км. Зараз США проводять розробку нової системи ПРО, чим фактично припинили виконання Договору 1972 р.;

- Тимчасова угода між СРСР та США про деякі заходи у галузі обмеження стратегічних наступальних озброєнь 1972 р. (Угода по ОСО-1), якою було введено обмеження щодо пускових стратегічних ракет, як стаціонарних, так і таких, що базуються на підводних човнах;

- Договір між СРСР та США про скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь 1979 р. (Договір по ОСО-2) став продовженням ОСВ-1 і встановив обмеження загальною кількістю 2400 одиниць пускових установок міжконтинентальних балістичних ракет (МБР), балістичних ракет підводних човнів (БРПЧ), важких бомбардувальників та балістичних ракет класу «повітря-земля» (БРПЗ). Цей договір в силу не вступив, але фактично виконувався сторонами до 1986 р.;

- Договір між СРСР та США про скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь 1991 р. (Договір по СНО-1) передбачає обмеження МБР, БРПЧ та БРПЗ загальною кількістю 15140 одиниць. Договір ратифіковано США та Україною, але чинності він не набув через відмову Росії визнати для себе його обов'язковість.

- Договір між Росією та США про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь 1993 р. (Договір по СНО-2) передбачає повну ліквідацію Росією шахтних пускових установок та важких МБР. Росією цей Договір не ратифіковано.

- Договір між СРСР та США про ліквідацію їх ракет середньої дальності і меншої дальності 1987 р. (Договір по РСМД). Умови цього договору було повністю виконано і США, і СРСР, але РСМД залишилися на озброєнні союзників США по НАТО.

Нові принципи роззброєння передбачені Договором про звичайні збройні сили в Європі 1990 р. та додатковими Умовами та Протоколами до нього. Зокрема, відповідно до них, в межах визначених Договором районів застосування сумарна кількість видів зброї не повинна перевищувати: 20 тис. бойових танків, 30 тис. бойових броньованих машин, 20 тис. артилерійських одиниць, 6 тис. бойових літаків та 2 тис. ударних гелікоптерів. Крім того, введено низку обмежень щодо тоннажу, калібру та деяких інших ознак зброї. Дія цього Договору на морські збройні сили не поширюється. 14 липня 2007 р. Росія заявила про зупинення своєї участі у цьому Договорі і висловила пропозицію щодо розробки нової редакції договору.

Сучасний етап розвитку міжнародного контролю над нерозповсюдженням ядерної зброї характеризується посиленням уваги з боку світової спільноти до проблеми ефективності контролю, а також до шляхів та можливостей її підвищення. Така постановка питання викликана тим, що в останні десятиліття були виявлені факти приховування створення та розвитку військових ядерних програм. Так, під час війни у Перській Затоці 1991 року в Іраку, була виявлена підпільна програма з виробництва ядерної зброї; в Ірані – ведення робіт по створенню зброї масового ураження, в ПАР було створено ядерну зброю, в КНДР ведеться незаявлена військова ядерна діяльність. Центральна роль у здійсненні контролю в галузі нерозповсюдження ядерної зброї належить Міжнародному агентству з атомної енергії (МАГАТЕ), тому саме до діяльності Агентства – її сильним та слабким сторонам – привернуто увагу різного статусу і рівня значимості установ, відомств, науково-вишукувальних формувань практично всіх держав-членів Організації. На нинішньому етапі подальші заходи щодо посилення та вдосконалення контролю та розширення сфери його застосування виробляються як у рамках самого МАГАТЕ, так й у взаємодії із згаданими вище інститутами.

На сьогоднішній день, проблематика нерозповсюдження ядерної зброї, не дивлячись на те, що багато науковців вважають її історичним реліктом, залишається актуальною. На відміну від ХХ, в ХХІ ст. вона позиціонує себе, більшою мірою, як засіб тиску, примусу, шантажу та маніпулювання.

Яскравим прикладом цього є плани Російської Федерації, розмістити ядерні озброєння в анексованому Криму. Про це неодноразово наголошувалось з боку російського керівництва, але потрібно враховувати ту обставину, що такі плани напругу суперечать міжнародним зобов'язанням Росії. В останнє така заява була зроблена 11 березня 2015 р. директором департаменту з питань нерозповсюдження та контролю над озброєннями МЗС РФ М. Ульяновим.

Такі дії з боку Росії викликають занепокоєння не тільки у світової спільноти, але і в Україні. 13 травня 2015 р. Міністр закордонних справ

України П. Клімкін після засідання Комісії «Україна – НАТО» в Туреччині заявив, що міжнародна спільнота має рішуче відреагувати на будь-які спроби або підготовку Росією до розміщення ядерної зброї в Криму [10]. Він також зауважив на тому, що такі дії з боку Російської Федерації порушують норми Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Відповідна реакція на такі дії була продемонстрована і з боку Північноатлантичного Альянсу, який виявив занепокоєння щодо можливого розміщення Російською Федерацією ядерного озброєння в Криму. Генеральний секретар НАТО Й. Столтенберг у ході підсумкової прес-конференції в рамках засідання Комісії «Україна – НАТО» зробив акцент на тому, що в НАТО занепокоєні зусиллями Росії щодо планів подальшого збільшення військ в чорноморському регіоні, що потенційно матиме подальші наслідки для стабільності в регіоні [14].

Важливим кроком на шляху укріплення співробітництва в сфері нерозповсюдження ядерної зброї в світі стало проведення в 2015 р. Конференції держав-учасниць Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Ця Конференція проходила в Центральних установах Організації Об'єднаних Націй в Нью-Йорку з 27 квітня по 22 травня. Головою цієї Конференції призначено посла Т. Ферухі (Алжир). На цій Конференції передбачалось розглянути ряд ключових питань, в тому числі надання Договору про нерозповсюдження ядерної зброї універсального характеру; ядерне роззброєння, включаючи конкретні практичні заходи; ядерне нерозповсюдження, включаючи заохочення та зміцнення гарантій, заходи по досягненню прогресу у мирному використанні ядерної енергії та забезпеченню ядерної безпеки; регіональне роззброєння та нерозповсюдження; виконання резолюції 1995 року по Близькому Сходу; заходи, що стосуються питання про вихід з Договору; заходи з подальшого посилення оглядового процесу та шляхи заохочення взаємодії із громадським суспільством щодо укріплення норм, встановлених ДНЯЗ, а також у сприянні просвіти в галузі роззброєння [12].

Важливою обставиною в цьому відношенні стала участь української делегації на цій Конференції. Під час свого виступу, Голова делегації, Міністр закордонних справ України П. Клімкін заявив про те, що менш ніж за рік Росія перетворила Крим із процвітаючого морського курорту на сучасну військову базу, готову для розгортання ядерної зброї. Враховуючи стратегічне розташування Криму в регіоні, Україна не може виключити розгортання ядерних сил Російської Федерації на території Автономної Республіки Крим. Це є серйозним викликом чинному режиму нерозповсюдження, і це питання має вирішуватися міжнародним співтовариством [17]. Цими словами він зробив спробу привернути увагу світової спільноти не тільки до питання подальшого розповсюдження ядерної зброї, але і до того, що ядерна зброя залишається актуальним засобом реалізації національних інтересів силовим шляхом.

Протилежної думки дотримується директор департаменту з питань нерозповсюдження та контролю над озброєннями МЗС Росії М. Ульянов. В

рамках свого виступу на Конференції, він зауважив на тому, що дії США, за певних обставин, можуть підштовхнути Росію до того, що вона почне нарощувати арсенали ядерної зброї: в основі озвученої США пропозиції про скорочення кількості розгорнутих боезарядів на третину лежить розуміння того, що вони зможуть захистити себе і союзників навіть при таких знижених рівнях [16]. Протилежна позиція Росії дає підстави стверджувати, що ядерний чинник в її зовнішній політиці позиціонує себе не тільки як засіб тиску чи залякування, але і в тій якості, що в перспективі, він може виступити як прямий, реальний силовий військовий засіб. Це негативним чином впливатиме на подальший розвиток відносин Росії з Україною, а також зі світовою спільнотою. В такому випадку це також посилюватиме і геополітичні розбіжності та протиріччя.

Підсумовуючи вищевикладене, автор робить висновок про те, що ядерна зброя залишається актуальним інструментом та засобом впливу, тиску, шантажу, погрози та залякування з боку тих держав, які нею володіють. Якщо більшість держав, в яких є в наявності ядерна зброя, можна вважати «спокійними», за рахунок того, що вони не використовують її у вищенаведених якостях, тим більше за прямим призначенням, то Росія є з цього переліку виключенням. Останні дії та заяви її керівництва свідчать про те, що приєднуватись до процесу ядерного роззброєння вона не збирається. Причини та мотиви цього є очевидними – подальше посилення свого геополітичного та військового впливу в регіональному та глобальному вимірах, а також нарощування військового потенціалу.

В контексті такої ситуації, актуальним і необхідним видається: посилення колективних дій, заходів та контролю за процесом нерозповсюдження ядерної зброї від локального до глобального рівня; перегляд, адаптація та оновлення національного і міжнародного законодавства в сфері нерозповсюдження ядерної зброї, розробка та впровадження сучасних механізмів і підходів щодо розширення компетенцій і функцій національних, регіональних та міжнародних інституцій, установ і організацій, які займаються проблематикою ядерного нерозповсюдження. Такі дії в майбутньому нададуть можливість більш якісно, ефективно і надійно забезпечувати процес нерозповсюдження ядерної зброї.

Що стосується перспектив подальших розвідок, то автор вважає необхідним збільшення чисельності досліджень різного роду в контексті вищезазначеної проблематики. Це надасть можливість детальніше розібратись із усіма тонкощами сучасного процесу ядерного нерозповсюдження та роззброєння. Корисним в цьому відношенні, буде, також, залучення урядових, неурядових і громадських установ для більш ефективної практичної реалізації рішень в цьому напрямі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Договор о безъядерной зоне в южной части Тихого океана // Законодательство России BestPravo.ru. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://russia.bestpravo.ru/fed1991/data02/tex13780.htm>.
2. Договор о всеобъемлющем запрещении ядерных испытаний // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_372.
3. Договор о запрещении испытаний ядерного оружия в атмосфере, в космическом пространстве и под водой // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_376.
4. Договор о запрещении размещения на дне морей и океанов и в его недрах ядерного оружия и других видов оружия массового уничтожения // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_385.
5. Договор о зоне, свободной от ядерного оружия, в Юго-Восточной Азии // Официальный веб-сайт Организации Объединенных Наций. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/bangkok.shtml.
6. Договор о создании в Африке зоны, свободной от ядерного оружия (Договор Пелиндаба) // Научно-просветительский журнал «Скеписис». – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://hirosima.scepsis.ru/documents/doc21_2.html.
7. Договір про Антарктику // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_224.
8. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 р. // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_098.
9. Договір про принципи діяльності держав стосовно дослідження та використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_480.
10. Клімкін: розміщення Росією ядерної зброї в Криму буде суперечити її міжнародним зобов'язанням // 5 канал. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.5.ua/okupaciya-krimy/Klimkin-rozmishchennia-Rosiiei-iadernoi-zbroi-v-Krymu-bude-superechyty-ii-mizhnarodnym-zoboviazanniam-80161.html#>.
11. Конвенція про заборону розробки, виробництва та нагромадження запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення // ipLex. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://nra.iplex.com.ua/doc.php?code=995_054.
12. Конференция 2015 года по рассмотрению действия Договора о нераспространении ядерного оружия (ДНЯО) 27 апреля – 22 мая 2015 г. // Официальный веб-сайт Организации Объединенных Наций. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/ru/conf/npt/2015/>.
13. Міжнародно-правове регулювання роззброєння та скорочення озброєнь // Український юридичний портал JURE. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://jure.in.ua/tema-11-pravo-mizhnarodnoyi-bezpeky/#more-39>.
14. НАТО занепокоєне можливим розміщенням Росією ядерної зброї в Криму – Столтенберг // 5 канал. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.5.ua/okupaciya-krimy/NATO-zanepokoiene-mozhlyvym-rozmishchenniam-Rosiiei-iadernoi-zbroi-v-Krymu--Stoltenberh-80148.html>.
15. Резолюция 60/50, принятая Генеральной Ассамблеей Организации Объединенных Наций. «Укрепление режима, установленного в Договоре о запрещении ядерного оружия в Латинской Америке и Карибском бассейне (Договор Тлателолко)» // Офіційний веб-

портал Верховної Ради України. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_d99.

16. Росія погрожує нарощувати свої арсенали ядерної зброї // INSIDER. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.theinsider.ua/politics/55584fd0c7bf7/>.

17. Україна залишається вірною положенням Договору про нерозповсюдження ядерної зброї – Клімкін / Інтерфакс-Україна. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.interfax.com.ua/news/general/263624.html>.

Державна установа «ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАН УКРАЇНИ»

ЧАСТИНА III

ЦИВІЛЬНІ ТА ВІЙСЬКОВІ ВИКЛИКИ ЯДЕРНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

УДК 327.5+327.8

Лоссовський І.Є.

БУДАПЕШТСЬКІ «ГАРАНТІЇ» УКРАЇНИ ЯК ФАКТОР ЕРОЗІЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕЖИМУ НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ

Розглянуто гарантії, надані Україні в рамках Будапештського меморандуму 1994р. ядерними державами – постійними членами ради Безпеки ООН у зв'язку з добровільною відмовою від ядерної зброї та приєднанням до ДНЯЗ в якості без'ядерної держави. Відзначено негативний вплив провалу Будапештських гарантій/запевнень на стабільність глобального міжнародно-правового режиму нерозповсюдження ядерної зброї.

Ключові слова: ДНЯЗ, ядерні держави, Будапештський меморандум, безпекові гарантії/запевнення, режим нерозповсюдження ядерної зброї.

Рассмотрены гарантии, предоставленные Украине в рамках Будапештского меморандума 1994г. ядерными государствами – постоянными членами Совета Безопасности ООН в связи с добровольным отказом от ядерного оружия и присоединением к ДНЯО в качестве безъядерного государства. Отмечено негативное влияние провала Будапештских гарантий/заверений на стабильность глобального международно-правового режима нераспространения ядерного оружия.

Ключевые слова: ДНЯО, ядерные государства, Будапештский меморандум, гарантии/заверения безопасности, режим нераспространения ядерного оружия.

Considered guarantees provided to Ukraine under the 1994 Budapest Memorandum by nuclear powers – permanent members of the UN Security Council in connection with the voluntary abandonment of nuclear weapons and joining the NPT as non-nuclear weapon state. Noted the negative impact of the failure of Budapest guarantees/assurances on the stability of the global international legal regime of nuclear nonproliferation.

Keywords: NPT, nuclear powers, Budapest Memorandum, security guarantees/assurances, nuclear non-proliferation regime.

5 грудня 2014 р. відзначалася 20 річниця укладення лідерами України, Великої Британії, Росії і США (Л. Кучмою, Дж. Мейджером, Б. Єльциним, Б. Клінтоном) Будапештського меморандуму 1994 р. «Про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї» (ДНЯЗ, 1968 р.). Дві інші ядерні держави та постійні члени Ради Безпеки ООН – Китай і Франція офіційно висловили аналогічні гарантії Україні у формі відповідних заяв (Заява Уряду КНР 04.12.1994 р. і Декларація Франції з супровідним листом Президента Ф. Міттерана 05.12.1994 р.), хоча формально і не підписували Меморандум. Головна відмінність цих заяв від змісту Меморандуму полягає у відсутності пункту про обов'язкове проведення

консультацій у разі виникнення ситуацій, які стосуються цих зобов'язань. Україна, зі свого боку, зобов'язувалась вивести всю ядерну зброю з території країни. При цьому, тактичну ядерну зброю було виведено ще в 1992 р., а весь процес ядерного роззброєння завершився у 1996 р., при цьому останню шахтну пускову установку міжконтинентальних ракет РС-22 (SS-24) було знищено у 2001 р. [1; 2].

2014 р. – «ювілейний» для Меморандуму рік став роком російської агресії [3], колапсу та руйнації міжнародних «гарантій»/«запевнень», закладених у цьому міжнародно-правовому документі. Серед цих гарантій/зобов'язань є такі: поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони України; утримуватися від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності та політичної незалежності України і що ніякі озброєння ніколи не будуть використані проти неї окрім випадків самооборони; утримуватися від економічного примусу тощо. Ці міжнародні гарантії були зруйновані Росією в кінці лютого – березні 2014 р. військовою анексією Кримського півострова. Що стосується інших Будапештських «гарантерів», то вони формально не порушуючи своїх зобов'язань, не змогли протидіяти та упередити російську агресію.

Те, що Росія не збирається дотримуватися своїх зобов'язань поважати територіальну цілісність та непорушність кордонів України стало зрозумілим ще в кінці 2003 р. у зв'язку з подіями навколо української коси Тузла в Керченській протоці. Саме після цих подій на повний голос почали звучати пропозиції окремих політиків про поновлення Україною ядерного статусу. Хоча порушувала Будапештський меморандум Росія ще й раніше, коли здійснювала економічний тиск на Україну, зокрема, щодо поставок енергоносіїв, введення необґрунтованих обмежень на український експорт окремих видів сільськогосподарської та іншої продукції.

У 2009 р. напередодні 15-ї річниці Будапештського меморандуму в українському парламенті та експертному середовищі відбувалася дискусія щодо необхідності його ратифікації, надання йому статусу «політико-правового документу» або прийняття іншого документу «зобов'язуючого характеру щодо гарантування безпеки України». На думку тодішнього Голови ВРУ В. Литвина, такий документ міг би зняти гостроту проблеми щодо участі України в НАТО. Колишній Секретар РНБОУ, провідний фахівець у сфері безпеки та стратегічних озброєнь В. Горбулін наполягав на необхідності трансформування Будапештського меморандуму у багатосторонній юридично зобов'язуючий міжнародний договір [4]. В той же час тодішній Президент України В. Ющенко висловлювався за необхідність укладення Україною двосторонніх договорів з країнами-гарантами на заміну Будапештського меморандуму, подібних Хартії Україна – США про стратегічне партнерство від 19 грудня 2008 р.

У березні 2010 р. було оприлюднене звернення ВРУ до ядерних держав із закликом щодо зміцнення гарантій безпеки Україні, яка добровільно відмовилась від ядерної зброї. У зв'язку з 15-ю річницею Меморандуму мала

місце також офіційна дипломатична переписка України на вищому рівні з країнами гарантами, які, насамперед Росія і США, висловлювали в той час готовність підтвердити та посилити зазначені гарантії. На жаль, такі пропозиції та запевнення не були реалізовані у практичній площині і не пішли далі загально політичних заяв, намірів та теоретичних дискусій.

Як свідчать українські учасники переговорів з підготовки тексту Меморандуму, стратегія української делегації полягала в тому, щоб кінцевий текст носив юридично-зобов'язуючий характер. Водночас, стратегія партнерів полягала в наголосі на політичному характері гарантій. В результаті був досягнутий компромісний варіант – міжнародно-правова домовленість, яка фіксує реальні політико-правові гарантії незалежності, суверенітету і територіальної цілісності України та встановлює спеціальний механізм їх дипломатичного захисту у разі їх порушення.

Про певну слабкість гарантій, які надавались Україні ядерними державами може свідчити те, що в англійському тексті Меморандуму було використано термін «security assurances» (безпекові запевнення), що є дещо слабший за термін «security guarantees» (безпекові гарантії) [1]. Прикметно, що в російськомовному тексті Меморандуму, як і в українськомовному використовується термін «гарантии безопасности».

За словами одного з американських учасників переговорного процесу з підготовки Меморандуму, колишнього Посла США в Україні, а нині політолога-науковця С. Пфайфера, під час переговорів дискусійним питанням було, який термін вжити «guarantees» чи «assurances», оскільки перший термін використовувався для надання гарантій членам НАТО, що передбачає військові зобов'язання. Але на той час американська адміністрація не була готова надавати Україні будь-які військові зобов'язання, тим більше, було зрозуміло, що Сенат не забезпечить можливість ратифікації договору з такими жорсткими зобов'язаннями. За твердженням С. Пайфера, Меморандум планувався як політична угода і передбачав «конкретно не визначені запевнення, але не військові гарантії». Водночас, учасники Меморандуму мають чіткі зобов'язання реагувати, навіть, якщо і не зобов'язані застосовувати військову силу. Відсутність жорсткої реакції Заходу на російську агресію, на думку американського дипломата, дискредитує західні безпекові гарантії та негативно впливає на стабільність режиму нерозповсюдження. Аналогічну позицію розділяє і низка інших західних дослідників.

З весни 2014 р., з початку російської агресії [3] та анексії Криму, з російського боку озвучуються «аргументи» політиків і навіть окремих науковців – фахівців з міжнародного права та міжнародних відносин з метою «виправдання» агресивних дій В. Путіна. Висловлюється думка, що оскільки Будапештський меморандум не був ратифікований жодною із сторін-підписантів, документ «не пройшов процес надання йому юридичної сили через відповідні парламентські процедури», що надає Росії «реальну правову

відмовку». Вона нібито не має відповідних зобов'язань, а сам Меморандум можна вважати юридично нікчемним.

Така «аргументація» не витримує серйозної професійної критики, оскільки, по-перше, в прикінцевих положеннях цього документа значиться, що: «Цей меморандум набуває чинності з моменту підписання» і тому не потребує ратифікації. Крім того, як відомо, порядок укладення, виконання та припинення міжнародних договорів Росії визначається Федеральним законом про міжнародні договори РФ від 16.06.1995 р. Цей Закон застосовується до всіх міжнародних договорів Росії незалежно від їх найменування: договір, угода, конвенція, протокол, інші види та найменування договорів (стаття 1 Закону). Відповідно до статті 6 Закону, згода РФ на обов'язковість для неї міжнародного договору може виражатися шляхом: підписання договору, обміну документами, ратифікації, затвердження, ухвалення, приєднання до договору, застосування будь-якого іншого способу висловлення згоди, про який домовились сторони. Така норма згаданого Закону повністю відповідає положенням Віденської конвенції про право міжнародних договорів (підписана у Відні у 1969 р. та вступила в силу у 1980 р.). Таким чином, ратифікація є лише одним з багатьох способів надання згоди на обов'язковість виконання міжнародного договору, а якщо в документі зазначається, що він набуває чинності з моменту його підписання, то, очевидно, він не потребує жодної іншої згоди на свою обов'язковість. Тим більше, що стаття 24 зазначеного Закону визначає, що: «міжнародні договори вступають в силу для РФ... в порядку і терміни, передбачені в договорі або узгоджені між сторонами». Аналогічна норма визначена і в Віденській конвенції про право міжнародних договорів.

Хоча в статті 15 згаданого Закону РФ відзначається, що міжнародні договори Росії з питань роззброєння чи міжнародного контролю над озброєннями, забезпечення міжнародного миру та безпеки, яким можна вважати Будапештський меморандум, і потребують ратифікації, але оскільки останній був підписаний раніше, ніж Федеральний закон про міжнародні договори РФ набув чинності, то зазначена норма не поширюється на Меморандум. Відповідно до п. 1(а) статті 2 згаданої Віденської конвенції, поняття «міжнародний договір» визначається як: «...міжнародна домовленість, укладена між державами у письмовій формі, яка регулюється міжнародним правом, незалежно від її конкретного найменування». Таким чином, Будапештський меморандум є міжнародним договором РФ, обов'язковим для її виконання.

Важливим міжнародно-правовим підтвердженням/доказом чинності та обов'язковості для виконання сторонами (в т.ч. для Росії) Будапештського меморандуму, окрім інших вищенаведених, є два таких офіційних документа ООН: 1) документ ГА і РБ ООН А/49/765*S/1994/1399* від 19 грудня 1994 р. у формі листа постійних представників України, Великої Британії, РФ і США при ООН (А. Зленко, Д. Ханнай, С. Лавров і М. Олбрайт) на адресу 59-ї сесії ГА з проханням розповсюдити текст Будапештського меморандуму в якості

офіційного документа Генеральної Асамблеї і Ради Безпеки ООН; 2) документ постійно діючої Конференції ООН з роззброєння CD/1285 від 21 грудня 1994 р. у формі листа постійних представників зазначених чотирьох держав на цій Конференції з проханням реєстрації Будапештського меморандуму та супровідного листа «в якості офіційних документів Конференції з роззброєння та їх розповсюдження серед всіх держав, що беруть участь у роботі Конференції».

Важливо також відзначити, що відповідно до статті 6 Закону України «Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 р.», ухваленого 16 листопада 1994 р., «Цей Закон набирає чинності після надання Україні ядерними державами гарантій безпеки, оформлених шляхом підписання відповідного міжнародно-правового документа». Таким чином, якщо Будапештський меморандум не є тим документом, що надає Україні гарантії безпеки, тобто є «юридично нікчемним», як того хотіли би деякі російські «теоретики», то це значило б, що Україна не є стороною ДНЯЗ в якості неядерної країни і має право на власну ядерну зброю.

Агресивні дії Росії проти України стали порушенням не лише Будапештського меморандуму, але й довгої низки інших принципово-важливих міжнародно-правових актів, серед яких: Статут ООН; Хельсінкський Заключний акт 1975 р. та десяток інших основоположних документів ОБСЄ; Угода про створення СНД від 8 грудня 1991 р.; Тристороння заява щодо гарантій безпеки Україні Президентів США, РФ та України від 14 січня 1994 р.; рамковий Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Російською Федерацією від 1997 р.; інші українсько-російські двосторонні домовленості; ДНЯЗ та інші міжнародні документи. Серйозні гарантії містяться також в Хартії Україна – США про стратегічне партнерство від 19 грудня 2008 р.; 4 грудня 2009 р. у Спільній заяві Президентів Росії і США було також підтверджено позицію щодо незмінності гарантій, зафіксованих у Будапештському меморандумі. Такі гарантії з боку РФ неодноразово підтверджувалися в офіційних заявах керівництва МЗС цієї країни, зокрема у квітні 2010 р.

Відвертим знушенням над принципами міжнародного права та світовою демократичною спільнотою є «пояснення» Росією своїх агресивних дій в Україні. Спочатку, 4 березня 2014 р. Президент В.Путін у притаманному йому стилі заявив, що якщо погодитись, що в лютому 2014 р. в Україні відбулася революція, то тоді слід вважати, що на її території виникла нова держава, щодо якої Росія не підписувала жодних зобов'язуючих документів. За аналогічною логікою, тим більше слід вважати, що оскільки Росія – це є інша держава у порівнянні з СРСР (сформувалась в результаті революційних процесів розвалу Радянського Союзу), то й вона ніяким чином не може претендувати ані на територію Східної Пруссії (Калінінградська область), ані на Північні території Японії (південно-курульські острови Ітуруп, Кунашир,

Шикотан, Хабомай), ані на території частини Ленінградської області і Карелії, які відійшли до СРСР в результаті радянсько-фінської війни 1939-1940 років).

19 березня 2014 р. МЗС Росії в такій же зухвалій формі «спростувало» свою причетність до порушень умов Будапештського меморандуму та звинуватило у цьому ж США, ЄС та нову українську владу, які нібито самі діяли «проти політичної незалежності та суверенітету України в порушення зобов'язань за Будапештським меморандумом». На початку квітня було цинічно заявлено, що «Росія не брала на себе зобов'язання примушувати частину України залишатися в її складі проти волі місцевого населення, а положення Будапештського меморандуму не поширюються на обставини, що стали наслідком дій внутрішньо-політичних чи соціально-економічних факторів».

Абсолютно лицемірними є також твердження МЗС РФ про те, що: «втрата Україною територіальної цілісності стала результатом складних внутрішніх процесів, до яких Росія та її зобов'язання за Будапештським меморандумом не мають жодного відношення» [5].

18 вересня 2014 р. Президент України П. Порошенко під час свого виступу на спільному засіданні Палати представників і Сенату Конгресу США заявив, що агресивні дії Росії «фактично зруйнували післявоєнну міжнародну систему стримувань і противаг». Відзначено провал міжнародних гарантій і запевнень у безпеці, які були гарантовані Україні. Це фактично означає «ерозію міжнародних домовленостей», що жодні угоди та договори не можуть забезпечити світовий порядок. При цьому, американським парламентаріям було нагадано про зобов'язання США захищати територіальну цілісність України та висловлено сподівання щодо дотримання цих обіцянок [6].

Деякі американські аналітики у зв'язку з порушенням Будапештських гарантій висловлювались за направлення сил НАТО в Україну, а також застосування статті 4 Вашингтонського договору, яка передбачає проведення консультацій країн-членів у разі наявності загрози їх безпеці та територіальній цілісності.

Важливим механізмом гарантування глобальної міжнародної безпеки є міжнародно-правові режими нерозповсюдження зброї масового знищення (ядерної, хімічної та бактеріологічної). Наріжним каменем міжнародно-правової системи нерозповсюдження ядерної зброї є ДНЯЗ, сторонами якого є більшість країн світу, за виключенням Ізраїлю, Індії, Північної Кореї (КНДР) і Пакистану – держав, які фактично володіють ядерною зброєю, хоча й офіційно не визнані «ядерними» [7]. Гарантії, що надавались Будапештським меморандумом, були принциповою умовою приєднання України до ДНЯЗ в якості «неядерної» країни. Провал цих гарантій негативно впливатиме на переговірні процеси з врегулювання існуючих у світі проблем нерозповсюдження, серед яких, насамперед, такі найбільш резонансні, як Корейська та Іранська ядерні проблеми.

Возпад СРСР та глобальної біполярної системи на початку 1990-х років послабив міжнародні позиції Північної Кореї, що було сприйнято її

тоталітарним керівництвом, як загроза існуванню режиму. Це активізувало зусилля з реалізації програми створення «зброї ядерного стримування». У 2003 р. під міжнародним тиском почалися «Шестисторонні переговори» з врегулювання Корейської ядерної проблеми за участі КНДР, Південної Кореї, США, Китаю, Росії та Японії, що просуваються з великими труднощами і періодично перериваються з причини відсутності довіри між КНДР і США. Кілька разів КНДР шантажуючи світ заявляла про вихід з ДНЯЗ і тричі (у 2006, 2009 і 2013 роках) проводила випробування ядерних пристроїв, що супроводжувалось політичним тиском та економічними санкціями з боку світового співтовариства [8].

Провал Будапештських «гарантій» є сигналом світові, що чи не єдиним надійним шляхом забезпечення безпеки держав є розвиток власної ядерної зброї. Не один десяток «порогових» країн і таких, що мали наміри та технологічні можливості створення такої зброї, глибоко замислились сьогодні над цим питанням, і ситуація довкола України стає наочним прикладом примарності надій на «гарантії» ядерних держав. Вбачається, що Північна Корея є найпершою державою, яка робитиме відповідні висновки, тим більше, що серед учасників «Шестистороннього механізму» є три «ядерні» держави (США, Росія і Китай), які декларували Будапештські «гарантії». Таким чином, маловірогідними у середньо строковій перспективі уявляються очікування принципів зрушень у переговорному процесі з врегулювання Корейської ядерної проблеми. Не маючи жодної можливості протидіяти США та їх союзникам в регіоні конвенціональними військовими засобами та побоюючись дій, спрямованих на повалення правлячого режиму, КНДР продовжуватиме розвивати ядерну програму як гарантію виживання режиму.

Іншою гострою проблемою ядерного нерозповсюдження, врегулювання якої проводиться в рамках багатостороннього формату (за участі США, Великої Британії, Франції, Німеччини, Росії, ЄС, Китаю) є переговори з припинення Іранської програми збагачення урану. Офіційний Тегеран в обмін на відмову від збагачення урану та виробництва плутонію намагається отримати гарантії США відсутності планів військового усунення правлячого режиму Ірану, пом'якшення та подальшої відміни американських санкцій, які суттєво негативно впливають на економіку країни, а також безперебійного постачання реакторного палива для об'єктів мирної ядерної енергетики. Можна прогнозувати, що й у цьому випадку провал міжнародних гарантій Україні впливатиме на подальше формування позиції Ірану з ядерного нерозповсюдження та його довіру гарантіям західних партнерів.

Логіка керівництва Північної Кореї та Ірану може полягати у такому: якщо «гарантії» «ядерних» держав не працюють для України – європейської демократичної країни, добропорядного члена світової спільноти, то вони навряд чи працюватимуть для країн, які в західній риториці називають країнами «вісі зла», «ізгоями» та країнами «паріями».

Наочним прикладом можуть також слугувати події в Іраку, який у 2003 р. зазнав інтервенції та повалення режиму диктатора С. Хусейна не

зважаючи на співпрацю країни з МАГАТЕ та дотримання відповідних резолюцій ООН. Аналогічна ситуація мала місце і щодо Лівійської програми створення зброї масового знищення. Хоча лідер цієї країни М. Каддафі під міжнародним тиском погодився на припинення програми, це не врятувало його режим від повалення в результаті громадянської війни в країні у 2011 р. за підтримки країн-членів НАТО.

Серед інших «неядерних» країн, які виявляють чи виявляли інтерес до атомної енергетики та володіють\володіли технічними можливостями, що в принципі дозволяють у майбутньому створити ядерні боєприпаси, можна назвати такі: Сирія, Японія, Республіка Корея, Тайвань, Алжир, Єгипет, Південно-Африканська республіка (ПАР), Саудівська Аравія, Туреччина, Україна, Аргентина та Бразилія. Свого часу такі країни, як Австрія, Німеччина, Норвегія, Швейцарія та Японія мали технологічні можливості створення ядерної зброї, але відмовились від цього. ПАР (у 1991 р.) і Україна (у 1994 р.), які реально володіли такою зброєю, під тиском визнаних «ядерних» держав добровільно від неї відмовились.

Складний комплекс проблем нерозповсюдження ядерної зброї, а також очевидний провал, здавалось би надійних, міжнародних гарантій територіальної цілісності та непорушності кордонів України в обмін на добровільну відмову від ядерної зброї є серйозним дестабілізуючим фактором ерозії, якщо не руйнування, міжнародно-правових систем нерозповсюдження зброї масового знищення. Головним фактором, що спричиняє такі тенденції, є формування стійкої недовіри до «міжнародних гарантій», які стикаючись на практиці з зухвалою агресією та відвертим ігноруванням міжнародних норм і принципів демонструють неефективність, беспорядність та безпомічність.

Проте, вимагати сьогодні від світу спеціальних юридично зобов'язуючих гарантій безпеки, територіальної цілісності і непорушності кордонів України не є актуальним, оскільки, по-перше, час реалістичності таких вимог був упущений 20 років тому, і, по-друге, це може спричинити хвилю аналогічних вимог з боку інших держав «сірої зони», які не входять сьогодні до систем колективної безпеки.

Єдиним ефективним шляхом розв'язання гострих безпекових проблем, що стоять перед Україною, є кардинальне нарощування власних оборонних і безпекових потужностей та продовження активної інтеграції до Євро-Атлантичної системи колективної безпеки демократичних націй, ефективність та надійність якої було перевірено часом. При цьому російська агресія стає тим фактором, що фактично об'єднує народ України в усвідомленні безальтернативності членства в НАТО, як ефективної гарантії стримування агресора, гарантування безпеки, суверенітету і територіальної цілісності держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Лоссовський І.Є. До 20-ї річниці будапештських «гарантій»: Агресія Росії проти України як фактор ерозії міжнародно-правових режимів нерозповсюдження // Зовнішні справи. – 2014. – № 11. – С. 6-11.
2. Зленко А.М. Дипломатія і політика / А.М. Зленко. – Харків.: «Фоліо». – 2003. – 559 с.
3. Лоссовський І.Є. Зовнішньополітична стратегія Росії щодо України як реалізація «нової доктрини обмеженого суверенітету» («доктрини Путіна»). Частина 1. // Зовнішні справи. – 2015. – № 5. – С. 12-15.
4. Литвиненко О., Горбулін В. Європейська безпека: можливий шлях послабити виклики та загрози // «Дзеркало тижня». – № 43. – 2009.
5. Веб-сайт МЗС Російської Федерації. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: www.mid.ru.
6. Full text of Poroshenko's speech to joint session of US Congress // «Kyiv Post». – September, 19, 2014.
7. Безопасность Европы / под ред. В.В. Журкина. – Институт Европы РАН. – М.: «Весь Мир». – 2011. – 752 с.
8. Лоссовський І.Є. Історія, сучасний стан і перспективи корейського врегулювання // Зовнішні справи. – № 4. – 2014. – С. 44-49.

ФАКТОР ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ У СУЧАСНІЙ ГЕОПОЛІТИЦІ ТА УКРАЇНА

Проаналізовано вплив фактору ядерної зброї на сучасну геополітику. Досліджено ключові аспекти становлення української державності та вимушеної відмови України від ядерного потенціалу, критично оцінено неоліберальні економічні реформи та можливість соціального конструювання на пострадянському просторі.

Ключові слова: російська агресія, українське відродження, фактор ядерної зброї.

Проанализировано влияние фактора ядерного оружия на современную геополитику. Исследованы ключевые аспекты становления украинской государственности и вынужденного отказа Украины от ядерного потенциала, критически оценены неоліберальные экономические реформы и возможность социального конструирования на постсоветском пространстве.

Ключевые слова: русская агрессия, украинское возрождение, фактор ядерного оружия.

The article analyses the impact of nuclear weapons' factor on modern geopolitics. The key aspects of developing the Ukrainian statehood and Ukraine's forced refusal of nuclear potential are analyzed. The neo-liberal economic reforms and possibility of social engineering on post-Soviet space are critically evaluated.

Keywords: Russian aggression, Ukrainian renaissance, nuclear factor.

Як відомо, становлення української державності відбувалось в процесі радикального зламу біполярної будови сучасного світу. Здавалось, що саме факт руйнування радянської тоталітарної системи («закритого суспільства» за К. Поппером та Дж. Соросом) і переможної ходи неоліберальної цивілізації («відкритого суспільства») сам по собі вже дає вичерпну відповідь на питання про те, яка саме суспільно-економічна і політична система має незаперечні переваги. Невипадково саме в цей період з'явився відомий геополітичний бренд Ф. Фукуями під назвою «кінець історії», в якому не тільки декларувалась безальтернативність посткейнсіанського неоліберально-монетарного проекту глобального розвитку для «посттоталітарних держав», а й неухильне зниження рівня соціальної, а, значить, і військової конфліктності «у всесвітньому масштабі». Подальша хода всесвітньої історії уявлялася як виключно еволюційний шлях гармонізації міжнародних відносин у формі «сталого розвитку», «хвиль демократії» тощо, що, начебто, супроводжуватиметься неухильним загальносвітовим підвищенням рівня і якості життя.

Відповідно, не виникало жодних сумнівів з приводу того, що загальна стратегія міждержавних стосунків між економічно найпотужнішими державами на чолі із США, що вступили в еру «інформаційного суспільства», «фінансової цивілізації» («фінансоміки») тощо і пострадянськими країнами – Росією і Україною, яка на короткий момент стала третьою в світі за ядерним

потенціалом (включаючи засоби доставки), буде полягати в максимально швидкій інтеграції останніх у глобальний економічний простір, а ефективне функціонування глобальної економіки швидко зведе нанівець будь-які прояви військової агресивності, позаяк всі міжнародні економічні конфлікти тепер стане можливо вирішувати виключно мирним шляхом. Саме тому складалось враження, ніби політика ядерного роззброєння, яка з радянського боку була започаткована Л. Брежнєвим і продовжена М. Горбачовим та Б. Єльциним, є безальтернативною. В українських, російських і західних ЗМІ знову стало популярним гасло про повне ядерне роззброєння і прискорений перехід до без'ядерного світу. Швидке ядерне роззброєння повинно було стати переконливим сигналом для наших головних західних партнерів про серйозність намірів українського керівництва і надалі йти шляхом не конфронтації, а все більш тісного співробітництва і навіть партнерства з найпотужнішими економічними гравцями – США і Європою, нашої готовності швидкими темпами формувати економічні і політичні інститути розвиненої західної демократії. І на тлі бурхливого процесу становлення Європейського Союзу, це, здавалося б, обіцяло оперативне входження пацифістські орієнтованої України до «спільного європейського дому».

Тому не дивно, що на початку української незалежності вище політичне керівництво явно намагаючись збільшити свій авторитет на міжнародній арені та привернути увагу до досі мало кому відомої України, зображуючи відмову від ядерної зброї як свою зовнішньополітичну ініціативу, яка у перспективі запустить процес загального ядерного роззброєння (згадаймо пізнішу ініціативу В. Януковича з передачі американським представникам накопиченого в Україні збройного плутонію з метою завоювання максимальної лояльності з боку президента США).

Здавалося, що цей акт справді покращить стосунки і з нашим геополітичним сусідом – Єльцинською Росією, яка на той час на пострадянському просторі виступала лідером форсованого прозахідного курсу, що отримав назву шокової терапії. Не випадково процес роззброєння України відбувся за гарантією безпеки двох найпотужніших членів «ядерного клубу» – США і Росії.

Щоправда, вже в ті часи виникали побоювання, що Росія може трактувати створення СНД як крок на шляху до відновлення якогось неорадянського імперського утворення, яке, нехай вже і на ринкових засадах і під ліберальними гаслами, почне традиційне російське «збирання земель». (Так, власне, і відбулось: один із «чикагських хлопчиків» А. Чубайс, який, здавалося б, повинен був до кінця підтримувати антиімперський космополітичний проект, навіть винайшов термін «ліберальна імперія»). Тому ціла низка політиків і експертів в Україні вважала, що задля забезпечення гарантій свого державного суверенітету і режиму регіональної безпеки варто зберегти хоча б частину ядерного арсеналу, насамперед, для стримування «східного сусіда».

Але на тлі величезної інформаційно-пропагандистської кампанії з підтримки неоліберального проекту цілком могло скластись враження, що об'єктивна незацікавленість США у подібному розвитку подій (а також майже васальна залежність від них Росії на той час) є достатньою запорукою ефективності гарантій щодо невідтворення імперії у будь-якому вигляді, які ці країни були готові надати Україні. В цьому зв'язку достатньо згадати хоча б тогочасні висловлювання З.Бжезінського про те, що головною умовою невідновлення радянської імперської супердержави є існування цілком незалежної України.

За такої ситуації рішення українських високопосадовців, на яких здійснювався потужний дипломатичний і економічний тиск щодо оперативного ядерного роззброєння України, видається єдино можливим і навіть оптимальним з точки зору українських національних інтересів, особливо якщо взяти до уваги вкрай складне економічне становище нашої молоді держави. Адже утримання гранично витратного ядерного потенціалу Україні на той момент було явно не по кишені. Крім того, створення замкненого циклу виробництва ядерних боєприпасів і балістичних ракет становило як мінімум складну, якщо взагалі підйомну, для України технічну проблему.

Проте, подальший розвиток загальносвітових подій повністю спростував утопічні прогнози щодо запрограмованості гармонійного глобального розвитку. Неоліберальний курс насправді призвів до світової фінансово-економічної кризи, а ступінь військової напруги і кількість регіональних військових конфліктів протягом перших двох десятиліть XXI століття неухильно збільшувались. А після окупації Сходу України Росією – одним з гарантів її безпеки у без'ядерному статусі – жодна країна з тих, що володіють на сьогодні ядерною зброєю, не захоче піти на ядерне роззброєння, а спокуса створити «ядерний дубець» задля захисту свого суверенітету і навіть різних форм геополітичного диктату у все більш катастрофічному світі лише зростатиме. Не кажучи вже про те, що на тлі намагань Росії поставити на бойове чергування сорок нових балістичних ракет і постійних провокативних заяв російських посадовців про включення найближчим часом у військову доктрину положення про можливість превентивного застосування тактичної ядерної зброї, всі члени «ядерного клубу» фактично відновили гонку озброєнь.

Що ж до райдушних прогнозів швидкої модернізації України, треба зважити на те, що за фасадом зовнішньої політичної декорації неоліберального штибу і в Україні, і в світі існували геополітичні та геоекономічні реалії і стратегічні мотивації, багато в чому протилежні намальованій вище ідилічній картині. Так США після перемоги у холодній війні, попри все утопічне ідеологічне прикриття у вигляді декларацій про швидке і неминуче входження пострадянських країн до «братньої сім'ї вільних народів», насправді ставили і продовжують ставити перед собою зовсім інші масштабні завдання. Йдеться передусім про стратегію остаточної доларизації пострадянського простору і запуск механізму нееквівалентного економічного обміну між так званим

«першим світом» (світосистемним ядром за І. Валлерстайном) і «другим» (ще донедавна радянською напівпериферією). Про те, що стратегічні наміри Заходу, який вважав себе переможцем у гонці озброєнь, мали, по суті, репараційний характер, який насправді абсолютно не передбачав проведення реальних реформ з метою підвищення економічної і тим більше соціально-гуманістичної конкурентоздатності країн пострадянського простору, на мій погляд, свідчить активне нав'язування всім новоутвореним державам неокolonіальної моделі «шокової терапії» (приватизація, лібералізація, фінансова стабілізація).

Нагадаю, що подібні «реформи» вже активно запроваджувались раніше в Латинській Америці, в 70-і роки ХХ століття (а до цього в Африці в 60-і рр.) і призвели до повної соціально-економічної катастрофи в країнах застосування, чого просто не могли не знати численні західні радники [1]. Логічним наслідком створення системи новітнього «фінансового імперіалізму» стало і підсаджування практично всіх держав, які пройшли «шокову терапію», на наркотичну голку фінансових кредитів з наступними фінансовими кризами і черговою хвилею зубожіння переважної більшості населення, яке повірило в те, що саме неоліберальна форма «модернізації» призведе до суттєвого покращення рівня життя.

Отже, зовсім не випадково і далеко не внаслідок так званого совкового менталітету або інших чинників, начебто не врахованих західними експертами, спроба реалізації неоліберальної стратегії призвела Україну (як і Росію) до фактичної втрати більшості промислового, наукового, творчого і демографічного потенціалу. Причому, незважаючи на стан війни, яку сьогодні веде Україна з російським агресором, МВФ поки що не збирається змінювати свої правила економічної «гри в одні ворота», знову і знову погоджуючись надавати, фактично примусово, так звані зв'язані кредити виключно задля «поповнення золотовалютних запасів ЦБ». А це, насправді, повністю виключає можливість проведення реальних реформ, яких на словах весь час вимагають наші західні «благодійники» [2]. Більше того, веде до реального зниження обороноздатності української держави, в тому числі і через деморалізацію громадян, зубожіння яких внаслідок непідйомного боргового тягаря відбувається катастрофічними темпами. Отже, розповсюджена в наших опозиційних ЗМІ теза про те, що, мовляв Захід стомився чекати на проведення реформ, розчарувався в Україні і саме тому готовий піти на поступки Росії не має нічого спільного з реальністю.

Далі, виходячи з неодноразово озвучуваної різними західними експертами і політиками гіпотези про реальність перспективи подальшого розпаду і подрібнення пострадянського геополітичного простору, надметою Заходу було не допустити розповзання і неконтрольованого використання ядерної зброї насамперед на окраїнах колишньої «імперії зла». Сполученим Штатам, які взяли на себе місію «світового поліцейського», Росія з її імперською традицією очевидно видавалась, принаймні у середньостроковій перспективі, більш надійним гарантом збереження і незастосування ядерних

арсеналів, аніж Україна. Небезпека ж подальшої неконтрольованої дезінтеграції України уявлялась тим більш реальною, що вона не мала ані реального досвіду існування в умовах державності, ані підготовлених кадрів і інститутів держави, які б спирались на історичну традицію. При цьому Дж. Буш (старший) у своїх намаганнях фактично не допустити відділення України від імперської метрополії дотримувався хибної точки зору, що буцімто більш ніж трьохсотлітнє існування Росії у якості супердержави є переконливим аргументом на користь того, що вона повинна виступити у якості головного гаранта стабільності на пострадянському просторі.

Звідсіля і жорсткий тиск на вищих українських «можновладців» на чолі з Л. Кравчуком, а потім Л. Кучмою з метою якомога швидшого демонтажу ядерної зброї на території нашого геополітичного уламка радянської супердержави, який, за версією багатьох західних політиків, був принципово нежиттєздатним.

Насправді, становлення Російської імперії, а потім (хоча і меншою мірою) й існування Радянського Союзу відбувалось за унікальних геополітичних умов. На її південному і східному кордонах перебували занепалі цивілізаційні релікти, які не становили загрози; запит на корисні копалини (довгий час не розвідані) був мінімальним, не було зазіхань і на саму територію Росії як місце потенційного розселення некорінних етносів. Сьогодні ж геополітична ситуація докорінно і незворотно змінилась не на користь Росії, що робить саме існування нинішньої російської держави в колишніх імперських кордонах стратегічно неможливим [2].

Саме цим чинником обумовлена нинішня агресивно-конфронтаційна поведінка Росії, включаючи небачений навіть за хрущовських часів рівень ядерного шантажу. Справа в тому, що, за нашим переконанням, у ситуації повної деіндустріалізації Росії, залежності регіонів від центру, який монополізував розподіл всіх видів ресурсів, величезної кількості збиткових підприємств, які штучно підтримуються на плаву заради збереження відносної соціальної стабільності, декваліфікації робочої сили, демографічної катастрофи тощо, нинішнє керівництво чудово усвідомлює власну нездатність (а можливо і принципову неможливість) відродження Росії власними силами. А тому як російська путінська «еліта», так і, по суті, всі антиукраїнські сили в Києві, що практично всі роки так званої незалежності перебувають при владі, розраховували на те, що прийнята ними компрадорська модель «модернізації» із запровадженням механізмів неоколоніальної експлуатації власних країн буде обмінена на негласний дозвіл мародерства для пануючих люмпенократій, які будуть підтримуватися на плаву. Тобто вони сподівались отримати повний імунітет від переслідувань і гарантії довічного перебування при владі. Захід же завжди діяв за принципом «мавр зробив свою справу – мавр повинен піти»: як тільки рівень соціальної напруги і протесту проти політики (вірніше, економіки) «відкритих дверей» досягав небезпечної позначки, всі гріхи списувалися на місцеву владу, яка безжально викидалася на смітник. Для Росії ж запроваджена модель сировинного додатку, коли з кожних 5\$ виручки від

імпорту на Захід російських енергоносіїв 4\$ так чи інакше реінвестуються в західні ж економіки [3, с.20], неминуче означає економічну катастрофу і потребу заради пом'якшення політичної ситуації заміни «тирана» Путіна на якогось «демократа» із так званого ліберального табору. Крах політичної кар'єри Л. Кучми, В. Ющенко і, особливо, В. Януковича став для гебіста Путіна абсолютно чітким сигналом того, що його час також пробив.

До того ж Захід ніколи не приховував своїх планів демонтажу Росії як самостійної держави після остаточного виходу з ладу її ядерного потенціалу, що зробило б цей процес відносно безпечним. Отже, збереження «ядерного щита» залишається надзвичайно важливим не скільки для населення Росії, скільки для гарантування особистої безпеки В. Путіна. Розуміючи це, російський «президент на престолі», відродивши міф про велику імперію, вдався до військових провокацій і шантажу з метою так чи інакше добитись дезінтеграції України і забезпечення контролю над її територією. Очевидно він вважав, що це дозволить йому набити собі ціну в якості регіонального євразійського жандарма та рівноправного гравця у черговому геополітичному переділі світу, який фактично розпочався з моменту розпаду СРСР.

Інше питання, що, скоріше за все, спочатку план чергового «збирання земель» полягав у поступовому «віджиманні» Криму та інших частин України мірою спровокованою Москвою її дезінтеграції, що дозволяло Росії виступити мало не в статусі миротворців і рятувальників Європи від хаосу бездержавності остаточної української руїни. Повалення ж мафіозного клану В. Януковича сплутало карти і спровокувало Путіна на катастрофічну для самої Росії агресію. Не дивлячись на всі коливання правлячих структур розвинених країн і тиск на них путінських запродавців у західному істеблішменті, які за будь яку ціну намагаються нав'язати Україні московський варіант «мирних угод» [4], насправді у Заході просто немає іншого виходу, крім демонтажу небезпечного путінського режиму і активного пошуку регіональних маріонеток за ситуації неминучої дезінтеграції самої Росії уже в короткостроковій перспективі.

Однак це аж ніяк не може бути підставою для оптимістичних прогнозів щодо майбутньої долі України. Навпаки, подібний розвиток подій робить цілком ймовірним сценарій використання Заходом існуючого збройного протистояння з Україною для подальшого економічного знесення Росії, а також ізоляції України, виходячи з припущення про те, що зона неконтрольованого хаосу, яка виникне внаслідок краху Росії, розповсюдиться й на її територію. Що ж до можливостей відродження України, то ще від початку її існування як окремого державного утворення представники вищого ешелону влади – переважно колишні партійні функціонери – не мали не тільки належної професійної підготовки і були зовсім не державницьки, а вельми прагматично, якщо не корисливо, орієнтовані. Звідсіля і нездатність представників правлячого клану обстоювати національні інтереси, більше того, тотальна продажність пострадянської квазіеліти. Про це, зокрема, красномовно свідчить згода на мізерні відшкодування за ядерне роззброєння України, погодження на примарні правові гарантії державної безпеки.

Отже, навіть якщо б Україна технологічно і економічно була в змозі утримувати хоча б частину ядерної (насамперед тактичної) зброї, а на такій можливості наполягало багато українських експертів, внаслідок тиску з боку світової спільноти та Росії (а Б. Єльцин в цей момент скоріше підігравав Заходу), питання ядерного роззброєння України було б неминуче продавлене. Особливо якщо взяти до уваги, що на той момент США найбільше були занепокоєні небезпекою виникнення ланцюгової реакції подальшої фрагментації пострадянського простору, і, відповідно, «розповзання» ядерної зброї, її потрапляння до терористичних угруповань.

Але трагічність не тільки української, але й загальносвітової ситуації полягає в тому, що насправді, з точки зору довгострокової стратегії (про що, між іншим, переконливо свідчить небачене зниження міжнародної безпеки у поточний момент), більш перспективною була модель створення прецеденту успішної модернізації саме України, яка на момент розпаду СРСР, за визначенням самих західних експертів, за сукупністю показників мала найкращі передумови для стрімкого економіко-технологічного оновлення. (До певної міри тут можна провести аналогію з країнами Вишеградської групи, на які було зроблено ставку Євросоюзом з метою форсування реформ у Східній Європі). А значить, не збереження ядерного потенціалу і навіть не ті чи інші суми відшкодування за «добровільне» ядерне роззброєння (які були б неминуче розграбовані), а проведення реальних реформ в Україні (які донині лише декларуються) повинно було стати справжньою ціною, яку було потрібно вимагати від Заходу. Йдеться про реальну реструктуризацію економіки, підпорядкування банківського капіталу промислому і підвищення конкурентоздатності, а значить, і наукоємності української економіки, створення адекватної мобілізаційному режиму існування держави саме президентської влади тощо [2; 5].

Лише подібні реформи дозволили б розпочати процес поступового втягування України, а пізніше і європейської частини Росії до якісно оновленого ЄС. І це до певної міри запобігло б ескалації військової агресивності та екстремістської непередбачуваності на величезній неструктурованій частині євразійського простору, який неминуче утвориться на місці нинішньої все більш стагнуючої Росії. Однак в такому геополітичному сценарії і по сьогодні не зацікавлені ані світові «фінансові імперіалісти», ані, тим більше, європейські виробники, які менш за все хочуть бачити в Україні рівноправного конкурента [6].

Отже фактично як відродження України, так і загальносвітова стратегічна стабільність і військова безпека залежать від того, наскільки швидко будуть відбуватися процеси докорінної зміни загальноцивілізаційної парадигми у самому стагнуючому світосистемному ядрі, перед яким, як це не дивно звучить, стоять ті ж проблеми подолання по суті паразитичного антиіноваційного способу буття, в який сьогодні «вмонтована» Україна. Зокрема йдеться і про демонтаж існуючої системи міжнародного кредитування, яке давно має виключно лихварське спрямування. Адже

оголошений декілька десятиліть тому неоліберальний курс штучного підтримання соціальних стандартів життя світосистемного ядра, врешті-решт і призвів до світової економічної кризи і серйозної соціально-економічної внутрішньої кризи в тих же США, ЄС, а тепер уже Китаї. А вирошені в пробірці Федеральної Резервної Системи західні квазіеліти також не здані провести жодних реальних реформ на глобальному рівні. На що безумовно робив і продовжує робити ставку В. Путін, наважившись на свою безпрецедентну військову авантюру.

Таким чином, за великим рахунком нинішня геополітична ситуація є безпосереднім результатом нездатності наймогутніших економічних і геополітичних акторів відмовитися від своєї гегемоністської стратегії побудови існуючого світоустрою на засадах вкрай нееквівалентного обміну фінансових, природних та інтелектуальних ресурсів на користь світової метрополії на чолі з США. І тому, за нинішньої неоколоніальної світобудови, погодитись на виникнення подібного історичного прецеденту західний світ може лише під тиском загрози власному існуванню, яка, в силу неефективності існуючого глобального поділу праці, буде лише посилюватись.

Інше питання, що в Україні поки що відсутні як уявлення про механізм справжніх реформ, які насправді не мають нічого спільного з деклараціями наших чергових тимчасовців, так і хоча б паростки справжньої еліти. І саме тому стратегічне завдання докорінної зміни суспільного ладу в нашій державі весь час намагаються підмінити абсолютно неконструктивною імітацією якихось маніпуляцій з податками або територіальним устроєм та ін., на тлі яких продовжується тотальне пограбування країни у вже відпрацьованому плутократичному режимі та пустопорожньою демагогією типу заяв про можливість негайного відновлення в Україні ядерної зброї хоча б у так званому її брудному варіанті, виробництва надпотужних балістичних ракет для доставки якщо не ядерних зарядів, то хоча б ядерної речовини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Харви Д. Краткая история неоллиберализма / Д. Харви. – М.: Поколение, 2007. – 288с.
2. Шморгун О. Єдиним виходом є докорінна зміна суспільно-економічного ладу // Діалоги. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dialogs.org.ua/ru/dialog/page168-2618.html>.
3. Большая Европа. Идеи, реальность, перспективы / Под общей редакцией А.А. Громько, В.П. Фёдорова. – М.: Весь Мир; Ин-т Европы РАН, 2014. – 704 с.
4. Schuller K. Der Albtraum ukrainischer Politiker. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.faz.net/aktuell/politik/westliche-einflussnahme-der-albtraum-ukrainischer-politiker-13753144.html>.
5. Шморгун О. Євроатлантичні моделі президенталізму і демократизація української влади: політологічний вимір // США і світ ХХ століття. – К.: Центр вільної преси, 2013. – С. 315-331.
6. Шморгун О. Економічна і духовна неоднорідність в ЄС більша, ніж була до його заснування // Діалоги. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dialogs.org.ua/ru/dialog/page174-2710.html>.

ЕКОНОМІЧНА СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Розглядається поняття економічної безпеки як складової національної безпеки країни, аналізуються два її фактори – внутрішній (відбиває загальний стан економіки) і зовнішній (відображає відносини країни зі світовим економічним співтовариством). Досліджується вплив глобальних тенденцій на кожен з цих факторів. Визначається взаємозв'язок економічної безпеки з економічною незалежністю і економічним суверенітетом України, її інтеграційними спрямуваннями.

Ключові слова: національна безпека України, внутрішній і зовнішній фактори економічної безпеки, глобалізація.

Рассматривается понятие экономической безопасности как составляющей национальной безопасности страны, анализируются два ее фактора – внутренний (отражает общее состояние экономики) и внешний (отражает отношения страны с мировым экономическим сообществом). Исследуется влияние глобальных тенденций на каждый из этих факторов. Определяется взаимосвязь экономической безопасности с экономической независимостью и экономическим суверенитетом Украины, ее интеграционными устремлениями.

Ключевые слова: национальная безопасность Украины, внутренний и внешний факторы экономической безопасности, глобализация.

The concept of economic security as a component of national security, two factors – internal (reflecting the general state of the economy) and external (reflecting the country's relations with the world economic community) – were examined. The influence of global trends on each of these factors is investigated. Interconnection between economic security and economic independence and sovereignty of Ukraine and its integration aspirations are determined.

Keywords: national security of Ukraine, internal and external factors of economic security, globalization.

Поняття національної безпеки змінюється разом із розвитком світового господарства, зазнає певних трансформацій, а отже – потребує детального вивчення. В силу молодості нашої держави інтерес до дослідження теоретико-методологічних засад національної безпеки виник не так давно, проте останнім часом він почав швидко зростати як через об'єктивні глобальні зміни – формування світосистеми глобалізму, перманентну глобальну кризу, загострення конкуренції на глобальному ринку та появу нових стратегічних ризиків, – так і через суб'єктивні причини, основними з яких є анексія Криму, воєнні дії на сході країни та різке падіння рівня життя населення України.

Особливу роль для майбутнього нашої країни відіграє економічна безпека, що пояснюється наступним: в процесі побудови відкритої ринкової економіки, інтеграції України в міжнародне співтовариство неодмінно виникають проблеми захисту національних економічних інтересів, без економічної безпеки не можна говорити про економічну, а значить, і про політичну незалежність держави. Актуальність цієї проблеми набуває особливої гостроти в умовах трансформаційної кризи в Україні та загострення

притаманних їй суперечностей, а отже – зумовлюється насамперед довготривалим критичним станом національної економіки та неоднозначним впливом зовнішніх чинників, нових тенденцій світового господарства. Окрім цього, економічна безпека є інтегральною характеристикою практично всіх сфер життєдіяльності суспільства, яка виражає зміни та взаємозв'язки між ними, пов'язує питання розвитку окремих галузей економіки України із пріоритетами та національними інтересами держави [12, с.99].

Взагалі економічний фактор лежить в основі будь-яких тенденцій розвитку світової економіки – позитивних та негативних, викликів і загроз. Так, причини глобальної фінансово-економічної кризи мають здебільшого економічне коріння і пов'язані з недосконалістю існуючої глобальної економічної моделі, формуванням суспільства надспоживання. Більше того, дослідниками з'ясовано, що внаслідок притаманних нашому часу глобалізаційних процесів наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. на зміну військово-політичній безпеці постає безпека економічна [5]. Все вищесказане зумовлює актуальність теми й необхідність ґрунтовного дослідження сутності та складових економічної безпеки України.

Проблемам економічної безпеки присвячені роботи багатьох зарубіжних учених. Так, в працях Л. Абалкіна, А. Архіпова, В. Медведєва, В. Сенчагова, А. Городецького, К. Самсонова, О. Татаркіна досліджуються теоретичні й емпіричні питання економічної безпеки, аналізуються чинники дестабілізації та можливі загрози. Роботи Б. Губіна, Ю. Любимцева, О. Романової, В. Яковлева присвячені регіональному аспекту економічної безпеки.

Проблему економічної безпеки держави з відкритою економікою останнім часом активно досліджують вітчизняні та зарубіжні вчені, серед яких Л.А. Антоненко, І.Ф. Білько, Б. Бузан, О.С. Власюк, С.Ю. Глазьев, М.Г. Жук, Б.В. Губський, В.В. Кузьменко, І.Г. Мішина, В.І. Мунтіян, Ю.Є. Петруня, С.І. Пирожков, В.К. Сенчагов, В.Т. Шлемко, В.А. Шульга та інші. Вагомий внесок у теоретичне дослідження проблеми забезпечення економічної безпеки держави у глобалізованому світі зробили такі українські вчені, як О.Г. Білорус, З. Варналій, О. Власик, В. Геєць, В. Гетьман, В. Горбулін, Я. Жаліло, В. Забродський, Д. Зеркалов, А. Качинський, В. Кириленко, М. Коваленко, П. Мельник, В. Мунтіян, Г. Ситник, А. Семенченко, А. Сухоруков, О. Шнипко.

В той же час на особливу увагу заслуговують питання забезпечення економічної безпеки України за умов появи нових внутрішніх і зовнішніх загроз. Отже мета статті – дослідити економічну безпеку як складову національної безпеки України, проаналізувати вплив глобальних тенденцій на внутрішній і зовнішній фактори її забезпечення за сучасних умов.

В сучасній економічній літературі не існує єдиного погляду на дефініцію «економічна безпека». Значною мірою це пояснюється складністю та багатоаспектністю цієї економічної категорії, багатокомпонентністю та взаємозумовленістю її складових. З одного боку, категорія «економічна безпека» безпосередньо пов'язана з категорією «безпека» (в такому разі її

можна розглядати як матеріальну основу національної безпеки), з іншого – з категорією «сталій розвиток» (виступає як одна з найважливіших якісних характеристик економічної системи, гарантія стійкого, стабільного розвитку країни, її незалежності) [6].

Згідно з офіційною концепцією, в Україні під національною економічною безпекою зазвичай розуміється такий стан національної економіки, суспільства та інститутів державної влади, який характеризується сталим розвитком в усіх її сферах, «іммунітетом» до впливу внутрішніх і зовнішніх факторів, що порушують нормальне функціонування процесу суспільного відтворення й викликають загрозу самому існуванню держави. Простіше кажучи, економічна безпека країни – це безпека її економіки щодо внутрішніх і зовнішніх загроз. Виходячи з цього можна стверджувати, що економічна безпека будь-якої країни має дві складові, або два фактори – внутрішній (відбиває загальний стан економіки) і зовнішній (відображає відносини країни зі світовим економічним співтовариством).

Трансформаційні процеси в Україні з початку незалежності стали гальмуватися глибокою системною кризою, почала виникати реальна загроза економічній безпеці країни. Після відносно благополучного в економічному сенсі незначного періоду початку XXI століття, руйнівного удару українській економіці завдає глобальна фінансова криза, яка перетворюється на перманентну. У минулому році до загроз національній безпеці країни додалися нові – анексія Криму та бойові дії на сході країни. Взагалі у 2014 р. економіка України розвивалась за надзвичайно складних умов як зовнішнього, так і внутрішнього характеру. Значний вплив на економічну активність мало воєнне протистояння на сході України, несприятлива кон'юнктура на зовнішніх ринках (насамперед країн Митного Союзу), подальше звуження внутрішнього споживчого та інвестиційного попиту тощо. Протягом усього року спостерігалось зростання інфляційного тиску на економіку, що супроводжувалося падінням реальних доходів населення [3, с.25].

Все це не могло не позначитися на економічному розвитку: негативні тенденції в розвитку економіки України, яка ще з II півріччя 2012 р. поступово занурювалася в рецесію, у 2014 р. поглибилися. ВВП країни скоротився на 1,1% у I кв., на 4,6 % – у II кв. та на 5,1 % – у III кв. порівняно з відповідними періодами 2013 р. [4]. ВВП за I квартал 2015 р. порівняно з відповідним кварталом 2014 р. (у постійних цінах 2010 р.) становив 82,4%. Внаслідок руйнування багатьох виробничих об'єктів і транспортної інфраструктури в ході воєнного протистояння на сході найбільших втрат серед видів економічної діяльності зазнала промисловість: у 2014 р. скорочення обсягів промислового виробництва прискорилося до 10,1% (4,3% у 2013 р.). Через закриття шахт зниження обсягів виробництва в добувній промисловості прискорилося до 13,7%, зокрема падіння обсягів видобутку кам'яного та бурого вугілля за рік сягнуло 30,5%. Проблеми з видобутком вугілля призвели до зменшення постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря на 6,6% за рік. Подальше звуження внутрішнього попиту через

зменшення реальної зарплати населення та зростання заборгованості з її виплати визначило зниження темпів приросту обороту роздрібною торгівлі в 2014 р. на 8,6%; падіння обсягів будівельних робіт прискорилося до 21,7% порівняно з 11,1% у 2013 р. [3, с.26-27].

Значне погіршення економічної ситуації в країні відобразилося на зниженні основних макроекономічних показників. За офіційними даними, падіння ВВП за IV квартал 2014 р. порівняно з IV кварталом 2013 р. (в постійних цінах 2010 р.) становило 15,2%. Чисельність зареєстрованих безробітних станом на 01.01.2015 р. зросла порівняно з відповідною датою попереднього року до 512,2 тис. осіб (або на 5,0%). Відповідно зріс і рівень зареєстрованого безробіття до 1,9%, що на 0,1 процентного пункту більше, ніж на 01.01.2014 р. Відбулося зменшення реальної заробітної плати на 6,5% за рік, значно зросла заборгованість із виплати заробітної плати (в 3,2 рази за рік), яка на 01.01.2015 р. становила 2 436,8 млн. грн. [3, с.27-28].

За розрахунками експертів аналітичного центру «Нова соціальна та економічна політика» (НоСЕР), в 2014 р. промислове виробництво впало на 10%, інфляція досягла рекордного у XXI ст. рівня 24,9%, гривня знецінилася вдвічі; резерви Нацбанку зменшилися до 10-річного мінімуму (7,5 млрд дол.); кожний шостий банк у державі визнано неплатоспроможним; безробіття майже досягло 10 % [8].

Очевидно, що ці тенденції негативно відбиваються на розвитку національної економіки. Як зазначається в Стратегії національної безпеки України, сучасними загрозами економічній безпеці України виступають економічна криза, виснаження фінансових ресурсів держави, зниження рівня життя населення, а також: монополюльно-олігархічна, низько-технологічна, ресурсовитратна економічна модель; відсутність чітко визначених стратегічних цілей, пріоритетних напрямів і завдань соціально-економічного, воєнно-економічного та науково-технічного розвитку України, ефективних механізмів концентрації ресурсів для досягнення таких цілей; високий рівень «тінізації» та криміналізації національної економіки, кримінально-кланова система розподілу суспільних ресурсів; деформоване державне регулювання і корупційний тиск на бізнес; надмірна залежність національної економіки від зовнішніх ринків; неефективне управління державним боргом; зменшення добробуту домогосподарств та зростання рівня безробіття; активізація міграційних процесів унаслідок бойових дій; руйнування економіки та систем життєзабезпечення на тимчасово окупованих територіях, втрата їх людського потенціалу, незаконне вивезення виробничих фондів на територію Росії [10].

За таких умов основним завданням українського уряду виступає підвищення ефективності національної економіки. Стратегія сталого розвитку «Україна у 2020» [11] передбачає забезпечення сталого розвитку держави, проведення структурних реформ та, як наслідок, підвищення стандартів життя. Україна має стати державою з сильною економікою та з передовими інноваціями. Для цього, передусім, необхідно відновити макроекономічну стабільність, забезпечити стійке зростання економіки екологічно

невиснажливим способом, створити сприятливі умови для ведення господарської діяльності та прозору податкову систему.

В розвиток Стратегії Україна-2020 Кабінет міністрів України на 2015 р. запроваджує ряд нових політик: нову політику безпеки; нову політику державного управління; нову антикорупційну політику; нову правоохоронну систему; нову систему правосуддя; нову політику управління державною власністю; нову продовольчу політику; нову політику енергетичної незалежності; нову соціальну політику; нову культурну політику; нову політику молоді та спорту; нову політику міжнародної допомоги. Особливе місце серед цих політик займає нова економічна політика, спрямована на зниження витрат, спрощення та скорочення податків, контроль за трансфертним ціноутворенням, впровадження сучасної та конкурентної системи державних закупівель. Отже, основною передумовою надійної економічної безпеки держави виступає сильна економіка [9].

Значний вплив на економіку України спричинила й глобалізація. Характерною рисою глобалізації є поглиблення нерівномірності розвитку, яке призводить до диференціації світової економіки та поляризації суспільства. Глобалізація надає переваги міцним державним угрупованням, виводячи їх уперед, в той же час слабким державам вона фактично залишає роль аутсайдерів. Тому кризові явища в економіці України, які були викликані економічними і політичними причинами, значною мірою посилюються через глобальні процеси. В результаті Україна повною мірою відчула на собі негативні наслідки глобалізації, які суттєво загострили кризу і ускладнили вихід з неї.

Зовнішній фактор економічної безпеки України залежить від геополітичного положення нашої країни, від успіхів її європейської інтеграції, від успішності її перетворення на суб'єкт міжнародних економічних відносин, нарешті від місця, яке вона займатиме в світовому господарстві (зокрема, чи ввійде Україна у число передових країн світу, чи перетвориться на сировинний придаток розвинених країн?).

Основним геополітичним та гео економічним завданням України було проголошено європейську інтеграцію. Сьогодні для нашої країни це завдання навіть ускладнилось через проблеми самого ЄС. Якщо ще 5-10 років тому чітко простежувалась відносна відокремленість країн з розвинутою ринковою економікою від іншого світу, все більше замикання одна на одну, виникнення єдиного економічного простору в Європі, то сьогодні ми спостерігаємо відцентрові тенденції в Євросоюзі, невизначеність із самим існуванням угруповання. За таких умов увійти до ЄС стало складніше. Якщо раніше ЄС не хотів приймати до своїх лав Україну, то зараз – об'єктивно не може. Мова про членство поки що не йдеться; як показали останні події, не поспішає ЄС запроваджувати й безвізовий режим. Цей факт виступає певною загрозою для економічного розвитку нашої держави (особливо враховуючи, що набуття Україною дійсного членства розглядалося як важлива гарантія економічного добробуту).

Надзвичайно важливою загрозою економічному суверенітету України у зовнішньоекономічній сфері є катастрофічно швидкий зріст зовнішнього боргу. За офіційними даними, станом на 30 квітня 2015 р. державний та гарантований державою зовнішній борг становив 903,1 млрд. грн. (63,72% від загальної суми державного та гарантованого державою боргу) або 43,0 млрд. дол. США [7]. А за розрахунками АЦ НоСЕП, в 2014 р. зовнішній борг зріс майже удвічі та «перейшов» уже «червону межу» (60% від ВВП), і має становити за підсумками 2014 р. 75–80% ВВП, а до кінця поточного року – 90–95% [8]. Збільшення боргового тягаря відбувалося переважно через зростання зовнішніх запозичень (так, обсяг державного та гарантованого державою зовнішнього боргу збільшився за 9 місяців 2014 р. на 80%, тоді як внутрішнього – на 48,4%), що посилює ризики нарощування залежності України від іноземного фінансування [1]. На сьогодні проблема державної заборгованості залишається однією з найгостріших проблем економіки України, бо саме звідси випливає загроза економічній безпеці нашої держави.

До найбільш небезпечних зовнішніх загроз пріоритетним національним інтересам України в економічній галузі необхідно віднести нанесення збитків Україні від санкцій міжнародних організацій і недосконалість зовнішньоекономічної діяльності. Одержання кредитів на кабальних умовах веде до втручання міжнародних фінансових організацій у внутрішню політику держави та до фінансової та економічної залежності України. А це значить, що існує реальна загроза втрати Україною своєї державності [4, с.362-403]. Руйнація української економіки за рецептами МВФ і Світового банку може призвести і вже призводить до загрози економічній безпеці і самому існуванню України як незалежної держави, а вплив взаємовідносин України з глобальними фінансовими інститутами переважно негативно позначається на її економічній безпеці.

Національна стратегія України повинна передбачати поглиблення конструктивного, взаємовигідного, рівноправного співробітництва України з провідними міжнародними фінансовими установами, виходячи при цьому виключно з національних інтересів і протидіючи будь-яким спробам диктату і нав'язування збанкрутих стратегій, реалізація яких підриває економічну безпеку і державний суверенітет України [2, с.184-185]. Одним з найбільш важливих шляхів вирішення цієї проблеми є залучення іноземних інвестицій. Практика свідчить, що для країни прямі інвестиції мають ряд переваг у порівнянні з іншими формами економічного партнерства, тому для України набагато вигідніше залучати в економіку зарубіжні інвестиції, ніж кредити.

Глобалізація зумовлює, насамперед, постійно зростаючу економічну взаємодію і взаємозалежність національних економік, перетворення їх на єдиний глобальний організм з власними законами та тенденціями розвитку. Тому глобалізація значно підвищує значущість зовнішнього фактору економічної безпеки для подальшого розвитку України.

Таким чином, в реалізації обох факторів економічної безпеки є свої проблеми, обидва фактори впливають на економічну безпеку негативно.

Сьогодні, в умовах перманентної глобальної кризи, за нових геополітичних умов зовнішні і внутрішні загрози економічній безпеці України тісно пов'язуються між собою і потребують консолідованих зусиль влади та інститутів громадянського суспільства.

Ми вважаємо, що першочерговим завданням для України повинна стати розробка власної глобальної стратегії, або стратегії розвитку в умовах глобалізації, причому це повинна бути оригінальна національна стратегія. Така стратегія, на нашу думку, повинна передбачати гармонійне поєднання активізації внутрішніх ресурсів і укріплення економічних, науково-технічних і культурних зв'язків зі світовою спільнотою і забезпечувати максимальне використання можливостей, наданих глобалізацією та мінімізацію її негативних наслідків.

Обов'язковою вимогою цієї стратегії є врахування питань національної безпеки. Участь у міжнародному поділі праці зовсім не означає повного підпорядкування національного господарства України інтересам іноземного капіталу. Тому Україна повинна реально оцінити свій потенціал і спробувати знайти гідне місце в процесах глобалізації, зберігаючи при цьому свій національний суверенітет і не забуваючи про свої національні інтереси. Бажання «бути зі всіма», «бути, як всі» не повинно завдати шкоди інтересам нинішніх і майбутніх поколінь українців і створювати загрози економіці. Тільки за таких умов Україна зможе розвиватися ефективно і гідно увійти в світовий економічний простір.

Головним трендом розвитку суспільства у XXI ст. виступає глобалізація. Процес формування світосистеми глобалізму спричиняє руйнівний вплив на системи економічної безпеки практично всіх країн світу, адже ускладнення структури глобальних ринків призводить до підвищення їх нестабільності, до фінансово-економічних криз, негативні наслідки яких за умов «єдності світу» не оминають жодної країни. Особливо вразливими є системи економічної безпеки відносно молодих держав. Глобальні корпорації та інші потужні глобальні актори проникають в національні економіки та диктують свої умови розвитку країн, керуючись лише власними інтересами, руйнуючи таким чином системи національної економічної безпеки цих країн.

Як підкреслюється у Стратегії національної безпеки України, довготривале перебування держави у кризовому стані вимагає реалізації на всіх рівнях організації національної економіки програми дій, спрямованої на відродження економічного потенціалу, більш повного оцінювання дії дестабілізуючих факторів, локалізації їх негативного впливу, розробки комплексу попереджувальних заходів зі своєчасною компенсацією відхилень від нормального рівня економічної безпеки.

Отже проблема економічної безпеки України стає однією з ключових в подальшому політичному та соціально-економічному розвитку країни. Перед Україною стоїть стратегічне завдання – забезпечити належний рівень економічної безпеки як обов'язкову передумову подальшого розвитку в глобалізованому світі. Саме тому подальші дослідження, на наш погляд,

мають бути пов'язаними з розробкою власної глобальної стратегії розвитку, пошуком й обґрунтуванням дієвих заходів протидії існуючим загрозам економічній безпеці держави.

Враховуючи, що економічна безпека має два виміри – внутрішній та зовнішній – необхідно підвищувати її ефективність за цими двома напрямками. Потрібні комплексні наукові дослідження, спрямовані на пошук пріоритетних шляхів підвищення економічної безпеки, обґрунтування системи заходів протидії та попередження загроз в економічній сфері. Україні потрібна така система економічної безпеки, яка б гарантувала національний суверенітет при одночасній ефективній інтеграції в глобальну економіку, а також сприяла сталому розвитку суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки». – К.: НІСД, 2014. – 148 с.
2. Білорус О.Г. Глобалізація і національна стратегія України / О.Г. Білорус. – К.: ВО «Батьківщина», 2001. – 300 с.
3. Бюлетень Національного банку України. – 2015. – №2(263). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=16006315>.
4. Вітер І.І. Глобальні економічні трансформації і міжнародна економічна безпека // Глобалізація і безпека розвитку: Монографія / О.Г. Білорус, Д.Г. Лук'яненко та ін.; Керівник авт. колективу і наук. ред. О.Г. Білорус. – К.: КНЕУ, 2001. – С. 313-414.
5. Економічна безпека України: стан і дослідження питання (погляд скрізь 20-річчя незалежності). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.pn.ru/public/79872>.
6. Зеркалов Д.В. Экономическая безопасность. Монография / Д.В. Зеркалов. – К.: Основа, 2011. – 586 с.
7. Інформаційна довідка щодо державного та гарантованого державою боргу України (станом на 30.04.2015). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=416683&cat_id=409569.
8. Коментар до затвердженої 12.01.2015 р. Стратегії сталого розвитку «Україна-2020». Позиція Аналітичного центру «Нова соціальна та економічна політика», (HoSEП). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsep.com.ua/blog/77>.
9. Програма Діяльності Кабінету Міністрів України на 2015 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=247809587.
10. Стратегія національної безпеки України. Затверджено Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/287/2015#n14>.
11. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/18688.html>.
12. Україна в 2008 році: процеси, результати, перспективи. Біла книга державної політики / За заг. ред. Ю.Г. Рубана. – К.: НІСД, 2008. – 186 с.

ГЛОБАЛЬНА ДУХОВНО-ІНФОРМАЦІЙНА ДОКТРИНА АНТИЯДЕРНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Стаття присвячена осягненню глобалізаційного феномену в інформаційному й цивілізаційно-культурному вимірах. Шляхом теоретичного конструювання автор намагається розробити власну оригінальну духовно-інформаційну доктрину антиядерних міжнародних відносин.

Ключові слова: антиядерні міжнародні відносини, доктрина, Україна, глобалізація, людство.

Статья посвящена постижению феномена глобализации в информационном и цивилизационно-культурном измерениях. Путём теоретического конструирования автор пытается разработать собственную оригинальную духовно-информационную доктрину антиядерных международных отношений.

Ключевые слова: антиядерные международные отношения, доктрина, Украина, глобализация, человечество.

The article is devoted to examination of the globalization phenomenon in information, civilization and culture dimensions. Using the theoretical construction the author tries to work out his own original spiritual information doctrine of non-nuclear international relations.

Keywords: antinuclear international relations, doctrine, Ukraine, globalization, humanity.

Реалії і тенденції розвитку сучасного світу яскраво демонструють не тільки дивовижні досягнення з їх позитивами та негативами, а й гостру кризову напругу цивілізаційного процесу в загальносистемному вимірі. Така ситуація імперативно вимагає чіткого визначення конкретних проблем, пріоритетів та шляхів прискореного їх вирішення. Особливу проблематику сьогодні складають глобалізаційні феномени надвисокої технологізації в сфері революційної інформатизації світу та використання ядерної енергії.

Уже тільки з огляду на вказані реалії сучасне життя слід визначити надпроблематичним. І головним чином саме тому, що майже несподівано виявились такі феномени як «інформаційний вибух» і «ядерна енергетика» з їх неоднозначними та й водночас дивовижними технологіями, які прискореним чином почали використовуватись в процесах світового соціально-економічного розвитку людства і в сфері міжнародних відносин. При цьому ми вочевидь спостерігаємо як кардинально змінюється ресурсна політика та ієрархія вирішальних чинників в структурі цивілізаційного процесу. Також водночас набаченими темпами і надто різко загострюються соціокультурні, етнічні та політико-економічні проблеми, які на шляхах пошуку їхнього вирішення все частіше породжують збройні конфлікти на міжособистісному, міжрегіональному або навіть на міжнародному рівнях. Ці конфлікти також все частіше виявляють новітні форми протистояння або так звані «гібридні війни» з повним використанням або ж шантажем, так званої інформаційної «холодної» чи традиційної летальної зброї.

Новітні дослідження в сфері пошуку концепцій, теорій чи парадигм більш забезпеченого життя в умовах сучасності можна назвати майже повною розгубленістю. Однак, на перший план в цих інноваційних методологіях, парадигмах і теоріях розвитку авторами сьогодні активно пропонується вивести гуманітарний та інформаційно-знанневий чинники. Для цього начебто сучасна наука достатньо розвинена й інформаційних ресурсів в світі чимало, і технологічна висота зашкалює, але рівень і тиск проблем катастрофічно зростає. Про це переконливо свідчить не лише тематика Всесвітніх форумів з проблем глобального розвитку, а й виступи антиглобалістів, які по-своєму, але законно переймаються конкретикою свого регіонального, національного і особистісного життя як в духовному, так і в політично-економічному та екологічному просторі. Саме тому ми маємо на увазі усіх поінформованих оптимістів, так часто й наполегливо говоримо про реальність і катастрофічність глобальної системної кризи вже так виявленої трансформаційної цивілізації. Адже сучасне людство, треба прямо це сказати, живе, вірніше, існує під постійною загрозою дамоклова меча – воєнного ядерного вирішення найгостріших проблем, особливо в сфері міжнародних відносин.

Наприклад, в цьому зв'язку ми бачимо, що суспільно-політичні відносини в умовах сучасних «гібридних війн», особливо напружені в регіоні світу «Росія - Україна - країни ЄС». Відомо, що цей регіон є системно впливовим для виживання, зміцнення та поступу української держави. Тому, користуючись відповідними до сучасності концептуальними підходами, ми зобов'язані насамперед провести системно-інформаційний аналіз стану та перспектив у відносинах України з цими надпотужними сусідами. Отже, зробимо для цього короткий, але глобально суттєвий аналіз:

1. Навіть в найкращі часи співіснування з цими або в цих політичних структурах, українці найбільш були вражені відносно національного інформаційного простору, коли панували, власне м'яко кажучи, цілеспрямована системна державно-управлінська некомпетентність, системна дезінформація або ж просто найжорстокіші в гуманітарному відношенні інформаційні війни зі своїм народом.

2. Нині, треба сказати це відверто, українська нація підійшла до моменту істини щодо свого існування, порятунку століттями знищеної сусідніми імперіями великої, навіть у світовому вимірі, національної мови і культури. І це проблема не тільки національна, це проблематика щодо реально можливої втрати визначної частини із священної скарбниці загальнолюдських цивілізаційних цінностей.

3. Відтак, Українська держава нині просто немає іншого виходу як максимально змобілізуватись, системно зібратись з думками про порятунок, виживання та повного відродження своїх найкращих досягнень в минулому, сьогоденному та майбутньому житті. Таким чином, нас врятує тільки чітко цілеспрямований рух до формування власного духовного та ділового потенціалу, до партнерського співробітництва з країнами зі сталими

цивілізаційно-культурними надбаннями, а також до сфери сучасних, високорозвинених техніко-економічних цінностей.

Однак, реальна ситуація в світі є надскладною і особливо проблематичною для українського суспільства з точки зору сучасної динаміки глобального розвитку й трансформації системи міжнародних відносин. Достатньо лише звернути увагу сьогодні на реальний вияв так званих гібридних війн, започаткований начебто дружнім північним сусідом суверенної України. В реальність цього факту навіть трудно повірити, тому що він не тільки історично та юридично, а й погляду людської моралі не вписується в існуючу світову правову систему. Це – блюзнірство в сфері гідності та гуманітарної культури. Без усякого сумніву таку поведінку можна, і з глобально-системної точки зору вже необхідно й відповідально, визначати як антицивілізаційну, яка активно-провокативним чином стверджує не тільки холодні, а й гарячі громадянські, міжнародні та світові війни. І саме це зобов'язує нас глибше та ретельніше подивитись на глобально найвпливовіші чинники сучасного життя – інтенсивну інформатизацію й невідворотну глобалізацію, особливо коли вони імперативно постали реально дієвими та максимально розповсюдженими на нашій планеті.

Сьогодні світова еліта все більше розуміє, що наступили вже зовсім інші історичні часи та що будувати своє національне й загальнолюдське життя ми зобов'язані на цих, так глобально і так імперативно виявлених хвилях світового процесу. Але, нажаль, весь світ і фактично кожна націю продовжує вражати жорстока методологічно-концептуальна криза, відносно як до сучасного, так і до майбутнього розвитку людства. Відмітимо також, що різного рівня міжнародні форуми з методологічних питань останнім часом набули систематичного характеру та, разом з практичними реаліями світового господарського життя, переконливо засвідчують про глобально пріоритетний характер і фундаментально вирішальну значимість процесів інтенсивної інформатизації усіх сфер соціокультурного розвитку, особливо господарської діяльності у світ-системному взаємозв'язку кожної нації.

Отже, нині майже усі країни і люди в тій чи іншій мірі вже відчули, що невідворотно опинились під хвилями революційних транс-інформаційних і глобалізаційних процесів. Уважний системно науковий погляд на ці процеси показує, що в нових умовах аж ніяк не можна орієнтуватися лише на історично традиційні концепції соціального, політичного й економічного розвитку, на традиційний ресурсний потенціал та традиційну організацію міжнародних відносин. З цього приводу взагалі можна сказати, що усякий локальний прогрес, в тому числі у регіональному і національному вимірах, без відповідного врахування уже об'єктивно невідвратної трансінформаційної глобалізації, закономірно може закінчитись великим регресом. Все це також імперативно зобов'язує нас поглибити розуміння необхідності розробки нових, більш адекватних часових підходів в організації та управлінні соціально-економічними процесами, в т. ч. в сфері міжнародних відносин [1].

Щодо головних наших потреб насамперед зафіксуємо, що в загальноісторичному плані Україна вистраждала свою власну державність, але

попри десятилітні зусилля побудувати гуманітарно, соціально-політично та економічно більш ефективне суспільство в умовах своїх внутрішніх та зовнішніх реалій, сьогодні знаходиться, на жаль, в системно відсталому й концептуально розгубленому стані. Отже з точки зору потреб, українське сьогодні є доленосним моментом для існування держави і для її громадян. Це взагалі не тільки питання «бути чи не бути». Це, зрештою, момент початку активної боротьби за можливість побудови в нашій країні по-людськи гідного життя. І тут «абсолютною» потребою слід вважати мобілізацію усіх сутнісних сил кожної людини як члена цього суспільства, кожної особистості як провідника найпотужніших сил в процесах діяльності і розвитку – сил духовності, моральності і творчого інтелекту.

Нам, українцям, вже пора чітко зрозуміти, що саме природно притаманні глибинно-сутнісні можливості людини і є основним по-суті глобалізуючим чинником в усіх процесах соціально-економічного розвитку. Але строката картина світового порядку все ж говорить про те, що по суті глобалізація на фундаментально закономірному рівні є абсолютно об'єктивним і невідворотним феноменом, навіть якщо мова тут піде про «суб'єктивних глобалізаторів», які власне можуть і зловживати феноменом відносною за своєю суттю «свободою волі». Отже, на відміну від принципово невідворотних, об'єктивно закономірних процесів загальної цивілізаційної глобалізації, явище силового «суб'єктивного нав'язування» певних дій, умов життя та розвитку фактично є волюнтаризмом, який в своїй негативності може бути не тільки глобально і локально шкідливим, але також і принципово відворотним за рахунок високої науки, освіти і компетентності суб'єктів праці. І це максимальною мірою стосується сфери сучасних міжнародних відносин, передусім в актуально «гарячому» регіоні «РФ – Україна – ЄС».

Великою проблемою є те, що сучасна Українська держава виживає і розвивається в особливих історичних умовах. Із зовнішнього боку вона є специфічно відкритим суспільством в умовах нещадної світової конкуренції, а з боку внутрішнього стану – перехідним, тобто суспільством, яке об'єктивно й необхідно прискорено повинно реформувати своє політичне і соціально-економічне життя, саме таким чином долаючи життєво важливу кризу глобально системного виміру. Цілком зрозуміло, що особливо важко це робити в умовах інерційного засилля дезінформаційно «заідеологізованого» менталітету своїх громадян.

Необхідно зауважити, що таке стратегічно актуальне, скажемо – загальносистемне завдання є відповідно надскладним та кризонебезпечним. Отже, об'єктивно єдиним гарантом успіху й безпеки на цьому шляху для нашої держави може бути тільки методологічна і концептуальна інформація як знання про ефективну діяльність та розвиток в новітніх історичних умовах. Саме такі знання допоможуть нам всебічно врахувати чинники глобального впливу на хід процесів прискореного антикризового реформування національної економіки, системно виваженого поступу та антивоєнних міжнародних відносин в цивілізаційному вимірі [2].

Але глобальносистемним чином аналізуючи національну проблематику, можна помітити, що не зважаючи на досить широкий спектр пошуку відповідних часові стратегій ефективного і безпечного соціально-економічного розвитку, ми ще й досі лише «емоційно-політично» підходимо до цієї проблеми. Однак, навіть семеро одного не ждуть, тим більше в сучасному світі, який динамічно змінюється та розвивається в умовах жорсткої політичної, військової й технологічно-економічної конкуренції. Тому, маючи на увазі, що усі ці умови загальновідомі, в даній роботі ми звертаємо увагу саме на загальносистемні або глобальні чинники, які по-суті та, скажемо, в пріоритетно-стратегічному порядку є об'єктивно найвпливовішими і вже на початкових етапах діяльності послуговують незаперечним гарантом успіху України в сфері соціально-економічного розвитку та відносин на міжнародній арені, в першу чергу з потужними найближчими сусідами й усім регіоном «РФ – ЄС».

Акцентуємо: з глобальносистемного погляду «укорінений зміст» або фундаментальна сутність процесів глобалізації взагалі полягає в її об'єктивно необхідній всезагальності та природно закономірній універсальності, які треба лише належним чином усвідомлювати, враховувати й відповідно дотримуватись. Окремі ж спроби прагматиків усвідомити характер цих процесів з філософської точки зору, як правило, тільки ще більше «заганяють в глибину» цю методологічно найважливішу проблематику. Зрештою маємо деяку своєрідну еkleктику, яка, в свою чергу, породжує кризотворчу концептуалізаційну плутанину. Тут також потрібно сказати, що хоч і дещо неочікувано, максима «інформація править світом» стала крилатим виразом сучасності. Вочевидь реальні і в принципі невідворотні феномени надінтенсивної інформатизації та відповідної глобалізації сьогодні примушують людство уважно й надактивно турбуватись про інформаційні ресурси, а також враховувати вкрай негативну, але цілком реальну загрозу інформаційно-інтелектуальних війн по всьому життєвому простору світу. І це підтверджено не тільки на Донбасі та Близькому Сході.

Наголошуємо, що сьогодні майже увесь світ і фактично кожна націю продовжує вражати жорстока інформаційно-методологічно-концептуальна криза, відносно як до сучасного так і до майбутнього розвитку людства. Відмітимо також, що різного рівня міжнародні форуми з указаних питань останнім часом набули систематичного виміру, які разом з практичними реаліями світового господарського життя, переконливо засвідчують про глобальний характер і фундаментально вирішальну значимість процесів майже суцільної інформатизації виключно усіх сфер сучасного життя, особливо світогосподарської діяльності й суспільного розвитку кожної нації.

Для українського уряду як «власника визначальної частини акцій» національного соціально-економічного господарювання також настав «час істини». Головними аргументами для такого висновку в контексті питання «як нам вирулювати?» в сучасному специфічному світі виступають не стільки внутрішні потреби нашого суспільства, скільки зафіксовані нами вище

імперативні хвилі інтенсивної глобальної інформатизації процесів світового розвитку, а також відносин на міжрегіональному й міжнародному рівнях.

Але, на превеликий жаль, ні національна наука, ні різноколірний політикум, ні реальна економіка в достатньо обгрунтованій мірі сьогодні не володіють відповідними до часу теоретично-концептуальними знаннями. Вже проголошені урядові програми як поточної так і стратегічної діяльності фактично не враховують вказаних чинників як вирішально найвпливовіших. Отже, в цих програмах, передусім, відсутні науково виважені пріоритети, засадничі й стратегічні гарантії системно ефективного і безпечного, отже принципово антикризового розвитку.

Таким чином, найактуальнішою проблемою сьогодні для української держави є проблема подолання концептуальної кризи в сфері соціально-економічної діяльності та розвитку з урахуванням глобальних чинників. Однак, насамперед треба наголосити на необхідності загальносистемного підходу при розгляданні цієї проблеми. Це зумовлено тим, що у відповідності із заздалегідь розробленою автором глобальносистемною трансінформаційною методологією дослідження та розгортання світогосподарських процесів, саме так звана інформаційна безпека розвитку (суть якісне інформаційне забезпечення) фактично і є глобальним мірилом сфери успішної соціально-економічної діяльності, всебічно безпечного, тобто антивоєнного та конкурентоспроможного розвитку на світовому, регіональному і національному рівнях [3]. Отже, ми можемо зробити загальносистемний висновок, що інформаційно-цільовий ресурс є єдиною глобальною, природно закономірною основою розгортання усіх процесів діяльності й розвитку, отже системоутворюючим, системоутримуючим та прогресотворчим чинником в структурах творчої, гуманітарно й соціально доцільної праці людей, а також, на жаль, і недоцільної.

Розглядаючи проблеми системно безпечної діяльності й антикризового розвитку кожного суспільства, для початку ще раз нагадаємо класичну, методологічно мудру думку про те, що навіть значний локальний прогрес суспільства в межах інформаційно помилкової системи зрештою закінчується великим занепадом. Це тому, що достовірна методологічна інформація функціонально завжди виступала пріоритетно стратегічним чинником і первинно об'єктивним гарантом всебічної ефективності й безпеки в сферах техніко-економічної діяльності та соціокультурного розвитку сучасного людства.

З іншого боку ясно, що кваліфіковане вирішення проблем забезпечення ефективного функціонування усіх життєво важливих підсистем кожної держави і господарства, об'єктивно й необхідно сьогодні потребує, передусім, компетентності виконавців та управлінців як володіння ними відповідними інформаційними знаннями в глобальносистемному вимірі, тобто, в тому числі і навіть в першу чергу, методологічно-концептуальною інформацією. Таким чином, саме актуально найгостріша потреба світу в фундаментальних, системно опрацьованих й функціонально надійних інформаційних знаннях і є глобальним

виміром проблем пріоритетного стратегічно-ресурсного забезпечення усіх систем людської життєдіяльності. Отже, тільки за таким мірилом принципово можливо досягти соціально-економічного успіху, зміцнити державний суверенітет та міжнародні відносини аж до рівня партнерського співробітництва, підвищуючи тим самим рівень національної гідності й конкурентоспроможності у загальному світовому просторі [4].

Щодо загальносистемного впливу і конкретних механізмів функціонування інформаційного ресурсу на глобальному, отже фундаментальному рівні, то уявляється необхідним враховувати, так би мовити, феноменологію цього ресурсу в кожній сфері людського життя. Наприклад, в сфері реальної політичної діяльності на початковому етапі розробки кожного рішення глобально необхідним є забезпечення достовірним, історично і практично перевіреним інформаційним ресурсом, тобто теоретичними знаннями та конкретним досвідом. Але політичні рішення не є самоціллю і для окремої людини і для усього суспільства. Прийняті в інформаційному варіанті політичні рішення (засади, доктрини, концепції тощо) надходять далі, до конкретніших щодо життєво важливих потреб людей, наприклад, до законодавчої та виконавчої сфер. І вже на їх основі, і також в інформаційному варіанті розробляються конкретні закони або програми соціально-економічної діяльності. Програмно-цільова діяльність на кожному з етапів принципово забезпечується організаційно-управлінським персоналом, який досконало володіє відповідними інформаційними знаннями, тобто компетентними кадрами. Отже, проблеми безпеки на усіх напрямках людського життя глобально залежать від інформаційного ресурсу, загальні обсяги та достовірність (якість) якого, в свою чергу, залежать від стану науки та активної творчої праці громадян як конкретних відповідальних (управлінських) суб'єктів соціально-економічної діяльності, про ефективність якої сповіщає також інформаційний зворотній зв'язок. А сучасний форс-мажорний, глобальносистемно воєнізований стан українського суспільства принципово може бути змінений тільки на основі глибоко усвідомленої необхідності подолання інерційного менталітету громадян та переорієнтації його в бік єднання і розбудови більш безпечної, по-справжньому суверенної держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Скаленко О.К. Геній В.І. Вернадського в сучасній цивілізаційній системі «Людина, екосфера та інформатизація світу» // К.: НБУВ, 2014. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/sites/default/files/all_files/201403_artilces_field_dopmat_files/vernadsk_2013_skalenko.pdf.
2. Скаленко О.К. Реалізація національних інтересів України в контексті сучасного глобально-інформаційного розвитку // Економічний часопис XXI. – 2007. – № 11-12. – С. 7-9.
3. Скаленко О.К. Глобальні резерви поступу: інформація+інтелект+інформація / О.К. Скаленко. – К.: Основи, 2000. – 398 с.
4. Скаленко О.К. Суспільство знань XXI ст.: системно-інформаційна теорія розвитку // Наука та наукознавство. – 2006, – №1. – С. 3-14.

СТРАТЕГІЧНІ ІМПЕРАТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РЕГІОНАЛЬНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Сучасна Європа стоїть на порозі глибоких геополітичних трансформацій, які здебільшого зумовлені зміною зовнішньополітичного курсу РФ та російською агресією проти України. Враховуючи стратегічний характер російських амбіцій та потенційний рівень їх небезпеки, аж до розв'язання континентальної війни, це не може не викликати відповідної реакції євроатлантичного співтовариства. Україна з огляду на географічне розташування та специфіку соціально-політичного розвитку опинилася в центрі нового протистояння. За цих умов дії українського керівництва мають спиратися на стратегічне бачення національних інтересів держави та відповідні імперативи.

Ключові слова: геополітика, стратегічні імперативи, гібридна війна, російська агресія.

Современная Европа стоит на пороге глубоких геополитических трансформаций, которые обусловлены изменением внешнеполитического курса РФ, а также российской агрессией против Украины. Учитывая стратегический характер российских амбиций, а также уровень их опасности, вплоть до возможности континентальной войны, подобная ситуация не может не вызывать соответствующей реакции евроатлантического сообщества. Украина, учитывая ее географическое положение и специфику социально-политического развития, оказалась в центре нового противостояния. В этих условиях действия украинского руководства должны опираться на стратегическое видение национальных интересов государства и соответствующие императивы.

Ключевые слова: геополитика, стратегические императивы, гибридная война, российская агрессия.

Modern Europe faces deep geopolitical transformations, which are caused by the change of the foreign policy of the Russian Federation, as well as Russian aggression against Ukraine. Given the strategic nature of Russian ambitions, and the level of their danger, including the possibility of a continental war, such a situation provoke a corresponding reaction of the Euro-Atlantic community. Ukraine, given its geographical position and the specifics of socio-political development, has become the focus of a new confrontation. Under these conditions the policy of the Ukrainian government should be based on strategic vision of the national interests and corresponding state imperatives.

Keywords: geopolitics, strategic imperatives, hybrid warfare, Russian aggression.

Сучасна Європа стоїть на порозі глибоких геополітичних трансформацій. Агресивна зовнішньополітична стратегія РФ, що зокрема проявилася в конфлікті на сході України, фактично руйнує європейську систему безпеки, яка сформувалася за наслідками холодної війни. Прагнучи утвердити свій статус провідного геополітичного гравця регіону, Кремль демонструє готовність «підвищувати ставки», вдаючись навіть до ядерного шантажу. Вперше за 25 років можливість нового континентального конфлікту стала набувати риси реальної загрози, оскільки це чи не єдиний варіант для Путіна кардинально змінити розклад сил в регіоні, хоча такий результат скоріше з області хворобливої уяви останнього.

Для нашої держави, що знаходиться в епіцентрі геополітичного «розлому» між Росією та Європейським Союзом і НАТО, сьогодення ситуація є чи не найбільшим викликом з моменту набуття незалежності, оскільки в контексті безкарного порушення територіальної цілісності України на карту поставлене саме її існування. Разом з тим, поряд зі згаданими ризиками для нашої держави відкриваються широкі можливості для проведення глибинних соціально-політичних, а також економічних реформ, які здатні забезпечити принципово нову якість існування й розвитку країни. Перед українським керівництвом стоять дуже складні завдання, оскільки впровадження реформ має проходити в умовах війни та економічної кризи, що робить цю місію ще важчою. Водночас, рівень підтримки даного курсу на зміну країни є надзвичайно високим, як всередині суспільства, так і з боку міжнародних партнерів. За цих умов актуальність визначання стратегічних орієнтирів розвитку держави є одним з головних пріоритетів.

В даній статті ми спробуємо проаналізувати геополітичні передумови війни на сході України, а також сформулювати базові імперативи для побудови стратегії національного розвитку в контексті актуальних внутрішніх та зовнішніх викликів.

Наша держава, з огляду на своє географічне положення, розмір території, людські та економічні можливості, є однією з ключових ланок в регіональній системі безпеки. Проте низка невирішених проблем економічного й соціально-політичного характеру, що накопичувались протягом останніх двох десятиліть, фактично унеможливили адекватну реакцію України на геополітичні зазіхання з боку Росії. Україно-російські відносини завжди характеризувалися асиметрією – інерційність мислення, численні економічні, політичні та навіть родинні зв'язки між державами, відсутність мовного бар'єру та багато інших чинників зумовили високий рівень російського впливу на нашу державу. Традиційно розглядаючи Україну в якості «зони своїх особливих інтересів» [5], Москва за будь-яку ціну прагне заблокувати реалізацію євроатлантичних прагнень нашої держави, оскільки на думку Кремля це означатиме втрату великої сфери впливу й домінування в центрі Європейського континенту. Очевидно, саме виходячи з подібних уявлень, Росія розпочала військову агресію проти України після того, як внаслідок тривалих громадянських протестів злочинний проросійський режим В. Януковича було повалено, а сам колишній президент втік до Москви. Кремль продовжує розглядати світову політику з позицій холодної війни, балансу сил та блокового протистояння. Водночас, на відміну від СРСР з його ірраціональною утопічно-ідеалістичною комуністичною ідеологією, в РФ панує авторитарний олігархічний режим, що представлений кількома кланами і вже давно приносить національну економіку в жертву власним інтересам. Таким чином інерційність пострадянського мислення російської «правлячої еліти» і необхідність пояснення населенню причин низького темпу розвитку держави зумовлюють концентрацію уваги, насамперед в ЗМІ, на зовнішніх загрозах, а також постійний пошук «ворогів» поза межами країни.

В рамках зазначеної парадигми здобуття контролю над Україною було лише проміжним етапом з реалізації агресивної зовнішньополітичної стратегії путінської Росії, на якому виникли неочікувані проблеми, що їх Кремль спробував вирішити шляхом «гібридної війни». Аналізуючи передумови та перебіг російської агресії проти України, специфіку кампанії та політико-інформаційний інструментарій Москви, можна досить чітко уявити початкову геополітичну стратегію РФ.

З приходом до влади В. Путіна Москва взяла курс на відновлення геополітичної ваги часів СРСР, прагнучи перетворити РФ з країни третього світу на новий центр сили континентального масштабу. Під час одного з виступів Путін прямо заявив: «... Ми повинні визнати, що розпад Радянського Союзу став найбільшою геополітичною катастрофою століття. Для російського ж народу він став справжньою драмою. Десятки мільйонів наших співгромадян і співвітчизників опинились за межами російської території» [1]. В. Горбулін пов'язує саме прихід до влади в РФ В. Путіна з початком пошуку російської «геостратегії реваншу», метою якої є комплекс задач, серед яких ключова – це поступове, але неухильне відновлення російського впливу й значущості на міжнародній арені [1]. Варто наголосити, що подібна стратегія є анахронізмом часів холодної війни і вона заздалегідь приречена на фіаско, оскільки суперечить актуальним тенденціям розвитку міжнародної системи, зокрема об'єктивним процесам глобалізації та інтернаціоналізації. На шляху реалізації російських геополітичних амбіцій встав той факт, що провідні позиції в економічній і військовій архітектурі регіону займають «західні» союзи – ЄС і НАТО, змагання з якими є неможливим для Росії через величезне відставання останньої. Усвідомлюючи це, російське керівництво зосереджує зусилля на кількох напрямках: створення альтернативних інтеграційних утворень; створення «буферної зони» з НАТО; активна робота спрямована на підрих єдності ЄС – в ідеалі аж до дезінтеграції; нарощення військового потенціалу та підготовка до можливих «точкових» спецоперацій проти НАТО.

На тлі жорсткої централізації влади всередині РФ й зосередження її в руках представників сидових структур, протягом тривалого часу зусиллями Москви ініціювалися й просувалися «російськоцентричні» інтеграційні проекти економічного, політичного та військового спрямування – Митний Союз, Євразійський союз, ОДКБ тощо. Процес переозброєння армії стає одним з провідних пріоритетів, а видатки на армію щорічно збільшуються. РФ вже протягом більш ніж 15 років активно займається модернізацією й переоснащенням армії, а також вкладає значні кошти в побудову мережі «агентів впливу» всередині політичних структур країн-членів ЄС з метою лобювання ними прийняття вигідних для себе рішень. Існуюча в РФ корупційна кланово-олігархічна система державного управління, що фактично контролює більшість фінансово-економічних процесів в країні, стала досить зручним засобом збагачення багатьох європейських бізнес-груп, оскільки для отримання швидкого та значного прибутку потрібно було лише закрити очі на «місцеву специфіку» і знайти потрібні зв'язки. Яскравим прикладом подібних

оборудок може слугувати гучний корупційний скандал, пов'язаний із закупівлею «мерседесів» для російських урядових структур: компанію «Даймлер» було звинувачено у роздачі мільйонних хабарів в обмін на отримання замовлень [4]. Таким чином європейців цілком влаштувало, що мільярдні прибутки російських олігархів від торгівлі енергоносіями витрачалися на купівлю європейських товарів та зберігалися здебільшого в європейських банках. Результатом подібної комфортної і вигідної, хоча й дещо «специфічної» системи співпраці з ЄС стало набуття Росією багатьох «друзів» серед членів союзу, для яких економічний зиск від відносин з Москвою був важливішим за прояви її імперської політики. Так, під час російської агресії проти Грузії в серпні 2008 року, яка стала «генеральною репетицією» військової операції в Україні, чимало держав-членів ЄС виступили проти будь-яких санкцій і лише «засудили непропорційне застосування сили російською армією» в Південній Осетії [2]. Починаючи з 2008 року Росія починає «тестувати» нові підходи до проведення неконвенційних «гібридних» військових операцій, які характеризуються зміщенням класичного ведення війни з використанням нерегулярних військових формувань [9]. Яскравим прикладом є російська агресія проти Грузії та окупація Південної Осетії. Усвідомлюючи небажання більшості країн об'єднаної Європи брати участь у будь-яких формах збройного протистояння, Росія реалізує нову модель територіальної експансії. Вона полягає у проведенні блискавичних військових операцій, які супроводжуються масштабними й цілеспрямованими інформаційно-пропагандистськими кампаніями, які подаючи спотворену картину подій покликані вплинути на громадську думку, нав'язати вигідну для Москви точку зору й тим самим «звільнити» зарубіжних політиків від необхідності жорсткої реакції на дії РФ. Проте результатом такої пасивної позиції ЄС стала впевненість Кремля в тому, що жодної відповідальності в разі продовження подібних «гібридних» військових операцій Росія не понесе.

Геостратегічне значення для Росії потенційного розколу всередині ЄС та/або НАТО важко переоцінити – в такому випадку Москва стає головним центром сили, а відповідно й «тяжіння» на континенті. Гіпотетична російська агресія проти однієї з невеликих країн НАТО, наприклад Латвії, Литви чи Естонії, може поставити євроатлантичне співтовариство перед надважким вибором, результат якого не є очевидним. Дуже яскраво цю дилему змалював А. Піонтковський: що буде робити НАТО у випадку реалізації сепаратистського сценарію проведення псевдореферендумів та окупації «невідомими військовими підрозділами» території компактного проживання етнічних росіян, на кшталт естонського міста Нарва? Автор зазначає, що «відповідь на питання чи буде НАТО захищати Естонію у випадку її розчленування ядерною державою, зовсім не є очевидним. Особливо якщо Путін проголосить, що у випадку загрози переважаючих конвенційних сил НАТО новим священним рубезам «Русского мира» він буде вимушений відповісти обмеженим ядерним ударом: знищити, наприклад, дві європейські столиці» [7]. Схоже, що актуальність зазначеного питання не викликає

сумнівів й всередині Північноатлантичного блоку, оскільки першою практичною реакцією на події в Україні стало перекидання кількох військових з'єднань НАТО до країн Балтії, а також було оголошено про початок роботи над створенням сил швидкого реагування альянсу.

Всі плани та стратегії Росії щодо зміни регіонального та глобального геополітичного ландшафту на свою користь передбачали набуття та утвердження повного контролю над Україною за білоруським зразком – тобто через економічну та політичну прив'язку корумпованого напівдиктаторського правлячого режиму. Проте революційні події кінця 2013 – початку 2014 років в Україні змусили Кремль до негайної корекції планів та дій: замість поступового «безболісного» поглинання України протягом кількох років довелося негайно вступати в боротьбу за контроль над територіями, що їх Москва історично вважає своєю виключною зоною впливу та домінування. Всі дії РФ щодо України, починаючи з анексії Криму та продовжуючи «гібридною війною» на Донбасі, являються певним викликом для ЄС та в першу чергу НАТО, яку Кремль розглядає в якості свого геополітичного суперника на континенті. Ці дії покликані продемонструвати готовність Кремля боротися за свою традиційну сферу геополітичного впливу.

Україна, з огляду на сукупність геополітичних чинників, як то розмір території, кількість населення, розмір ВВП та ін. володіє чи не найбільшим потенціалом серед країн ЦСЄ. Водночас, невизначена протягом тривалого часу зовнішньополітична стратегія разом з комплексом внутрішніх проблем і слабкою економікою не лише завадили реалізації власного потенціалу, а й поставили нашу державу на межу втрати міжнародно-політичної суб'єктності. Особливо загрозливою ситуація стала під час російської агресії проти України, якій передувала військова анексія Криму. Для нашої країни події останніх двох років ознаменували певний «момент істини», коли сукупність внутрішніх викликів, що довгий час залишалися без належної уваги й вирішення, зумовила важку внутрішньополітичну кризу й фактично унеможливила адекватну реакцію на зовнішні загрози, насамперед військову агресію з боку РФ. Перед новим політичним керівництвом України стоїть цілий ряд принципових завдань щодо реформування вітчизняної економічної та соціально-політичної системи, без реалізації яких наша держава не має шансів на виживання та розвиток. Процес впровадження згаданих реформ відбувається в надскладних умовах «гібридної війни» з Росією, на тлі глибокої економічної кризи та масштабних соціальних потрясінь. В той же час не дивлячись на необхідність вирішення низки нагальних питань як всередині країни, так і щодо зовнішніх викликів, дії українського керівництва мають спиратися на стратегічне бачення національних інтересів держави та відповідні імперативи.

Агресія РФ по відношенню до України проявила цілий ряд принципових викликів, що мають стратегічний характер для Європи зокрема і всього світу в цілому. По-перше, стало зрозуміло, що сформовані за наслідками Другої світової війни міжнародні інституції не можуть ефективно

протидіяти сучасним викликам та загрозам в галузі міжнародної безпеки; по-друге, небезпека збройних конфліктів на європейському континенті залишається цілком реальною, а уявлення про кінець епохи геополітичних зіткнень далекі від реальності; по-третє, військовий потенціал більшості європейських держав, не враховуючи можливості НАТО, є недостатнім і не дозволяє адекватно реагувати на потенційні загрози, тож цілком ймовірно, що найближчим часом оборонні видатки країн регіону будуть збільшуватись і політика економії на армії відійде у минуле; по-четверте, українські події яскраво продемонстрували обмежений характер ефективності міжнародного права в галузі запобігання військовій агресії – фактичний провал Будапештського меморандуму ставить під сумнів ефективність будь-яких договорів щодо гарантій безпеки. Теж саме стосується й позаблоковості – приклад України свідчить про те, що нейтральний статус не має для агресора жодного значення і не є перешкодою для анексії територій чи військової інтервенції. Також саме на фоні російської агресії проти України з новою силою почали лунати заклики до реформування Ради Безпеки ООН, оскільки в її сучасному вигляді вона нездатна ефективно протидіяти актуальним викликам й загрозам міжнародній безпеці [8]. Для ЄС Росія зі стратегічного партнера перетворилася на «стратегічну проблему» [10], а Б. Обама навіть порівняв Росію з терористичною організацією «ІДІЛ» [6]. 10 червня 2015 року Європарламент прийняв жорстку резолюцію, де зокрема наголошується, що «на даний момент Росія, через її дії в Криму та східній Україні, більше не може розглядатися як стратегічний партнер» [3]. Крім того Європарламент також виказав «глибоке занепокоєння тим, що Росія тепер відкрито позиціонує себе і діє, кидаючи виклик міжнародному демократичному співтовариству і його порядку, що заснований на законі, не в останню чергу прагнучі перекроїти силою кордони в Європі» [3].

Враховуючи стратегічний характер російських амбіцій та потенційний рівень їх небезпеки аж до розв'язання континентальної війни, це не може не викликати відповідної реакції євроатлантичного співтовариства. Так, поряд зі значними дипломатичними зусиллями щодо врегулювання україно-російської кризи, ведеться превентивна робота в практичній площині: збільшуються оборонні бюджети європейських країн, в структурі НАТО створюються сили швидкого реагування, відкриваються нові командні пункти НАТО у Східній Європі, туди ж незабаром буде надіслано американський військовий контингент [11]. Крім того, США, Канада, Велика Британія та інші країни активно підтримують Україну, в тому числі надсилаючи військово-технічну допомогу, здійснюючи навчання українських військових та забезпечуючи фінансову підтримку. Очевидно, що всі ці заходи зі стримування російської агресії в найближчому майбутньому будуть лише посилюватись, оскільки Росія наразі розглядається в якості держави-агресора, якщо не на офіційному рівні, то на рівні стратегічного планування точно.

Війна на сході України носить стратегічний характер для РФ. Москва прагне зберегти важіль впливу на українську політику і постійно демонструє

готовність до ескалації конфлікту. Необхідно розуміти, що контекст кризи в Донбасі є не локальним, а регіональним, оскільки вона впливає на всю європейську систему безпеки й викликає відповідний резонанс і реакцію євроатлантичної спільноти: це і введення секторальних економічних санкцій проти РФ, і політична ізоляція російського керівництва, і комплекс практичних заходів щодо зміцнення обороноздатності альянсу у випадку загрози з боку РФ.

Агресивна російська політика вносить суттєві корективи в регіональний безпековий ландшафт, відповідно змінюється система пріоритетів, цілей та задач євроатлантичної спільноти. В цьому контексті значно підвищується роль України як прикордонної держави й потенційного «буферу» між Росією та Європейським Союзом. Таким чином забезпечення стабільності й обороноздатності нашої країни стає не лише внутрішньо українським імперативом, але й життєвим інтересом європейських партнерів.

Сучасна Росія попри всі геополітичні амбіції та територіальні зазіхання не має необхідних ресурсів, ані економічних, ані військових, для реального протистояння з ЄС та НАТО, чи то у вигляді нової «холодної війни», чи особливо у випадку гіпотетичного континентального конфлікту. Виникнення Кримської кризи та її продовження на Донбасі схоже на погано прораховану та дещо «нервову» реакцію Кремля на «Революцію гідності» й відповідно зміну політичного керівництва України. Ці події ознаменували та проявили існуючі загрози для клептократичного путінського режиму, продемонструвавши всю його вразливість. Проте спроби російського керівництва убезпечити себе, анексувавши Крим та розв'язавши війну в Донбасі, лише поглибили існуючі внутрішні проблеми, оскільки держава опинилася під величезним зовнішнім тиском. Внутрішні виклики в РФ, у поєднанні з агресивною зовнішньою політикою й міжнародною ізоляцією, в середньостроковій перспективі можуть зумовити масштабні потрясіння всередині держави, наслідки яких важко передбачити – від переходу до тоталітаризму й диктатури до зміни вищого керівництва та дезінтеграції держави. Подібний розвиток подій несе величезні загрози для України, тож політичному керівництву держави слід це враховувати й бути готовими до протистояння новим викликам.

Вже зараз зрозуміло, що нашій державі необхідно адаптуватися до існування в умовах тривалого «замороженого» чи «тліючого» конфлікту на сході. Дана ситуація ускладнюється тим, що Україні доводиться протистояти російській агресії в умовах економічної кризи та за наявності величезної кількості внутрішніх викликів, які потребують негайного вирішення. Враховуючи високу вірогідність соціально-політичних потрясінь в РФ протягом найближчих 5-7 років, постають два основні напрями завдань: по-перше, облаштування й належна оборона україно-російського кордону, яка має стати одним з головних пріоритетів; по-друге, підготовка до тих викликів, що постануть перед Україною у разі руйнівних процесів в РФ – іммігранти, біженці, підвищення рівня злочинності тощо.

Під час стратегічного планування та в рамках побудови взаємин з євроатлантичними структурами, необхідно усвідомлювати специфіку і ризики нової геополітичної ролі України в якості «буферу» від Росії. В цьому контексті ключовим завданням є відродження та інноваційний розвиток вітчизняного військово-промислового комплексу, а також військово-технічна співпраця з іншими країнами. Безумовним зовнішньополітичним пріоритетом України має залишатися розвиток та поглиблення всебічної співпраці з ЄС та НАТО на економічному, політичному, культурному та інших рівнях.

Серед внутрішніх викликів в нашій державі головним, безперечно, є корупція. Тому імперативом для керівництва держави разом із громадянським суспільством мають стати заходи відчутного її зменшення, якщо не подолання. Цьому може суттєво посприяти створення й діяльність відповідних державних антикорупційних установ – Національного антикорупційного бюро, Національного агентства з питань запобігання корупції тощо, а також структур громадянського суспільства. Крім того Україні необхідно обрати перспективні стратегічні напрями та пріоритети розвитку вітчизняної економіки, попередньо критично оцінивши власні місце й роль на світовому ринку з урахуванням існуючих та потенційних конкурентних переваг. Імперативом для всіх сфер виробництва має постати досягнення високих стандартів якості, продукції глибокої переробки, орієнтованої на кінцевого споживача та конкурентоздатної на світовому ринку. Необхідною умовою на шляху досягнення сталого соціально-економічного розвитку держави є зменшення податкового навантаження і створення комфортних та прозорих умов ведення бізнесу, що сприятиме розвитку внутрішнього ринку, впровадженню передових технологій і залученню іноземних інвестицій. Також в контексті протистояння внутрішнім викликам, ключовим напрямом має стати розвиток вітчизняних систем освіти та охорони здоров'я, подолання корупції в цих галузях, оскільки саме від якості та ефективності останніх залежить збереження й підвищення людського потенціалу держави.

Важливим аспектом розвитку нашої держави є створення та просування «національного бренду» – популяризація України за кордоном, насамперед шляхом заохочення діяльності міжнародних недержавних організацій – народної дипломатії, реалізація міжнародних культурних та освітніх програм, а також розвитку вітчизняної туристичної галузі. Загалом же, центральною метою керівництва держави має стати побудова справедливого суспільства, досягнення високих соціальних стандартів, створення умов розвитку середнього класу, підвищення життєвого рівня усіх верст населення і головне – повернення довіри громадян до влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Горбулін В. «Гибридная война» как ключевой инструмент российской геостратегии реванша // «Зеркало недели. Украина». – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.zn.ua/internal/gibridnaya-voyna-kak-klyuchevoy-instrument-rossiyskoj-geostrategii-revansha-.html>.

2. Европарламент не смог ввести жесткие санкции относительно России // Інформаційне агентство УНІАН. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/world/139186-evroparlament-ne-smog-vvesti-jestkie-sanktsii-otnositelno-rossii.html>.
3. Европарламент: Россия – больше не стратегический партнер ЕС // Голос Америки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.golos-ameriki.ru/content/ep-resolution-on-russia-eu-relations/2816765.html>.
4. Коррупционный скандал с концерном Daimler набирает обороты // Вести. Ru. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=356064&cid=549>.
5. Кремль считает Украину зоной своих приоритетных интересов // Интернет журнал «Украина онлайн». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://politika.co.ua/politics/115214-kreml-schitaet-ukrainu-zonoy-svoih-prioritetnyh-interesov-gensek-nato.html>.
6. Обама знову порівняв РФ з Ебола та ІДІЛ // ВЕСТИUA. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vestiua.com/ua/news/20141021/58393.html>.
7. Пионтковский А. Умереть за Нарву // Радио Свобода. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.svoboda.org/content/article/26717745.html>.
8. Премьер Японии: Хватит обсуждать реформу Совбеза ООН, нужно действовать // Зеркало недели. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zn.ua/WORLD/premer-yaponii-hvatit-obsuzhdad-reformu-sovbeza-oon-nuzhno-deystvovat-169949_.html.
9. Путин ведет в Украине гибридную войну // iPressUA. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ipress.ua/ru/mainmedia/putyn_vedet_v_ukrayne_gybrydnuyu_voynu61876.html.
10. Росія не наш стратегічний партнер, а наша стратегічна проблема // Європейська правда. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2014/11/28/7028264/>.
11. США осенью направят еще больше войск в Восточную Европу // Укрінформ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrinform.ua/rus/news/ssha_osenyu_napravyat_eshche_bolshe_voysk_v_vostochnuyu_evropu_1730718.

ПРОБЛЕМИ ЯДЕРНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті аналізуються основні положення доктрин ядерної безпеки провідних держав світу. Розглянуто особливості правового забезпечення ядерної безпеки як на міжнародному, так і на національному рівнях. Досліджено проблеми створення зон, вільних від ядерної зброї.

Ключові слова: енергія; ядерна безпека, ядерна зброя, зона, вільна від ядерної зброї.

В статье анализируются основные положения доктрин ядерной безопасности ведущих стран мира. Рассмотрены особенности правового обеспечения ядерной безопасности, как на международном, так и на национальном уровнях. Исследуются проблемы создания зон, свободных от ядерного оружия.

Ключевые слова: энергия, ядерная безопасность, ядерное оружие, зона, свободная от ядерного оружия.

The article analyses the basic provisions of the nuclear safety doctrines of the leading states of the world. The peculiarities of the legal basis of nuclear safety at both at the international and national levels are considered. The creation of nuclear-free zones was examined.

Keywords: energy; nuclear safety, nuclear weapons, a zone free of nuclear weapons.

З розвитком людства поступово зростали його потреби в паливі. Швидке зростання населення в XIX і, особливо, в XX столітті призвело до величезного споживання органічного палива, яке вважається невідновлюваним ресурсом. Довгі пошуки нових джерел енергії призвели до успіхів у вивченні та освоєнні енергії, яка виділяється в результаті поділу важких і синтезу легких ядер. Це був прорив у науці, який став згодом новим етапом в житті всього людства.

Світова спільнота зіткнулася з проблемою ядерної безпеки одночасно з розвитком ядерних технологій, і хоча це відбулося порівняно недавно, проблема практично одразу привернула до себе велику увагу. Під ядерною безпекою розуміють не тільки захист від аварій в атомних установках, а й захист від шкідливого впливу радіоактивних речовин та іонізуючих випромінювань. Вимоги ядерної безпеки повинні однаковою мірою стосуватися як умов виробництва палива, енергії, так і переробки, транспортування та зберігання відходів.

Таким чином, поняття можна розділити за двома напрямками: це ядерна безпека стосовно мирного використання атомної енергії (цивільна ядерна безпека) і відносного її військового застосування (військова ядерна безпека).

Актуальність дослідження обумовлена цілим рядом причин. Питання, пов'язані з отриманням та використанням енергії атомного ядра, завжди були предметом пильної уваги і вивчення, бо людство з моменту відкриття явища радіоактивності постійно прагнуло розширити сферу застосування ядерної енергії. У наші дні інтерес до проблеми мирного атома, хоча і обумовлений потребами науково-технічного розвитку суспільства, одночасно набув іншого забарвлення: необхідність забезпечити безпеку в процесі мирного

використання атомної енергії, оскільки, як уже зазначалося, ядерна енергія приховує в собі найбільшу потенційну небезпеку, навряд чи порівнянну за своїм негативним наслідком з якими-небудь іншими видами небезпек, що виникають в результаті тієї чи іншої діяльності людини. Важливу роль тут може і повинен зіграти механізм міжнародно-правового регулювання в даній галузі.

Значний вклад до розробки окремих аспектів проблем, що досліджуються, внесли українські та російські вчені-юристи: С.І. Єршова, Н.В. Барбашова, Г.І. Балюк, Ю.М. Крупка, А.І. Іойриш, А.І. Константинов, С.В. Невейницін, М.С. Колтишев, В.М. Сафронов, А.М. Петросянц, О.М. Агібалов та інші.

Мета статті – розкрити особливості ядерної безпеки сучасного світу і України.

Відкриття атомної енергії – це найбільше науково-технічне досягнення сучасності. Вже зараз можна із впевненістю сказати, що енергія атомного ядра відкрила необмежені можливості для технічного прогресу у всіх сферах людської діяльності, і значення цієї енергії для майбутнього неможливо переоцінити. Атомна енергія уже в недалекому майбутньому займе одне з провідних місць серед інших енергетичних джерел.

Спочатку ядерною проблемою перейнялися держави, які сьогодні прийнято називати «ядерним клубом»: США, Великобританія, Росія, Франція і Китай. Довгий час, виходячи з положень Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 (ДНЯЗ), вони вважали себе єдиними «легітимними» членами ядерного клубу. У пункті 3 статті IX Договору 1968 зазначено: «Для цілей цього Договору державою, яка володіє ядерною зброєю, є держава, яка виробила і підірвала ядерну зброю або інші ядерні вибухові пристрої до 1 січня 1967».

У подальшому кількість держав, що займаються ядерними дослідженнями, значно зростає. За оцінкою деяких фахівців в даний час більше двадцяти держав є нелегальними, «тіньовими ядерними державами» або мають технології створення ядерної зброї. Активне дослідження ядерної теми в теоретичному і практичному плані вже в короткі терміни поставило перед людством проблему забезпечення безпеки при використанні ядерної енергії в мирних і військових цілях. Реакцією світової спільноти на мирне використання ядерної енергії стало створення в 1956 році Міжнародного агентства з атомної енергії – МАГАТЕ. Метою цієї міжнародної організації, як це записано в ст. II Статуту, є досягнення більш швидкого і широкого використання атомної енергії для підтримання миру, добробуту, здоров'я людей у всьому світі. Агентство також слідкує, щоб допомога, яка надається під його наглядом або контролем, не була використана іншими державами у мілітарній сфері [4, с. 49].

Боротьба з розробленням, випробуванням і розміщенням ядерної зброї, що почалася практично з його появою, виражалася у прийнятті міжнародних юридично зобов'язуючих договорів. Наріжним документом став вже

згадуваний Договір про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р., який набув чинності 5 березня 1970. Значимість Договору виражається ще в тому, що після вступу його в силу була розроблена повномасштабна система гарантій МАГАТЕ і почав роботу Комітет ядерних експертів [5, с.188].

В даний час можна говорити про сформовану систему обмежувачів поведінки з ядерною енергією. Її правову основу складають міжнародні договори, які можна згрупувати по предмету регульованих відносин:

I. У сфері боротьби з розробленням, випробуванням і розміщенням ядерної зброї:

а) Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі й під водою від 5 серпня 1963 р.;

б) Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань від 24 вересня 1996 р.;

в) Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 р.;

г) Договір про заборону розміщення на дні морів і океанів і в його надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення від 11 лютого 1971 р.;

д) Договір про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць і інші небесні тіла, від 20 січня 1967 р.;

е) Конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму 2005 р.;

є) Регіональні міжнародні договори про створення районів, вільних від ядерної зброї (Договір про заборону ядерної зброї в Латинській Америці від 14 січня 1967 р. (Договір Тлателолко); Договір про без'ядерної зони в південній частині Тихого океану від 6 серпня 1985 р. (Договір Раротонга); Пеліндабській договір про зону, вільну від ядерної зброї, в Африці від 23 червня 1995 р. (Договір Пеліндаба); Договір про без'ядерну зону в південно-східній Азії від 15 грудня 1995 р. (Бангкокський договір); Договір про зону, вільну від ядерної зброї, у Центральній Азії від 8 вересня 2006 р. (Семіпалатинський договір);

ж) двосторонні договори між державами щодо ядерної зброї.

II. У сфері боротьби з радіоактивним зараженням планети:

а) Міжнародна конвенція про запобігання забруднення моря скидами відходів та інших матеріалів 1972 р. (з поправками 1994 р.);

б) Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу 1980 р.;

в) Конвенція про оперативне оповіщення про ядерну аварію і про допомогу в разі ядерної аварії або радіоактивної аварійної ситуації 1986 р.;

г) Конвенція про ядерну безпеку 1994 р. [3];

д) Конвенція про допомогу у випадку ядерної аварії чи аварійної ситуації 1986 р.;

е) Об'єднана конвенція про безпеку поведінки з відпрацьованим паливом та про безпеку поведінки з радіоактивними відходами 1997 р.

III. У сфері відповідальності за ядерну діяльність та захист трудящих:

а) Конвенція про захист трудящих від іонізуючої радіації 1960 р.;

б) Конвенція про відповідальність щодо третіх осіб в області ядерної енергії 1960 р. (з поправками 1964 р. та 1982 р.);

в) Віденська конвенція про цивільну відповідальність за ядерну шкоду 1963 р. (з поправками 1997 р.);

г) Конвенція про відповідальність операторів ядерних суден 1962 р. (не діє);

д) Конвенція про цивільну відповідальність в галузі морських перевезень ядерних матеріалів 1971 р.

Разом з тим необхідно відзначити, що після розпаду світової соціалістичної системи, реальним вираженням чого з погляду забезпечення ядерної безпеки стала ліквідація Організації Варшавського договору, а потім і після розпаду СРСР, значно змінилася структура ядерного стримування. Частина східноєвропейських держав і країни Балтії були прийняті в НАТО, спадкоємцем «ядерного щита» СРСР стала Росія. Низка військових конфліктів, що спалахнули в усьому світі з 1990-х років по теперішній час, дозволяє деяким дослідникам говорити про зниження порогу застосування сили у відносинах між ядерними державами і про технічно і психологічно більш можливе пряме зіткнення ядерних держав, ніж це було двадцять чи тридцять років тому [2, с.471].

У цьому зв'язку можна без перебільшення говорити про безсумнівну важливість Конференції учасників Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) з розгляду дії Договору, яка відбулась з 27 квітня по 22 травня 2015 р. в Центральних установах Організації Об'єднаних Націй у Нью-Йорку.

Головою цієї Оглядової конференції була призначена посол Таус Ферухі (Алжир). В ході роботи конференції було розглянуто ряд ключових питань, в тому числі надання Договору універсального характеру; ядерне роззброєння, включаючи конкретні практичні заходи; ядерне нерозповсюдження, включаючи заохочення і зміцнення гарантій, а також заходи по досягненню прогресу в мирному використанні ядерної енергії та забезпеченні ядерної безпеки; регіональне роззброєння і нерозповсюдження, здійснення резолюції 1995 року по Близькому Сходу; заходи, що стосуються питання про вихід з Договору; заходи щодо подальшого посилення оглядового процесу та шляхи заохочення взаємодії з громадянським суспільством у зміцненні норм, встановлених ДНЯЗ, та у сприянні освіті в галузі роззброєння.

Одним з найважливіших міжнародно-правових документів у сфері боротьби з радіоактивним зараженням планети є Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу 1980 року. У липні 2005 року на Дипломатичній конференції МАГАТЕ була прийнята Поправка до конвенції. Її зміст спрямований на протидію ядерному тероризму, що виражається в значному посиленні системи заходів оперативного реагування в разі викрадення ядерного матеріалу, що включає інформаційну взаємодію і надання міжнародної допомоги. На жаль Поправка в даний час в силу не вступила.

Перша без'ядерна зона була створена в Латинській Америці і Карибському регіоні. У наступні роки були засновані ще чотири зони в

південній частині Тихого океану, в Південно-Східній Азії, в Африці та Центральній Азії. Комісія ООН із роззброєння у своїй доповіді від 30 квітня 1999 року рекомендувала ряд принципів та керівних положень щодо створення зони, вільної від ядерної зброї. У документі, зокрема, зазначається:

- Зони, вільні від ядерної зброї, мають створюватися на основі домовленостей, добровільно укладених між державами відповідного регіону;

- Ініціатива по створенню зони, вільної від ядерної зброї, повинна виходити виключно від держав відповідного регіону і втілюватися в життя всіма державами цього регіону;

- З державами, що володіють ядерною зброєю, варто консультиватися в ході переговорів про укладення кожного договору і його відповідного протоколу (ів) про створення зони, вільної від ядерної зброї, з тим, щоб сприяти підписанню та ратифікації ними відповідного протоколу (ів) до договору, за допомогою чого вони беруть на себе (вимагають безумовного виконання) юридичні зобов'язання щодо статусу зони і зобов'язання не застосовувати і не загрозувати застосуванням ядерної зброї проти держав-учасниць цього договору;

- Договір про створення зони, вільної від ядерної зброї, повинен передбачати ефективну заборону щодо розробки, виробництва, контролю, володіння, випробування, розміщення та транспортування державами-учасниками договору ядерних вибухових пристроїв будь-якого типу з якої б то не було метою і повинен містити чітке положення про те, що держави-учасники договору не дозволяють ніякій іншій державі розміщувати які б то не було ядерні вибухові пристрої в межах зони;

- Зона, вільна від ядерної зброї, не повинна перешкоджати використанню ядерної науки і технології в мирних цілях і могла б також сприяти, якщо це передбачено в договорах про створення таких зон, двосторонньому, регіональному і міжнародному співробітництву в мирному використанні ядерної енергії в межах зони з метою сприяння соціально-економічному та науково-технічному розвитку держав-учасниць.

Як відзначають німецькі вчені, в сучасну епоху захист без'ядерних держав від дій ядерних держав і потенційних нових ядерних держав все більше актуалізується. Необхідно додати, що на наш погляд, більшою небезпекою є поширення зброї масового ураження, в тому числі ядерної зброї, в результаті потрапання його в руки недержавних структур, в першу чергу – терористів.

Слід відмітити, що вже в Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року виділено окремий розділ «Екологічна безпека», в якому на державу покладається обов'язок щодо забезпечення екологічної безпеки громадян, збереження генофонду народу, передбачається можливість заборони та припинення функціонування будь-яких підприємств, установ, організацій та інших об'єктів, якщо вони спроможні створити загрозу екологічній безпеці. Ці положення повною мірою поширюються на ядерну та радіаційну безпеку як складові екологічної безпеки [1, с.60].

І все ж таки основою для формування законодавства в галузі використання ядерної енергії та радіаційного захисту України є Концепція державного регулювання безпеки та управління ядерною галуззю в Україні, яка була затверджена постановою Верховною Радою України від 25 січня 1994 року. У ній визначались основи державного регулювання безпеки використання ядерної енергії і принципи, на яких повинно базуватись ядерне законодавство, а саме:

- пріоритет захисту людини від впливу радіації;
- заборона виконувати певні види діяльності в сфері використання ядерної енергії без ліцензії;
- здійснення державного нагляду в сфері використання ядерної енергії.

Наступним кроком стало прийняття Верховною Радою України базового, з точки зору вирішення проблем безпечного використання ядерної енергії і радіаційної безпеки, Закону України «Про використання ядерної енергії і радіаційну безпеку» від 8 лютого 1995 року [6].

Позитивним у цьому Законі є те, що це була спроба виробити чіткий понятійний апарат у сфері використання ядерної енергії, який би сприяв забезпеченню ядерної та радіаційної безпеки.

У ньому вперше на законодавчому рівні встановлено пріоритет безпеки людини і навколишнього середовища, права і обов'язки громадян у сфері використання ядерної енергії; врегульовано діяльність, пов'язану з використанням ядерних установок і джерел іонізуючого випромінювання і т.д. Крім того, Законом було закріплено права громадян і їх об'єднань на отримання інформації у сфері використання ядерної енергії і радіаційної безпеки, на участь у формуванні політики у цій сфері, на належні соціально-економічні умови проживання і праці в місцях розташування підприємств по видобуванню уранових руд, ядерних установок і об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами; права громадян на відшкодування шкоди, завдані негативним впливом іонізуючого випромінювання у процесі використання ядерної енергії.

Поява такого Закону посприяла подальшому розвитку ядерного законодавства України, зокрема, прийняттю Законів України «Про поводження з радіоактивними відходами» від 30 червня 1995 року, «Про видобування та переробку уранових руд» від 19 листопада 1997 року, «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання» від 14 січня 1998 року, «Про загальні засади подальшої експлуатації і зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення зруйнованого четвертого енергоблоку цієї АЕС на екологічно безпечну систему» від 11 грудня 1998 року, «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення» від 13 грудня 2001 року, «Про впорядкування питань, пов'язаних із забезпеченням ядерної безпеки» від 24 червня 2004 року.

Частиною національного ядерного законодавства став ряд міжнародних актів, до яких приєдналася Україна. Це, перш за все, Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу, участь в якій Україна оформила 5 травня 1993

року. Наступний міжнародний акт – це Договір про нерозповсюдження ядерної зброї, до якого Україна приєдналася в грудні 1994 року як неядерна держава. Згідно зі статтею 3 цього Договору, кожна із країн-учасниць, яка не володіє ядерною зброєю, зобов'язана укласти угоду з Міжнародним агентством з ядерної енергії (МАГАТЕ) про застосування гарантій про нерозповсюдження ядерних матеріалів. 21 вересня 1995 року Україна підписала таку угоду, а 17 грудня 1997 року Верховна Рада України її ратифікувала.

Це і Віденська конвенція про цивільну відповідальність за ядерну шкоду 1963 року, яка встановлює абсолютну відповідальність оператора за ядерну шкоду. Вказана Конвенція вступила в силу для України 12 липня 1996 року. Ця Конвенція встановлює надзвичайно важливий правовий інститут.

Україна також керується нормами Конвенції про допомогу у випадку ядерної аварії або радіаційної аварійної ситуації (26 вересня 1986 р.), Конвенції про оперативне сповіщення про ядерні аварії (30 грудня 1986 р.), Конвенції про ядерну безпеку (17 грудня 1997 р.), Об'єднаної конвенції про безпеку поводження з радіоактивними відходами (20 квітня 2000 р.).

Значне місце в системі ядерного законодавства належить різноманітним нормам, правилам і стандартам у сфері використання ядерної енергії, забезпечення ядерної і радіаційної безпеки. Норми і правила з ядерної та радіаційної безпеки ґрунтуються на конкретних положеннях законодавства, тому детальніше регулюють відносини у сфері використання ядерної енергії, встановлюють критерії і вимоги до безпеки об'єктів ядерної енергії та джерел іонізуючого випромінювання; визначають умови та встановлюють технічні вимоги, що регулюють функції, процеси, дії, операції. Процедури під час діяльності у галузі використання ядерної енергії встановлюють як результат діяльності – властивості, характеристики, величини, параметри об'єктів ядерної енергії та джерел іонізуючого випромінювання [1, с.84].

Необхідно зазначити, що подальше вдосконалення законодавства в сфері використання ядерної енергії вимагає не тільки прийняття нових і змін діючих нормативних актів, але і їх систематизації.

Сьогодні шлях розвитку системи ядерного законодавства пов'язаний із розвитком та вдосконаленням системи нормативних актів, які розробляються і приймаються з метою створення системи кодифікованих законодавчих і підзаконних актів, які б охоплювали всі сфери використання ядерної енергії і забезпечення радіаційної безпеки.

Таким чином, Україні за відносно короткий період вдалося створити власне ядерне законодавство, яке є складним і комплексним.

Аналіз міжнародно-правової системи регулювання обігу ядерних матеріалів дозволяє зробити висновок про достатні гарантії забезпечення безпеки людства. Однак необхідно відзначити, що геополітичні зміни породили нові виклики, що створюють реальні загрози виконанню міжнародно-правових зобов'язань державами.

У цьому зв'язку залишається тільки вітати прагнення більшості держав світу до вдумливої, цілеспрямованої роботи по зниженню існуючих ризиків, активізацію діяльності різноманітних міжнародних організацій. Значна роль у цій діяльності відводиться членам «ядерного клубу». Забезпечення ядерної безпеки також вимагає ефективної роботи різних контрольних механізмів як договірних, так і політичного характеру.

Ядерне законодавство України значною мірою відповідає вимогам Європейського законодавства внаслідок реалізації численних міжнародних угод, учасником яких є Україна. Головне призначення ядерного законодавства полягає в тому, щоб правовими засобами сприяти найбільш безпечному використанню ядерної енергії, забезпеченню ядерної та радіаційної безпеки, захисту людини від впливу іонізуючих випромінювань, охороні навколишнього середовища від радіаційного забруднення.

У зв'язку з розширенням відносин по використанню ядерної енергії, перед Україною стоять завдання створення саме кваліфікованих актів у сфері використання ядерної енергії та забезпечення ядерної і радіаційної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Балюк Г.І. Проблеми формування та становлення ядерного права України: дис. доктора юрид. наук: 12.00.06 / Балюк Галина Іванівна. – К., 2000. – 363 с.
2. Борцевич П.С. Особливості джерел регулювання фізичного захисту ядерних матеріалів у сучасному міжнародному праві // Держава і право. Зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. Випуск 31. – К.: Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України. – 2006. – С. 466-472.
3. Конвенція про ядерну безпеку 1994р. // Ядерне законодавство: Збірник нормативно-правових актів / Г.І. Балюк, В.Д. Лісовий, С.Г. Плачкова, Т.О. Бурячок / За ред. академіка НАН України Ю.С. Шемшученка. – У 2-х томах. – 2-е вид., перероб. та допов. – К., 1999. – Том 2. – С. 207-211.
4. Лысенко М. Вопросы нераспространения в современном мире // Международная жизнь. – 2002. – № 8. – С.65-68.
5. Міжнародне право: Навч. посібник / за ред. М.В. Буроменського. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 336 с.
6. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку: Закон України від 8 лютого 1995 року № 39/95 - ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 12. – Ст. 81.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бобро Дмитро Геннадійович, кандидат фізико-математичних наук, провідний науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень

Ветринський Ігор Михайлович, кандидат політичних наук, науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Вітер Ірина Ігорівна, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, доцент, провідний науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Вовк Віра Миколаївна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Вонсович Олександр Сергійович, кандидат політичних наук, доцент ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Київська гуманітарна академія»

Кудряченко Андрій Іванович – доктор історичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, директор Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Лоссовський Ігор Євгенович, кандидат фізико-математичних наук, Посол з особливих доручень Міністерства закордонних справ України

Метельова Тетяна Олександрівна, кандидат філософських наук, доцент, заступник директора з наукової роботи Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Новицька Ольга Вікторівна, аспірантка Дипломатичної академії України при Міністерстві закордонних справ України

Островська Олександра Олександрівна, молодший науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Потехін Олександр Володимирович, доктор історичних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Розумюк Володимир Михайлович, кандидат політичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Скаленко Олексій Карпович, кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Чекаленко Людмила Дмитрівна, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри зовнішньої політики і дипломатії Дипломатичної академії України при Міністерстві закордонних справ України

Шморгун Олександр Олександрович, кандидат філософських наук, доцент, провідний науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»